PAUL DESCAMPS

DENEYSEL SOSYOLOJİ

(La Sociologie Expérimentale)

Çeviren ve Önsözü yazan:
NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL

İSTANBUL
REMZİ KİTABEVİ
93, Ankara Caddesi, 93

İkinci Baskı

SOSYOLOJİ KİTAPLARI DİZİSİ: Yöneten: Nurettin Şazi Kösemihal
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsü Profesörü.

PAUL DESCAMPS

DENEYSEL SOSYOLOJİ

(La Sociologie Expérimentale)

Çeviren ve Önsözü yazan:
NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsü Profesörü

Yeniden gözden geçirilmiş İkinci Baskı

İSTANBUL
REMZİ KİTABEVİ
93, Ankara Caddesi, 93

YÜKSELEN MATBAASI
· İSTANBUL — 1965 ·

DENEYSEL SOSYOLOJİ

(La Sociologie Expérimentale)

N. Ş. KÖSEMİHAL'in DİĞER YAPITLARI

Avrupa ve Amerikada Demokrasi ve Sosyoloji, 1965. İstanbul.

Sosyometrinin Temelleri; (Moreno'dan) İstanbul Matbaası 1963 (660 sahife).

Sanat ve Fikir İşçileri; İstanbul, 1961.

Moreno Psikodrama Metoduyla Bir Hasta Kemancıyı Nasıl İyi Etti; İstanbul, 1961.

Cybernetics, Sociometry, Microsociology, İstanbul, 1959. (Tükenmiştir).

Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü (Gurvitch'den); İstanbul, 1958.

Sanat ve Düşünce: Anıl Yayınevi; İstanbul, 1957 (Tükenmiştir).

Sosyoloji Tarihi: Fakülteler Matbaası; İstanbul, 1956 (Tükenmiştir).

XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1956.

Kitap Tahlilleri, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1956.

Gurvitch Sosyolojisi: Kitap 1., Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1954. (Tükenmiştir).

Gurvitch Sosyolojisi: Kitap II. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1956. (Tükenmiştir).

Gurvitch Sosyolojisi: Kitap III. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1958. (Tükenmiştir).

Sosyal Realitenin Analizi: Fakülteler Matbaası; İstanbul, 1953.

Büyü ve Din probleminin Bugünkü Durumu; İstanbul, 1952.

Tecrübî Sosyoloji: (Paul Descampsdan) Birinci baskı, 1950; İkinci baskı, Deneysel Sosyoloji, Remzi Kitabevi 1965.

Karataş Köyü Monografisi; Pulhan, 1950.

Memleketimizde Tecrübî Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi; Pulhan, 1950.

Avrupa İşçilerinden Bir Monografi Örneği; (Le Play'den) İstanbul 1949.

Sosyolojinin Bugünkü Eğilimi; Pulhan Matbaası, İstanbul 1949.

Kharmides (Platondan), Birinci baskı 1949; İkinci Baskı 1965 (Klâsikler dizisi).

Sosyal Doktrinler Tarih; I. (Taş basması), 1947.

Sosyal Doktrinler Tarihi; II. (Taş basması), 1947.

Sosyal Doktrinler Tarihi; III. Keteon Matbaası, İstanbul 1948 (Tükenmiştir).

Mantık, Maarif Matbaası, ilk baskı 1945; İkinci baskı 1947 (Tükenmiştir).

Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme, İstanbul 1945.

Protagoras (Platon'dan) birinci baskı 1940; ikinci baskı 1943; Üçüncü baskı 1965 (Klâsikler dizisi).

Lakhes (Platondan) birinci baskı 1942; İkinci baskı 1958, (Klâsikler dizisi) (Tükenmiştir).

Allah Nedir? Sosyolojik Araştırma, Numune Matbaası, İstanbul 1935. (Tükenmiştir).

Ayrıca Amerika ve Avrupada basılmış 14 kadar Fransızca İngilizce incelemesiyle Yeni Adam, Ağaç, Varlık, Oluş, İlk Öğretim, Yeniden Doğuş, Sosyoloji Dünyası, Sosyoloji Dergisi adlı dergilerde; Cumhuriyet, Yeni İstanbul, Yeni Sabah, Ulus, Tanin gazetelerinde yüzlerce inceleme ve makalesi vardır.

ÖNSÖZ

Bizde elli altmış yıl önce başlayan sosyoloji hareketlerinin iki büyük yayıcısı vardır: Prens Sabahattin, Ziya Gökalp. Birincisi Le Play'nin kurduğu sosyal bilim (Science sociale) okulunun ikincisi de Auguste Comte'un kurup, Durkheim'in geliştirdiği sosyoloji okulunun fikirlerini yaymiştir.

Yurdumuzdaki bu hareketleri iyice kavramak istersek, her şeyden önce bu harekete temel olan ilk kaynaklara kadar gitmek gerekir.

*
**

Sosyoloji veya «sosyal bilim» bütün dünya için yeni bir bilim sayılır. Bilindiği gibi bu bilim bundan yüz, yüz yirmi yıl kadar önce Fransa'da doğmuştur. Gerçekten 1789 devriminden sonra bunalımlar içinde kıvranan, bir türlü dengesini bulamıyan Fransa'da, aydınlar bütün dikkatini toplum sorunları üzerine çevirmişlerdi. Fizikçiler, matematikçiler, hekimler, mühendisler, hukukçular, iktisatçılar, devlet adamları, hep bu sorunu tartışıyor, hasta toplumun derdine bir çare arıyorlardı. İşte sosyoloji veya sosyal bilim Fransa'da, tam bu devrim sıkıntıları arasında doğmuştur.

Denebilir ki tarih boyunca birçok sıkıntılar, devrimler olmuştur. Toplumların, sosyal olayların bilim görüşüyle incelenmesi demek olan sosyoloji neden daha o zamanlar belirememiş?

Çünkü o sıralarda sosyal bilimin doğması için gereken koşullar hazır değildi. Nitekim insanlık tarihine bir göz atarsak toplulukların sık sık büyük bunalımlara, sıkıntılara uğradıklarını, her çağda da bu bunalımları, sıkıntıları kısmen olsun önleyecek büyücü, peygamber, bilge, filozof, devlet adamı gibi çeşitli tiplerin belirdiklerini görürüz. Ama bu gibi bunalımların nedenini bilimde arayan, bu amaçla da toplum olaylarını bilim görüşüyle çözümleyen bir sosyolog tipinin belirmesi için XIX uncu yüzyılı beklemek gerekti.

Gerçekten sosyoloji biliminin, sosyolog tipinin belirebilmesi için en aşağı iki koşul gerekti: Birincisi toplum olaylarının diğer doğa (tabiat) olayları gibi bir düzene, bir gerekirciliğe (déterminisme) bağlı olduğu fikrinin kafalara yerleşmesi, kök salması; ikincisi de bilimlerin doğuşunun bir düzene bağlı olmasıdır. Başka bir deyimle konuları karmaşık (complexe) olan bilimlerin doğması, konuları daha yalınç (basit) olan diğer bilimlerin doğmasına bağlıdır.

İlk koşulu, yâni toplum olaylarının diğer doğa olayları gibi bir gerekirciliğe bağlı olabilecekleri fikrini, Condorcet, Montesquieu gibi XVIII inci yüzyılın düşünürleri hazırlamışlardı.

Beri taraftan matematik, astronomi, fizik, kimyadan sonra XIX uncu yüzyılın başlarında biyoloji doğunca ikinci koşul da hazırlanmış oldu. Artık bilimler düzeni bakımından da sosyolojinin doğmaması için hiçbir neden kalmamıştı.

İşte devrimden sonra, bir türlü belini doğrultamayan Fransa'nın bu hasta haline aydınlar çare ararken, zaten kurulması için gereken bütün koşulları hazırlanmış bulunan sosyoloji Le Play'le Auguste Comte'un elinde doğuverdi.

Kısası insanlık sosyal gerçekle sosyal bunalımlarla en eski çağlardanberi uğraşmış ama bu gerçeği bilim düşünüşüyle incelemek fikri Rönesanstan sonra doğmuş, bu fikir de gittikçe kuvvetlenerek ancak XIX uncu yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Bundan ötürü sosyal gerçek üzerindeki incelemeleri:

a) Bilimden önceki dönem,
b) Bilimsel dönem

diye iki büyük bölüme ayırmak mümkündür. Birinci dönemin pek uzun bir geçmişi olduğu halde, ikinci dönemin ancak yüzyirmi yıllık bir hayatı vardır. Gerçi birinci dönemde biraz önce söylediğimiz gibi, bunalım zamanlarında çağların özelliklerine göre bazan büyücü, bazan peygamber, bazan bilge (sage), bazan filozof, bazan da kahraman, devlet adamı v.b. gibi tipler yetişir. Bunlar da seziş (intuition) leriyle, sağduyulariyle bağlı bulundukları toplumların dertlerine çare olacak bir takım öğütler vermekten veya eyleme geçerek birtakım tedbirler almaktan geri kalmazlar. Hemen söyleyelim ki bütün bu öğütler, bütün bu müdahaleler ampirik bilginin sınırını aşamaz. Modern tıbbın yanında, ampirik tıbbın, kocakarı ilâçlarının tedbirleri ne ise, bunlar da odur.

Bilimsel döneme gelince: Gerek Auguste Comte, gerekse Le Play hasta olan topluma ancak bilimle çare bulunabileceği noktasında birleşirler. Yalnız matematikçi fizikçi olan Comte, bu yeni bilimi fizik örneğine göre kurarken, bir maden mühendisi olan Le Play de bu yeni bilimi jeoloji örneğine göre kurmuştur. Bundan ötürü Comte, sosyal zümreleri fizik olaylar gibi tekçeşitli (tecanüslü) bir takım varlıklar saydığından genellikleri dikkate almaktadır. Buna karşılık Le Play zümreleri, birbirine endirgenmesi mümkün olmayan çokçeşitli (tecanüssüz) bir takım varlıklar saydığından, özellikleri dikkate alan monografi yöntem (metod) ini kullanır.

Böylece Fransa'da birbirine taban tabana karşıt yöntemler kullanan iki tip sosyoloji doğdu. Bu iki tip sosyolojiden kurgusal (spéculâtif) ka-

rakteri deneysel karakterinden çok daha üstün olan Comte - Durkheim sosyolojisine şöyle bir işaret ettikten sonra kitabımızın konusuna uyan ve bugünün deneysel eğilimine çok daha uygun gelen Le Play sosyolojisi üzerinde biraz daha fazla duracağız.

Auguste Comte, sosyolojisinin temellerini altı ciltlik Olumlu Felsefe Dersleri (Cours de Philosophie Positive) adlı yapıtının son üç cildinde ortaya koymuştur. 1839 da ileri sürdüğü «Sociologie» terimi de yunanca ve latince asıllı iki sözcükten meydana gelmiş uydurma bir bireşim (terkip) olduğu halde, gene de tutunmuştur. Ölümünden otuz yıl sonra Durkheim gibi bir taraflı bulan Comte sosyolojisi yeniden canlandı. Sosyoloji yönteminin Kuralları (Les Règles de la Méthode Sociologique) nda sosyolojinin kurallarını ortaya atan Durkheim bu kuralları sosyoloji araştırmalarına uygulamıştır da... Sosyal İş Bölümü (Division du Travail Social) nde tarih yöntemini, intihar (Suicide) da istatistik yöntemini, Din Hayatının İlkel Biçimleri (Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse) nde etnografya yönetimini kullanmıştır.İlkin «Bordeaux» da, daha sonra da «Sorbonne» da uzun yıllar pedagoji ve sosyoloji okutan, «L'Année sociologique» dergisini kuran Durkhem, Ziya Gökalp'ın etkisiyle memleketimizde çok iyi tanınmıştır.

Sosyal Bilim (Science sociale) in kurucusu olan Le Play (1806 - 1882) bir maden mühendisidir. Sosyal bilim hakkındaki düşüncelerini özellikle Avrupa işçileri (Les Ouvriers Européens) ile Fransa'da Sosyal Reform (La Réforme sociale en France) da ortaya atmıştır. Le Play, içinde otuz altı aile monografisi bulunan «Avrupa işçileri» adlı yapıtını yirmi yılda meydana getirmiş, 1855 de yayınlamıştır: Mesleği gereği sık sık gezilere çıkan Le Play bu yirmi yıl içinde (1830 - 1848) Batıdan Doğuya, Kuzeyden güneye olmak üzere bütün Avrupa'yı dolaşmış, yerinde yaptığı gözlemlerle bu monografileri meydana getirmiştir.

Le Play, araştırmalarında özellikle işçi ailelerine önem vermektedir. Gerçekten kendisine göre işçi aileleri dar gelirli olduklarından zengin ailelere göre çevrelerine olan bağlılıkları daha fazladır.

Böylece işçi ailelerinin monografi incelemelerini temel olarak ele alan Le Play, bu ailelerin bütçelerini belirtmekle onlar hakkında tam bir fikir edinebileceğini sanmıştı. Bu bütçe monografileri matematik bir eğitim ile yetişen Le Play'i âdeta büyülemişti.

Le Play, yapıtında aile monografilerine dayanarak bir aile sınıflaması ve bir sistem kurar. Sınıflamasında aileleri:

1. **Babaerkil aile (Famille Patriarcale)**
2. **Kök aile (Famille - Souche)**
3. **Kararsız aile (Famille İnstable)**

diye üçe ayırır. Bu sınıflamasında sentetik ölçüt olarak mirasın geçiş biçimini ele alır. Gerçekten Le Play, bir reformcu olduğu için her şeyden

önce sosyal dirliği aramaktadır. Malların geçiş biçimi de kendisine sosyal barışı etkileyen çok önemli bir etmen (facteur) olarak görünür.

İşte babaerkil ailede, aile malı bir kuşaktan öbür kuşağa, kök ailede de, sadece mirasçı olarak seçilen evlâda parçalanmadan olduğu gibi geçtiğinden, mal dağılmaz, gelenek bozulmaz; böylece ailede, dolayısıyla ailelerden meydana gelen toplumda sosyal dirlik sağlanmış olur. Oysa kararsız ailelerde mal evlâtlara eşit olarak bölündüğünden parçalanır, gelenek bozulur, ailede dirlik düzenlik kalmaz, bu türlü ailelerden meydana gelmiş bir toplum da yıkılmağa mahkûmdur. Görülüyor ki Le Play pragmatik düşüncesinin sonucu olarak ataerkil aile ile kök aileyi ülküleştirmiş, kararsız aileyi de yerin dibine geçirmiş, bütün günahları ona yüklemiştir.

Le Play'e göre toplumlarda barışı, dirlik düzenliği mutluluğu sağlamak için şu ilkelere uymak gerekir:

a) Allaha (Dekalog), babaya bağlılık, b) Malın parçalanmadan kuşaklara geçişi. Birincisiyle insanların yaratılışında var olan kötülük eğilimine karşı gelme gücü kuvvetlenir, bireylerin sınıfların ilişkisinde dayanışma, dürüstlük karşılıklı yardım hüküm sürer. İkincisiyle de maddî geçim araçları dağılmaz, bozulmaz, böylece mutluluğun temel koşulu olan dirlik düzenlik sağlanmış olur.

Kısası, Le Play'nin sınıflama ve sistemi yeter derecede monografilere dayanmamaktadır. Monografileri sınıflamağa bağlayan bireşimli öğe zayıftır. Aileler hakkında varılan sonuçlar, toplumları da kapsamıştır.

Le Play'den sonra «Science sociale» okulunun başlıca taraflılarından biri, kuşku yok, Henri de Tourville (1842 - 1903) dir. Tourville, Le Play gibi bir gözlemci, bir anketçi değildir. Le Play'nin monoğrafilerini inceleyerek «nomenclature» adını verdiği bir çözümleme cetveli düzenlemiştir. 1886 da «La Science sociale» dergisini kurarak ölümüne kadar başında bulunmuştur.

Tourville, anketler ilerledikçe iki tip kök ailenin bulunduğunu farkediyor Orta Avrupa'dan göç eden çocuklar tekrar memleketlerine geri döndükleri halde, Kuzey Avrupa'dan göç edenler bir daha geri dönmemek üzere ayrılıyorlar. İşte bu gözlemlere dayanarak Tourville, Le Play'nin kök ailesini iki zümreye ayırdı: böylece şöyle bir aile sınıflaması meydana geldi:

Kök aile
- 1 — **Babaerkil (Patriarcale)**
- 2 — **Babaerkilimsi (quasi patriarcale)** — Orta ve Güney Avrupa'dan göçedenler tekrar geri döner.
- 3 — **Bireycî (partitulariste)** — Kuzey Avrupa'dan göçedenler geri dönmezler.
- 4 — **Kararsız** (instable)

Kuzey Avrupa'dan göçedenlerle Batı Amerika'da yerleşme dev adımlariyle ilerliyor, Britanya İmparatorluğu gittikçe genişliyor, maşinizm zaferden zafere koşuyor. Bütün bunlar «bireycilerin» (particularistes) çalışmalariyle meydana geliyor. Devlet onları sadece izlemek korumak ödevini üzerine almıştır. İşte tam bu sırada Henri de Tourville bireysel ve kişisel girişim ve çabaların üstünlüğü üzerinde durdu. Hattâ bir an geldi ki —hiç anketle uğraşmayan de Tourville— bireysel, kişisel girişimle ilgili olmıyan her şeye kamucu (Communautaire) demeğe başladı. Orta çağın korporasiyonları, anonim şirketler, devlet işletmeleri daha ne bileyim, her şey «kamucu« adını aldı.

«Science sociale» okulunun tanınmış temsilcilerinden biri de Demolins (1852 - 1907) dir. Demolins de, Tourville gibi, anketçi değildir. En büyük hizmeti okulun fikirlerini geniş halk yığınlarına yaymasıdır. 1899 da «Ecole des Roches» u kurmuştur. Bundan başka Tourville'in aile sınıflamasını olduğu gibi kabul ederek daha ince bir çözümlemeden geçirmiştir. Gerçekten Demolins de aileleri tıpkı de Tourville gibi:

1 — Babaerkil (Patriarcale)
2 — Babaerkilimsi (quasi patriarcale)
3 — Bireyci (particulariste)
4 — Kararsız (instable)

diye dört zümreye ayırır. Yalnız her bir zümrenin çeşitleri üzerinde uzun uzadıya durur. Örneğin ataerkil aileden on, bireyciden yedi, kararsız aileden de iki çeşidini belirtir.

Demolins'in bu aile sınıflamasından başka bir de toplum sınıflaması vardır. Bu sınıflama, «Science sociale» okulunda bu yolda yapılan ilk girişimdir. Demolins bu sınıflamasında toplumları:

Kamucu (Communautaire)
Bireyci (particulariste)

diye iki zümreye ayırır. Kamucu toplumlar aile, devlet, v.b. gibi zümrelere dayanan bireylerden meydana gelmiş, merkezciliğe dayanan topluluklar olduğu halde; ikinciler, kişisel girişimi olan bireylerden meydana gelmiş merkezciliğe bağlı olmayan topluluklardır. Birinci zümreye Asya, Doğu Avrupa, Afrika, Güney Amerika toplumları; İkinci zümreye de Kuzey Avrupa toplumlariyle Birlesik Amerika girer. Bu sınıflamada Türkiye de birincisine sarsılmış kamucu zümreye girmektedir.

Sosyal bilim (Science sociale) okulundan «de Tourville» ve Demolins'den sonra bir çok anketçiler yetişmiştir. En dikkate değer olanları Robert Pinot, Paul de Rousier, Paul Bureau, Joseph Durieu, Paul Roux, Philippe Champault, özellikle Paul Descamps'dır. Sonuncusu Fransa'da, Almanya'da İngiltere'de, Portekiz'de birçok anketler yapmış, özellikle

«Deneysel Sosyoloji» adlı bu yapıtında «Sosyal bilim» (Science sociale) okulunun yüzyılı aşan çalışmalarının bir çözümlemesini yapmıştır.

Görülüyor ki «Science sociale» okulu Le Play tarafından kurulmuş, de Tourville tarafından monografiler için çözümleme cetveli hazırlanmış, Demolins tarafından halk yığınlarına yayılmış; nihayet yüzlerce anketçi tarafından da malzemesi hazırlanmıştır. Bugün okulun çalışma yöntemini en iyi anlatan kitaplardan biri kuşku yok gene P. Descamps'nın dilimize çevirdiğimiz bu «Deneysel sosyoloji» sidir.

İşte Fransa'da Le Play'nin «Science sociale» i, de Tourville, Demolins, Champault, P. Descamps gibi sosyologlar tarafından, Comte'un kurduğu sosyoloji okulu da Durkheim ve okulu tarafından biraz önce işaret edildiği üzere geliştirilmiştir.

XIX uncu yüzyılın son yarısında bu iki büyük okulun yanında Fransa'da pek tutunamayan, ama özellikle Amerika'da çok tutunan Gabriel Tarde'in psikolojik okuluyla Spencer'in Organisist görüşünü Fransa'da geliştiren Espinas'ın ve onun devamcısı René Worms'un çalışmalarını da burada hatırlatmak isterim.

Öyle sanıyorum ki memleketimizdeki sosyoloji hareketlerinin kaynağı olan Fransa hakkında verilen bu açıklamadan sonra bizdeki sosyoloji hareketlerini daha etraflı kavramak mümkün olacaktır.

*
**

Bizdeki sosyoloji hareketleriyle Fransa'daki sosyoloji hareketleri arasında birçok benzerlikler göze çarpar.

a) Her iki memlekette de sosyoloji pratik zorunluluklarla doğmuştur, her ikisinde de başlıca etmen (facteur) sosyal bunalımdır. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunda XVIII inci yüzyılda başlayan çöküntüyü önlemek için alınan tedbirlerin (Islahat, Tanzimat, Birinci Meşrutiyet) hepsi de boşa çıkmıştı. Hele Abdülhamid'in istibdadiyle bu bunalım büsbütün artmıştı. İşte bizde sosyoloji hareketleri tam bu sıralarda başlar.

b) Nasıl ki Fransa'da bilim temeline dayanan iki sosyoloji akımı belirmişse, hasta olan Osmanlı İmparatorluğunda da bilimsel temele dayanan iki sosyoloji belirmiştir.

c) Fransa'da Le Play okulu Comte - Durkheim okulunun tersine olarak ne üniversitelerde, ne liselerde yer almış, ne de herhangi bir devlet yardımı görmüştür. Bizde de Prens Sabahattin tarafından temsil edilen Le Play okulu; Gökalp'ın temsil ettiği «Comte - Durkheim» okulunun tersine olarak — ikinci dünya savaşının başlarına kadar — ne üniversite kürsülerimizde, ne liselerde yer almış, ne de herhangi bir devlet yardımı görmüştür.

Gerçekten Le Play okulunun temsilcisi olan Prens Sabahattin'in fikirleri ilk yayıldığı sıralarda politik amaçla yapılan tartışmalar çıkarı-

lırsa bilim çevremizde hiçbir yankı uyandırmamıştır. Ama günümüze doğru yaklaşıldıkça, etkisinin gittikçe arttığını, on, on iki yıldanberi de üniversite kürsülerimizde lâyık olduğu yeri tuttuğunu görürüz.

Buna karşılık Gökalp'ın temsil ettiği Durkheim sosyolojisi özellikle 1913 de Darülfünunda yer aldıktan sonra bilim çevremizde çok büyük yankılar uyandırmış, hattâ Cumhuriyet devriminden sonra liselerimize konan sosyoloji derslerine temel ödevini görmüştür. Bugün liselerimizdeki öğretim hâlâ Durkheim'in dar ve tek taraflı sosyolojisine dayanıyor; ama yirmi beş yıldanberi üniversitelerimizin sosyoloji kürsüleri bu dar ve tek taraflı çemberi kırmış, bugünün deneysel sosyoloji anlayışına çok daha uygun gelen Le Play sosyolojisine de büyük bir yer ayırmıştır.

*
**

Biz burada, yurdumuzda bundan elli yıl kadar önce beliren bu iki sosyoloji akımından yalnız birini, sadece Prens Sabahattin'in (1) okulunu ele alacağız. Çünkü Prens Sabahattin'in temsil ettiği okulda, — Gökalp okulunun tersine olarak — deneysel karakter kurgusal (spéculatif) karakterden çok daha üstündür.

Yüzyılımızın başlarında «İttihat ve Terakki» Derneği Abdülhamid istibdadı kalkınca her şeyin düzeleceğine inandığı halde Prens Sabahattin: «İçtimaî hastalığımızın ilmî bir teşhisi yapılmadıkça ıslâhat mümkün değildir.» demekle hastalık nedeninin çok daha derin olduğunu anlatmak ister.

---

(1) Prens Sabahattin Abdülmecid'in kızı ve Abdülhamid'in kardeşi Seniha Sultan'ın oğlu olduğu için Osmanlı hanedanına bağlıdır. Prensliği ana tarafındandır. Babası da damat Halil Rifat Paşanın oğlu damad Mahmut Celâlettin paşadır.

Abdülhamid'in istibdadından nefret eden Mahmut Celâlettin Paşa, hanedana bağlı olmasına rağmen oğulları Sabahattin ve Lütfullah beylerle 14 Aralık 1899 da Fransa'ya kaçıyor. Prens Sabahattin 1877 de doğduğuna göre Avrupa'ya kaçtıkları zaman 22 yaşındadır. Zaten küçük yaşta Arapça, farsça ve Fransızcayı öğrenmiş olan ve fizik, kimya gibi olumlu bilimlere büyük bir ilgi gösteren Prens, Avrupa'da kaldığı 1908 Eylülüne kadar bir taraftan vaktini inceleme ile geçirerek Demolins, Descamps gibi Le Play okulunun en ünlü kişileriyle işbirliği ediyor, bir taraftan da siyasî faaliyette bulunarak istibdatla mücadele ediyor. 1906 da Paris'te «Terakki» adını taşıyan türkçe aylık bir dergi çıkarıyor. Dergi iki yıl kadar sürer. Bu dergideki yazılarında Prensin ana fikirlerinin tohumlarını görmek mümkündür. Dergi özellikle kişisel girişkenlik ve merkezdışıcılık fikirlerini yaymaktadır. İçinde Demolins'den birçok çeviriler vardır. 9 yıllık bir ayrılıktan sonra 1908 de yurda dönüyor. 1909 da 31 Mart vak'asından sonra tekrar Paris'e gidiyor. Bir ara gelir ama gene dönmek zorunda kalır. Ancak Mütareke sıralarında tekrar yurda dönebilir. 1924 de hanedan için çıkarılan kanun gereğince de bir daha dönmemek üzere uzaklaşmağa mecbur olur. 1948 Haziran'ında İsviçre'de ölür.

9 yıllık bir ayrılıktan sonra 20 Ağustos 1908 de halkın büyük gösterileri arasında, zengin umutlarla vatana dönen Prens, kısa zamanda büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Çünkü Meşrutiyet ilân edilmiştir, ama Abdülhamit istibdadı yerini «İttihat ve Terakki» »ye devretmiştir. Nitekim daha geldiğinin ikinci günü Prensin fikirleri gazetelerde eleştirmelerle karşılaştı. Gazeteler Prensin «merkezdışıcılık» (décentralisation) fikrini yönetim erkinliği (İdare muhtariyeti) biçiminde yorumluyorlar, Prensden fikirlerini açıklamasını istiyorlardı. Bunun üzerine Prens bir konferans ve «İkdam» gazetesinde çıkan bir makale ile fikirlerini anlatır. İşte 5 - 6 Ekim 1908 de yayınladığı **«Teşebbüsü şahsî ve tevsii mezuniyet hakkında bir izah»** adlı ilk broşür bu iki makaleden meydana gelmiştir. Bu broşüründe: merkez dışıcılık (décentralisation) dan politik erkinliği değil de sadece valilere fazla yetki vermeği; il kurulları açmağı; ahaliye, verilen verginin nerelere harcandığını denetlemeğe alıştırmağı anladığını söyler.

Kişisel girişkenlik (teşebbüsü - şahsî) için de: «bireylerin aile, akraba, hükümet gibi kurumlara güvenecek yerde, başarıyı kendi girişkenliğinde aramasıdır.» der.

Bu broşürden 2 ay sonra kendisine edilen saldırılara —ki bu, özellikle Hüseyin Cahit Bey tarafından «İntihabat entrikaları» adlı yaziyle yapılmıştır— yeniden cevap vermek zorunda kalan Prens «Teşebbüsü şahsî ve adem-i merkeziyet hakkında ikinci zir izah» adlı ikinci broşürünü yayınlıyor (6 Aralık 1908).

Bu broşüründe, kendisine yapılan saldırılara verdiği cevaplar bir yana bırakılırsa, fikirlerini şu cümlede özetleyebiliriz: **«Gayemiz yeni nesli memuriyet peşinde koşmaktan kurtaracak ve şahsî teşebbüse sevk edecek içtimaî vasıtaları hazırlamak... teftişi millîyi yalnız meb'usan vasıtasiyle İstanbulda değil, umumî meclislerle vilâyetlerin her tarafında kökleştirmektir.»** (1)

Bu tartışmalar sürüp giderken 31 Mart 1909 olayı başgösteriyor. **Prens 6 Nisan 1909 tarihli** İkdam'da yayınladığı bir mektupta askerleri itaata davet ediyor. 15 **Nisanda gazeteler kendisinin tevkif edildiğini yazmakta;** biraz sonra da tutukluluğunu gerektirecek hiç bir kanıt olmadığından bir bildiriyle serbest bırakıldığı ilân edilmektedir.

İşte istibdatla mücadele için 9 yıllık mecburî bir ayrılıktan sonra Meşrutiyetin ilânı üzerine tekrar büyük umutlarla yurduna dönen zavallı Prens bu sefer «İttihat ve Terakki» nin istibdadiyle karşılaşıyor. Kendisine yapılan saldırılara iftiralara ancak 8 ay dayanabiliyor, tutukluğundan biraz sonra kendi isteğiyle tekrar Paris'e gidiyor.

«Mademki hepimiz bir hakkı, hukukun en mukaddesi olan vatanınkini

---

(1) Prens Sabahattin: «Teşebbüs-ü - Şahsî ve ademi Merkeziyet hakkında ikinci bir izah», 1908 sah, 33, 43.

müdafaa dâvasındayız, bari onu her şeyden evvel lâyık olduğu ulüvvü cenab ile müdafaaya çalışalım... Hakperest bir milletin mihveri hissiyatı gareze değil, uhuvvete, âlemşümul bir muhabbete istinat eder.» (1) diyen bu büyük yurtsever için ne yazık ki bir daha —Balkan Savaşı ve sonrası tarihlerinde gelip gidişi ve mütareke devri istisna edilirse— bu topraklara ayak basmak nasib olmadı.

Prensin İttihat ve Terakki Derneğine yazdığı açık mektuplardan meydana gelen ve 1911 de yayınlanan «Mesleğimiz hakkında üçüncü ve son bir izah» adlı kitabındaki yazılar da bu ayrılıştan sonra (1909) Paris'te kaleme alınmıştır.

Birinci mektupta; merkezdışıcılarla İttihadı Terakkinin anlaşamadıkları noktalar belirtilmektedir. Prense göre: İçtimaî felâketlerimizin sebebi — İttihatçıların sandıkları gibi — istibdat gibi sathî bir sebep değildir. Hastalığın sebebi: hususî hayatta şahsî teşebbüsün gelişmesine mâni olan bir yaşayış tarzının bulunması; umumî hayatta da merkezciliğe saplanmamızdır (2). İkinci, üçüncü, dördüncü mektuplar politik nitelikte olduğu için onları söz konusu etmiyoruz.

Beşinci mektupta şöyle denilmektedir: «Bizde menfaatı şahsiye menfaatı umumiyenin zıddıdır. Çünkü menfaatı şahsiyemizi servetin üç menbaını teşkil eden ziraat, sanayi, ticaretle teminden ziyade, tahakkümde, istibdada âlet olmada arıyoruz... Hükümete kapılanmak için de çare, liyakat değil, himayedir» (3). Kısası merkezcilikten kurtulmadıkça, kişisel girişkenlik ve merkezdışıcılık eğemen olmadıkça ilerlememiz mümkün değildir.

Altıncı mektupta «Science sociale» in gözlem ve deney yöntemleri ışığında sosyal hayatı açıklıkla kavradığı belirtildikten sonra özellikle toplumların kamucu ve bireyci sınıflaması «Science sociale» in en güçlü bir buluşu olarak gösterilmektedir. Bu sınıflamaya göre Asya, Afrika, Güney Amerika, Türkiye, Rusya ve Avrupa'nın bir kısmı birinci tipe; İskandinavya, İngiltere, Birleşik Amerika da ikinci tipe girer (4).

Yedinci mektup'ta Türkiye'de yeni bir uygarlık meydana getirmek için tıpkı İngilizlerin centilmen zümresi gibi aydın bir zümrenin; başka bir deyimle tüketici aydın yerine girişkeu üretici tipte insanların yetiştirilmesi noktasında durur. Sonra da Demolins'nin Paris'ten trenle iki saat uzakta kurduğu «Ecole des Roches» adını taşıyan okulunu anlatır (5).

Nihayet bir hayli uzun olan **sekizinci mektup**'ta birçok sorunlar ele

(1) Aynı yapıt, sayfa, 46.

(2) İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar Mesleğimiz hakkında üçüncü ve son bir izah, (1327-1911), sah. 23.

(3) Aynı yapıt, sah, 63.

(4) Aynı yapıt, sah, 69, 70.

(5) Aynı yapıt, sah, 81, 83 - 102.

alınmaktadır. İlkin okullarımızda verilmesi gereken eğitim üzerinde durulmakta ve şöyle denilmektedir: **«Istıfai içtimaîde muvaffakıyetin anahtarı şahsî teşebbüstür. Hangi cemiyette fert daha müteşebbis daha müstakil ve daha müstahsil ise o cemiyet o nisbette kavi ve müterakkî oluyor. Onun için kadın erkek farkı gözetmeden bütün mekteplerimizde müteşebbis ve müstahsil insanlar yetiştirmeğe bakmalı.» (1).**

Bundan sonra askerlikte yenilığin ne yolda yapılması gerektiğini anlatırken: **«... memleketi besleyecek, içtimaî kabiliyetini arttıracak ordu değil, orduyu besleyecek harp kudretini arttıracak memlekettir. Ordu kurmak kazanmayı en iyi bilen ve en çok kazanan müteşebbislerin harcıdır... Şahsî teşebbüs hayatta ne büyük ve ne kıymetli bir rol oynuyorsa harb meydanında da o kadar kuvvetli bir rol oynuyor... O halde kışlayı da şahsî teşebbüs sahibi şahsiyetler yetiştiren bir mektep haline sokmak lâzımdır» (2).**

Hükümet yönetiminde merkezdışıcılığın (décentralisation) yâni İl Genel Kurullarının bir ayak önce kurulmasını ister. Bu yönetim biçimi gerçekleşirse bir iki yıl içinde taşralarda büyük bir değişikliğin belireceğini söyler.

Gene bu yapıtında Prens, dış politikanın temel taşı daima İngiltere ve Fransa dostluğu olmalıdır diyor. Bağlaşmalarımız Almanya ve Avusturya ile değil de, daima onlarla olmalı.

Daha sonra milletlerin politik kurumlarla Millet Meclisleriyle kurtulamıyacaklarını söyledikten sonra der ki: «Meclis kanun vazeder ve bunu tatbik eden hükümeti kontrol eder. Ama bir memleketin kanun kuvvetiyle kurtulmasının imkânsız olduğu bütün hukukçularca kabul edilmiştir.» (3).

Nihayet en sonunda toplumumuzun hastalığı ve tedavisi hakkındaki fikırleri şöyle özetlenebilir:

	Hastalık	Tedavisi
Özel hayatta:	Kişiliği öldüren göreneğe dayanan eğitim.	Kişisel girişkenliğe dayanan bir eğitim ile girişken üretici gençler yetiştirmek. Bunlarla toprakları işletmek, köylüyü kalkındırmak.
Genel hayatta:	Merkezciliğe dayanan yönetim	Merkezdışıcılığa dayanan bir meşrutiyet (4).

(1) Aynı yapıt, sah. 105 - 106.
(2) Aynı yapıt, sah. 107, 108, 109.
(3) Aynı yapıt, sah. 126.
(4) Aynı yapıt, sah. 133 - 134.

Böylece Prens Sabahattin'in «Üçüncü ve son bir izah» adlı kitabındaki mektupların kısa birer özetini verdikten sonra Balkan savaşı sıralarında yazılıp da 1918 de basılan «Türkiye nasıl kurtarılabilir» (1) yapıtına geçelim. Kitabı «Tehlike karşısında meslek» adlı bir önsözle Mehmet Ali Şevki yayınlamıştır. Oysa bundan önceki üç kitap Saffet Lutfi (Tozan) nın önsözleriyle yayınlamıştı. Yapıt Merkez-i - istinat, Teşekkül-ü - içtimaîmiz, Hayat-ı - umumiye ve hususiye diye üç bölüme ayrılmıştır.

Hemen söyliyelim ki bu yapıt'da yeni bir fikir yoktur. Yalnız önceleri ortaya atılan fikirler daha ayrıntılı ve daha derli toplu bir biçimde incelenmiştir.

Örneğin birinci bölümde Abdülhamit istibdadı karşısında iki akımın doğduğu belirtilmekte. Birinciler yâni «İttihat ve Terakki» taraflıları mutlakiyet yerine meşrutiyet geçince her şeyin çözüleceğine inanmaktadır. İkinciler yani Merkezdışıcılık (décentralisation) savunucuları: «hastalığımızın bilimsel bir teşhisi yapılmadıkça reform yapılamaz» der.

Bütün Doğuda olduğu gibi bizde de gerilik kamuculuktan ileri gelir. Batının ilerlemesi bireyciliğindendir. Doğuda kamu egemen Batıda birey...

Peki ama bir yapıdan ötekine geçilebilir mi? Bakınız buna Prens, «Science Sociale» cılar'ın fikrine dayanarak nasıl cevap veriyor: «Bugüne kadar bu iki yapı doğal çevrelerin zorunluğuyla kendiliklerinden doğmuşlardır. Ama bundan böyle «Science sociale» ın ışığında bunların nasıl doğdukları bilindikten sonra bu geçişi insan iradesiyle yapmak mümkündür. Bundan ötürü Türkiye'nin kurtulması için izlemeğe mecbur olduğu en doğru yolu «Science sociale» ın yöntemiyle yapılacak araştırmalar gösterecektir» (2).

Kitabın ikinci bölümü sosyal yapıya (teşekkülü içtimaî) ayrılmıştır. Burada sosyal olaylar bilimsel bir yöntemle incelenmedikçe hiç bir yenilik yapılamaz kuralı tekrarlandıktan sonra Doğu steplerinin, insanları çobanlığa sürüklediği, bunun da bol bol hayal kurmaya ve istiğraka zaman bıraktığı anlatılır. İşte Doğunun deneyden çok akıl yürütmeğe eğilimi buradan gelmektedir. İskandinav fiyorları da insanları deney ve gözleme sürükler. Bundan ötürü insanlığa deney ve gözlem nimetini getirenler İskandinavlardır.

Bundan sonra okullarımızda memur tipleri değil de, girişken üretici

(1) Bu yapıt 1950 yılında yeni harflerle yeniden basılmıştır. «Türkiye nasıl kurtarılabilir», Türkiye Yayınevi, İstanbul 1950; Yeni harflerle ikinci baskısı da yeni türkçeye çevrilmiş olarak 1965 de çıkmıştır, Elif Yayınları Sosyoloğlar Dizisi No. 1. (Bu seriyi yöneten: Nurettin Şazi Kösemihal).

(2) Prens Sabahattin «Türkiye nasıl kurtarılabilir» 1950, sahife 33-34.

tiplerin yetiştirilmesini sağlık verilir. Çünkü Sabahattin Beye göre Türkiyenin geleceği buna bağlıdır.

Nihayet üçüncü bölümde genel hayatta merkezdışıcılığa özel hayatta da bireyci (particulariste) aileler kurmağa yetenekli çocuklar yetiştirmek nasıl mümkün olur. Bunu anlatmağa çalışır.

Prensin yukarıda çözümlemesini yaptığımız yapıtlarına dayanarak fikirlerini şöyle özetleyebiliriz: Kendisine göre Le Play okulunun en büyük buluşu toplumları kamucu (communautaire) ve bireyci (particulariste) diye ikiye ayırmasıdır. Bu sınıflamaya göre Asya, Afrika, Güney Amerika, Rusya, Avrupa'nın bir kısmı ve Türkiye birinci tipe; İskandinavya, İngiltere, Birleşik Amerika da ikinci tipe girer. Birinci tipe giren topluluklarda bireyler aile, devlet v.b. gibi toplulukların, zümrelerin yardımına muhtaç olacak biçimle yetiştirildikleri halde; ikinci tipe giren topluluklarda kişisel girişkenlik sahibi olarak yetiştirilirler. Gözlem ve Deney Kamucu toplumların daima geri kaldıklarını, bireyci toplumların da daima ilerlediklerini göstermektedir.

İşte Prense göre kamucu tipe bağlı olan toplumumuzun ilerliyebilmesi için bireyci tipe geçmesi gerekir. Bunun için de bireysel hayatta: şimdi olduğu gibi aileye ve devlete muhtaç tüketici aydınlar, memurlar değil de, kendi kendine yeten girişken üretici insanlar yetiştirmek; genel hayatta da merkezciliğe değil de, merkezdışıcılığa dayanan bir yönetim kurmak gerekir.

Yalnız Le Play okuluna göre bu tiplerin belirmesinde doğa (tabiat) nın rolü pek büyüktür. Örneğin kamucu toplumları özellikle çobanlığa elverişli stepler, bireyci toplumları da İskandinav fiyorları doğurmaktadır. Bu durum karşısında doğayı değiştirmedikçe biçim değiştirme (istihale) nasıl mümkün olacak?

Biraz önce Prens'in, Le Play okulunun düşüncelerine dayanarak bu soruyu da şöyle cevaplandırdığını görmüştük: «Bugüne kadar bu iki toplum doğal çevrelerin zorunluluklariyle kendiliklerinden doğmuşlardır. Ama bundan böyle sosyal bilimin ışığında bunların nasıl doğdukları bilindikten sonra bu biçim değiştirme (istihale) yi insan iradesiyle yapmak mümkündür.»

*
**

Prensin bu fikirleri bilimsel araştırmalara dayanan bir sonuç olarak değil de, deneyle gerçekleşmesi gereken bir varsayım gibi ele alınırsa bir diyecek yoktur.

Gerçekten yüz, yüz yirmi yıllık bir geçmişi olan Le Play okulunun bugün ayakta kalan tarafı çözümlemeli (analytique) yönüdür, yöntemidir. Bilimin ilk evre (safha) lerinde çok sınırlı monoğrafiler üzerine kurulan kuram (théorie) ların kusursuz olmamaları, bu yüzden de bireşimli Synthétique) yönden zayıf olmaması mümkün değildi. İşte Prens Sa-

bahattin, Le Play okulunun çok sağlam olan bugün de hâlâ canlılığını koruyan yöntemine, monografik araştırmalarına önem verecek yerde, daha çok sınıflamalarına ve sistemlerine önem vermiştir. Onun için de Sabahattin beyden bugün elimizde mongrafik gözlem ve incelemeler yerine ispatı gereken birtakım reform programları kalıyor.

Sabahattin beyin devrinde bazı kimselere etkisi olmuştur. Bunların başında Mehmet Ali Şevki bey gelir. Bu zat 1918 de «Meslek-i - İçtimai» adiyle çıkardığı dergisiyle (1) «Memleketi Tanıma Yolu» adlı broşürüyle «Kurna köyü» monografisiyle, «Ortakçı Destanı» ile nihayet yirmi beş yıl kadar önce Edebiyat Fakültesi sosyoloji kürsüsünde öğretim görevlisi olarak verdiği derslerle okulun en devamlı bir taraflısı olarak görünmektedir. Memleketimizde ilk monoğrafik incelemede bulunmak şerefi de onundur. Okula hayatlarının belirli devrelerinde bağlanmış, belki birkaç ad daha sayılabilir. Ama bunların hiçbiri bu yolda bir inceleme veya yayımda bulunmuş değildir. Kısası Satı Beyin Yuvası ve Ege ailesinin kişisel girişkenlik (şahsî teşebbüs) fikrinden esinlenerek Erenköyünde kurdukları çiftlik dışında Sabahattin ve Mehmet Ali Şevki beyden gayri kimse son yirmi yıl öncesine gelinceye kadar bu işi önemle ele almış değildir.

*
**

Biraz önce de işaret ettiğimiz gibi yirmi beş yıldanberi İstanbul Üniversitesi Edebiyat ve İktisat Fakülteleri sosyoloji kürsülerinde, Le Play'nin deneysel sosyolojisi yerleşmiş bulunuyor. Öğrencilere monoğrafi incelemeleri yaptırılıyor. Hocalar her fırsatta Anadolunun köylerini incelemeye gidiyorlar. Üniversitelerimize giren bu deneysel akıma liselerimizin de bir ayak önce katılmalarını dileyelim.

Memleketin her bölgesindeki köylerin, kasabaların şehirlerin yerinde incelemeye dayanan birer monografisini hazırlamak arkivler kurmak çok geniş bir örgütle gerçekleşebilir. Buna üniversitelerimizin sosyoloji kürsülerinin çok sınırlı örgütleri yetmez. Bunu ancak kuruluş halinde bulunan Köy İşleri Bakanlığına bağlanacak ve memleketin her tarafına dal budak salacak geniş bir örgütle başarmak mümkündür.

Kısası memleketimizin bilim temeline dayanan monoğrafik çözümlemesi yapılmadıkça ileri sürülecek reform programları gerçekleme (tahkik) si gereken birtakım varsayımlar, kendince (indî) birtakım görüşler olmaktan ileri gidemiyecektir. Bundan ötürü milletçe kalkınmamız ancak ve ancak kurulmakta olan Köy Bakanlığına bağlı Türkiye monografilerini düzenleyecek arkivini hazırlayacak böyle bir büroyu kurmakla mümkün olacaktır.

*
**

(1) Bu dergilerin 7 sayı çıktığını bildirenler var. Ama ben ancak 6 sayısını tesbit edebildim. 7. sayısını bulamadım. N. Ş. K.

Bu yapıt, Paul Descamps'nm 1933 yılında yayınladığı «La Sociologie Expérimentale» adlı kitabından dilimize çevrilmiştir. Yapıt Fransızca aslında bir Giriş ve üç bölümdür. Girişte sosyolojinin tarihçesiyle sosyolojide gerekircilik (déterminisme) sorunu ele alınmıştır. Birinci bölüm sosyolojinin yöntemine, ikinci bölüm bu yöntemin uygulanmasına, üçüncü bölüm de tarih sosyolojisine ayrılmıştır. Bu çevirimizde yapıtın yalnız «Giriş» iyle birinci bölümü — yani yöntemi — vardır; geriye kalan uygulamalı (tatbikî) sosyolojiye ve tarih sosyolojisine bağlı bölümler kitabımıza alınmamıştır.

Yukarıda da bildirdiğim gibi, bundan altmış yıl kadar önce Le Play okulunu yurdumuza tanıtan Prens Sabahattin, okulun yöntemini ve bu yönteme dayanan monografi incelemelerini bir yana bırakarak sadece sistemini anlatmağa çalışmıştır. Son yirmi beş yıl içinde gerçi «Science Sociale»ın yöntemine dayanan birçok monoğrafi incelemeleri yapılmıştır; ama bir iki kitapta monoğrafi yöntemine ayrılan bölümler dışında «Science sociale» okulunun monografi yöntemini ve bunun uygulanımını geniş ölçüde sistemli olarak ele almış her hangi bir türkçe kitap çıkmış değildir. İşte Paul Descamps'nın bu yapıtını böyle bir eksikliği biraz olsun tamamlar umuduyla dilimize çevirdim.

Nurettin Şazi Kösemihal

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Önsöz 5

I. — **Sosyolojinin Köken (menşe) i** İlk bilgiler, 21. — Sosyolojinin ve sosyal bilimin ampirik ve yararcı kaynakları, 23. — Sosyolojinin gelişiminin kısa bir tarihi, 26. — Sosyal bilimin evre (safha) leri, 32. — Sosyolojinin evreleri, 34. — Monografik anketler san'atının gelişmesi 36.

II. — **Sosyolojik gerekircilik (déterminisme).** Doğal bilimlerde gerekircilik, 38. — İrade olaylarının gerekirciliği, 40. — Sosyal gerekircilik 42. — Gerekircilik kadercilik değildir, 44. 38

Deneysel Sosyoloji

Birinci Bölüm

YÖNTEM

Bölüm 1. — Deneysel Bilimlerin genel yöntemi 46

Genel ilkeler, 46.

I. — **Bilimsel araştırma.** Olguların araştırılması, 47. — Neden ve sonuçların araştırılması, 50. — Gerçekleme (verification) 51.

II. — **Teorilerin kurulması.** 53. — Bireşim, 54. — Sınıfla ma, 54. — Sistemleştirme, 56.

Bölüm II. — Sosyoloji araştırması 59

I. — **Olguların araştırılması.** Yolları, 59. — Sosyoloji anketi 61. — Monografi, 63. — Çözümlemeli (analytique) gözlem, 69. — Sosyal olgu, 74. — Diğer çözümleme (analyse) kadroları 74. — Dolaylı yollar, 79. — Matematik bilimlerin kullanılması 80.

II. — **Nedensellik ilişkilerinin araştırılması.** Sosyal reperküsi-

Sayfa No.

siyonlar, 82. — Reperküsiyonların araştırılması, 83. — Varsayım (Hypothése) ın rolü, 86. — Sosyal reperküsiyonların fihristi. 88.

III. — **Gerçekleme (Tahkik).** Matematik kanıtlar, 90. — Matematik olmayan kanıtlar, 92. — Sosyolojide deneyleme (experimentation) 95. — Sosyoloji kanunları 96.

Bölüm III. — Teorilerin ve sistemlerin kurulması 99

I. — **Bireşim (Synthése),** 99. — Ilk yoklamalar, 100. — Genel cetveller, 100. — Bir toplumun formülü, 101. Bütünleme öğeleri, 103. — Bireşimsel Synthétique) bir kadro araştırılması 104.

II. — **Sınıflama,** 106. — Le Play'nin sınıflaması, 107. — Henri de Tourville'in sınıflaması, 108. — Edmond Demolins'in sınıflamaları, 109. — Philippe Champault'nun aile tipleri sınıflaması, 115. — Emile Durkheim'in aile tipleri sınıflaması, 116.

III. — **Sistemleştirme, 117.** — Le Play'nin sistemi, 118. — Henri Tourville'in sistemi, 120. — Philippe Champault'nun sistemi, 121. — Toplumların sınıflaması nasıl yapılmalı, sistemleştirme nasıl olmalıdır, 124. — İyi bir sınıflamanın kurulmasiyle ilgili bazı fikirler, 125. — Kararsız aile sorunu 128.

Levhalar XII., XIII., XIV. 133
EK I. — Bir okulun çözümlemesi 137
EK II. — Cetvel üzerinde değişiklik ve levha XV 140
EK III. — Sosyal tarih teorileri 144
Bibliografya 146
Kişi adları endeksi 153

GİRİŞ

I. — SOSYOLOJİNİN KÖKEN (ORİGİNE) İ

İlk bilgiler. — Sosyal Bilim (science sociale) olsun, Sosyoloji (sociologie) olsun aynı anlama gelir. Çünkü bu bilimlerin ikisi de toplumlarla, toplum olay (phénomène) lariyle uğraşır «Sociologie» terimini ilk defa 1839 yılında Auguste Comte ortaya atmıştır. Bu terim grekçe, lâtince, asıllı iki sözcükten meydana gelmiştir. Auguste Comte bu terimi Pascal'in 1648 de ortaya attığı fizik sosyal teriminden daha uygun bulmuştu. «Science sociale» terimine gelince «Restauration» devrinde ilkin Saint - Simon tarafından kullanılmıştı. Sonradan Le Play bu terimi benimsedi.

Gerek Comte, gerekse Le Play aynı şeyi incelemek istemişler, ama başka başka yöntemler kullanmışlardır. Gerçekten sosyoloji okuluyla «sosyal bilim» okulu arasında tam bir uzlaşma yoktur. Çekoslovakyalı sosyolog Chalupny, sosyolojinin vermiş olduğu yapıtlara dayanarak bu bilimin tanımını yapmağa çalışmış, uygarlık bilimi olması gerektiği sonucuna varmıştır (1). Ama bu bilimin böyle sadece adını değiştirmek yetmez; kullanılan yöntemlerin amaca uygun düşüp düşmediğini de belirtmek gerekir. Bize öyle geliyor ki sosyoloji konu (objet) sunun ruhuna girememiştir, yüzeyde kalmıştır, ancak dış sosyal görüntüleri inceleyebilmiştir.

Oysa Le Play, bunun tam tersine olarak, konusunun ruhuna girmiştir. Gerçekten Le Play'nin yöntemi konusuna çok uygundu, ama kusurları eksikleri de yok değildi. İşte kendisinden sonra gelenler bu eksiklikleri tamamlayarak Le Play'nin bu yöntemini daha mükemmel bir biçime soktular. Denebilir ki Sosyal bilim, insan toplumlarının sadece dış görüntülerini incelemekle kalmaz, özellikle kendisini meydana getiren parçaları, toplum denen örgenliğin (organisme) öğelerini araştırır. Kısası sosyal bilim insan zümreleri (groupements humains) ni ve bu zümreler içinde meydana gelen olayları inceler (2).

İnsan zümresi, ortak bir amaca erişmek kaygusiyle insanların örgüt (organisation) lü olarak bir araya gelmelerinden meydana gelir (3). Baş-

(1) Chalupny, sahife 16 - 17.
(2) P. Descamps, Sc Soc., 2 e période, fasc. 93, sahife 3.
(3) Aynı yapıt, sah. 6.

lıca insan zümreleri şunlardır: Atölye, aile, «Corporation» veya lonca, köy, kent, devlet v.b.

İnsan zümresi içinde, belirlenebilen herhangi bir değişikliğe sosyal olay denir. Nasıl ki doğal olaylar da, doğa (tabiat) içinde belirlenebilen değişikliklerden başka bir şey değildir (1).

Örneğin Amerikanın keşfi; buharın, makinenin icadı; Birinci dünya savaşı ayrık (istisnaî) ve önemli birer sosyal olaydır. Doğum, ölüm, göç, evlenme, kanunların değişmesi v.b. de sık sık meydana gelen sosyal olaylardır. Gerçekten bütün bu yukarıda saydığımız olaylar, insan zümrelerinde meydana gelirler veya insan zümrelerini etkilerler.

Doğa (Tabiat) da olaylar kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılmış değildirler. Gerçi herhangi bir olayın incelenmesi genellikle belirli bir bilime ayrılmıştır, ama bu olay gerekti mi kısmen olsun diğer bilimlerin de konusu olabilir. Doğada olaylar birtakım zümrelere bölünmüş değildir. Doğa olaylarını böyle çeşitli bilim disiplinlerine göre sınıflayan doğrudan doğruya insan zihnidir.

Örneğin sosyoloji, özellikle insan zümreleri içinde geçen olaylarla uğraşır. Ama bir yandan da herhangi bir insan zümresini etkileyen diğer olaylarla yâni sosyal olmayan olaylarla da uğraşır. Buna karşılık insan zümrelerinde geçen olaylar da az çok diğer bilimler tarafından incelenebilir. Bu fikrimizi bir iki örnekle anlatmağa çalışalım:

Örneğin maden kömürünün yanması aslında bir kimya olayıdır. Çünkü bu olayda karbon, oksijen, idrojen v.b. gibi çeşitli cisimlerin bireşimi söz konusudur. Ama bu kimyasal bireşimin meydana gelmesiyle birlikte ısı, ışık gibi birtakım olayların da belirdiği görülür. İşte yanma olayının bu yönüyle fizik uğraşır. Maden kömürünün yüksek fırınlarda yanması uygulamalı (tatbikî) kimyayı, bir lokomotif ocağında yanması da uygulamalı fiziği ilgilendirir. Ama bu yanma olayı aynı zamanda bir sosyal olaydır da. Çünkü bu maden kömürünün üretilmesi, kullanılması için insana, daha doğrusu bu işler için örgütlenmiş insan zümrelerine lüzum vardır. İşte bu bakımdan da maden kömürünün üretimi ve yanması olayları sosyolojiyi ilgilendirir.

Başka bir örnek alalım; örneğin, ham toprakların işlenmesi her şeyden önce bir tarım olayıdır. Ama yeryüzünün görünüşü değiştiği için aynı zamanda bir insan coğrafyası olayıdır da. Bitkilerin yer yüzündeki yerinin değişmesi, bitkisel coğrafyayı ilgilendirir. Nihayet toprakların işlenmesi insan zümrelerinin işe karışmasını gerektirir. Bu zümre, bazan bir ailedir; bazan büyük bir köy atölyesidir v.b. dır. Bu bakımdan da bu olay, sosyolojiyi ilgilendirir.

Bunun gibi bir loncanın kurulması her şeyden önce bir sosyal olaydır.

---

(1) Aynı yapıt, sahife 8.

Çünkü lonca her şeyden önce bir insan zümresidir. Ama bir yandan da bu olay hukuku, ahlâkı, ekonomiyi, tarihi v.b. nı ilgilendirir.

Bir yapımevi (imalâthane) nin kurulması da sadece bir sosyal olay değildir. Aynı zamanda bir teknik, bir mimarlık, bir hukuk, hattâ bir coğrafya, bir tarih olayıdır da.

Sulama bir mekanik, bir uygulamalı fizik, bir coğrafya, bir tarım bir hukuk, bir ekonomi, bir tarih olayı olduğu kadar bir sosyal olaydır da.

Sosyolojinin ve sosyal bilimin ampirik ve yararcı kaynakları. — Acaba insan toplumlarının bilimini kurmak fikri nereden gelmiştir? Hemen suna işaret edelim ki bütün bilimler başlangıçlarında ampirik ve yararcı bir evreden geçmişlerdir. Bunu birkaç örnekle anlatmağa çalışalım.

İlkin soyut (abstrait) bir bilim olan geometriyi ele alalım. Geometri üzerine ilk kitap yazanlar, ilk geometri sorunlarını ileri sürerek ispat edenler eski Greklerdir (Euklides Arkhimedes v.b.). Onlara göre geometri kurgul (spéculatif) bir bilim, hattâ belki de bir zihin oyunuydu. Grekler ilk geometri bilgilerini Mısırlılardan almışlardı. Yalnız Mısırlıların bu alandaki bilgileri, sadece toprak yüzeyini ölçme yöntemleriydi. Gerçekten eski Mısırda toprakların ölçülmesi zorunluydu. Çünkü her yıl Nil taşınca herkesin toprağı birbirine karışıyor bu yüzden de her ailenin toprak sınırlarını yeniden belirtmek gerekiyordu. İşte eski Mısırda bu işin uzmanlarından meydana gelen büyük bir örgüt vardı. Nilin taşması, toprağı yılda birkaç kere sürülebilir hale getirdiği için ürün az emekle kolayca sağlanabilir. Onun için bu iş Mısırda çok önemliydi. Bu örgüte bağlı memurlar da, kuşku yok, kare, üçgen, dikdörtgen v.b. biçiminde olan toprakların yüz ölçümünü bilirlerdi. Bu bilgileri de baştan aşağı ampirik ve pratik bir takım temellere dayanıyordu. İşte geometrinin başlangıcını bu pratik ve ampirik bilgiler meydana getirir.

Mısırda geometri, başta din, güzel sanatlar olmak üzere sosyal hayatın bütün kurum (institution) larını etkilemiştir. Mısırın en ünlü anıtları olan Piramidler, Firavunlara mezar olarak yapılmış geometrik bir takım yapılardan başka bir şey değildir.

Başka bir örnek alalım:

Astronomi dünyamızın olgu (fait) larından oldukça uzak ve ayrı bir takım olaylarla uğraşır. Yıldızların yöntemli bir gözlemi yapılmasaydı, açık deniz yolculukları mümkün olmazdı. Ancak kıyı yolculukları yapılabilirdi. Astronomi bilgisinin gelişmesinde Kaldeliler başta gelir. İlk uluslararası ticaretin Kaldeliler tarafından kurulduğu dikkate alınırsa denizcilerin ve kervancıların Kalde sitelerine olan akınlarının ne kadar büyük olacağı tasarlanabilir. İşte ticaretle uğraşan Kaldeliler, denizlerde ve çöllerde yollarını şaşırmamak için yıldızlardan yön almağa çalışırken gök üzerine pratik bir takım bilgiler edinmişlerdi. Beri taraftan göklerin bu bölgelerde berrak olması gözlemleri kolaylaştırmıştı.

Bütün bu açıklamalarımız Kalde uygarlığında yıldızlar üzerine olan bilginin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Kalde de din adamlarının ve aydınların devamlı ve sabırlı gözlemleri yıldızlarla insanların kaderi arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu kuram (théorie) ına dayanan Astrolojiye bir hayli bilgi sağlamıştır. Yalnız yıldızların etkisi burada biraz büyütülmüştür. Vaktiyle vahalarda yıldızlara tapına pek gözdeydi. Bilindiği gibi Sabiîlik (sabéisme) Arabistanda Muhammet zamanına kadar tutunmuş; hattâ İslâmlığın yayılmasından sonra da birçok bölgelerde devam ettiği görülmüştür.

Güneşin ve ayın hareketlerini gözlemek; mevsim rüzgârlarının, ekimin ve ürünün zamanını bildiren, çeşitli tarım işlerini düzenleyen bir takvimin meydana gelmesini sağlamıştır. «Yucatan» da eski «Maya» ların uygarlığında güneş ve ayın önemi pek büyüktür. Burada din adamlarının başlıca ödevlerinden biri takvimleri düzenlemekti; tarım işleri de ancak bu takvimlerde gösterilen tarihlerde yapılabilirdi. «Palenque» de güneş için bir tapınak kurulmuştu. Bu tapma «Aztec» lere ve çevredeki kavimlere de yayılmıştı.

Başka bir örnek alalım:

Fiziğin bir bölümü olan sıvıların dengesi (Hydrostatique) konusunu 1548 de Burges'de doğan Simon Stévin kurmuştur. Bu bölge «Polder» ler bölgesidir. Bilindiği gibi bu bölgeler «Flandre» ve Hollanda kıyılarında denizden kazanılan topraklardır. İşte Mühendis olan Simon Stévin özellikle bu «polder» lerin kurulmasiyle uğraşmıştır. Hattâ Maurice de Nassau tarafından bu iş için Hollandaya davet edilmiş ve «Hydrostatique» i ampirik evre (safha) den bilimsel evreye geçirdikten sonra 1620 de orada ölmüştür.

Şimdi toplumlarla uğraşan bilime geçelim. Sosyoloji olsun Sosyal bilim (science sociale) olsun; ikisi de aynı çağda ve aynı memlekette doğmuşlardır. Gerçekten bir yandan Auguste Comte 1828 ile 1842 arasında sosyolojiyi kurarken bir yandan Fréderic Le Play 1830 ile 1848 arasında sosyal bilimin başlangıcı sayılan «Avrupa işçileri» monografilerini hazırlıyordu. Bu iki akımın aynı zamana düşmesi bir tesadüf değildir. Bu çağ Fransanın devrimlerle çalkandığı bir çağdır. Devrimlerle bir türlü durulamayan Fransa büyük bir bunalım geçiriyordu. Prudhomme'un «Devlet gemisi bir volkan üzerinde yüzüyor» ve «Bugün çok mutluyum kuşandığım bu kılıcı gerekirse kurumları korumak, gerekirse de yıkmak için kullanacağım.» dediği bir çağdı. Kısası bu sırada herkes geleceğe büyük bir kaygı ile bakıyordu.

İnsan hasta olunca nasıl derdine çare ararsa, hasta ve bunalım içinde olan o zamanın Fransız toplumu da kendini bu dertten kurtaracak bir çare arıyordu.

İşte Le Play 1830 dan önce, böyle bunalımlı bir çağda yetişmişti. Bu dönemde tartışmaların eksenini insanlığı mutluluğa ulaştıracak çeşitli sistemler teşkil ediyordu. O zaman mühendislik öğrenimini yapan Le Play okulda öğrendiği olumlu bilimlerle, düşünürlerin toplum sorunları üzerine ileri sürdükleri bu ütopik fikirleri karşılaştırmak olanağını buldu. Böylece hatırına şöyle bir soru geldi: «Acaba deneysel bilimlerin doyurucu yöntemini sosyal dünyaya uygulamak mümkün değil midir? Acaba toplumlar da tıpkı madenler ve bitkiler gibi incelenemezler mi? Ancak o zaman olayları dilediğimiz gibi değil de, oldukları gibi kavramak mümkün olmaz mı?» (1). Gerçekten Le Play Avrupa işçileri adlı yapıtında doğal bilimlerin kullandığı deneysel yöntemden söz ederken şunları söylemektedir: «Bu yöntemin ışığında hakikatı aramaya yarayan gücleri, sonu gelmeyen çatışmalarla harcanıp gitmez. Bundan böyle deneysel apaçıklık (évidence) karşısında bütün bu birbirine karşıt fikirler değerlerini kaybedeceklerdir.» (2).

Tıpkı Le Play gibi devrim bunalımları içinde yetişen Comte'un da dikkatinin sosyal sorunlar üzerine çevrilmesinden daha doğal bir şey olamazdı. (3). Zaten Comte, «Mémoire sur la Réorganisation Sociale» (4) ı yazan Saint - Simon'un yanında da çalışmıştı. Şuna da işaret edelim, Le Play de gençliğinde bir Saint - Simoncu ile tanışmış, onunla toplum sorunları üzerinde konuşmuş, tartışmıştır. (5). Görülüyor ki gerek sosyal bilimin gerekse sosyolojinin doğmasında pratik ve yararcı kaygıların etkisi büyüktür.

Yalnız denebilir ki tarih boyunca, sadece bir Fransız devrimi mi olmuştur? Gerçekten tarihi gözden geçirirsek hemen hemen her çağda buna benzer birçok devrimlerle ayaklanmalarla, sosyal bunalımlarla karşılaşmaz mıyız? Böyle olunca akla şöyle bir soru gelmez mi: «Öyleyse neden sosyoloji veya sosyal bilim daha o zamanlar doğmamış da, XIX uncu yüzyılın ilk yarısını beklemiş?».

Unutmamalı ki çeşitli bilimlerin doğmaları bir düzene bağlıdır. Konuları karmaşık (complexe) olan bilimler, konuları daha yalınç olan bilimlerin doğmasına bağlıdırlar. Daha yalınç (basit) ları doğmadıkça daha karmaşıklarının doğması mümkün değildir. Bundan ötürü nasıl kimya doğmadan biyoloji gelişmemişse; bunun gibi biyoloji doğmadıkça sosyolojinin gelişmesi mümkün değildi. Şuna da işaret edelim ki bilimlerin doğmalarındaki bu düzen yalnız çeşitli bilimler için değil, bir bilimin çeşitli bö-

(1) E. Bouchié de Belle, Sc. Soc. 2 e pér., 36 e fasc. sahife 14 - 15.
(2) Le Play, Les Ouvriers Européens, birinci basım, Giriş.
(3) Grande Encyclopédie, Comte makalesine bak.
(4) Aym yapıt. Saint Simon makalesine bak.
(5) E. Bouchié de Belle, Sc. Soc., 2 e pér., fasikül 36. sahife 12 - 14

lümleri için de doğrudur. Örneğin matematik alanında ilkin hesap, sonra sırayla geometri, cebir, analitik geometri, sonsuz küçükler hesabı doğmuştur.

Kısası her çağda birtakım aydınlar toplumlarmın dertlerine çare aramışlardır. Ama sosyoloji tarihi gözden geçirilirse görülür ki: bütün bu çarelerin tedbirlerin bilimsel bir biçim alması için XIX uncu yüzyılı beklemek gerekiyor.

Sosyoloji gelişiminin kısa bir tarihi: — Sosyoloji veya Sosyal Bilim XIX uncu yüzyılın ilk yarısında kuruldu dedikse, bundan önce toplumlar üzerinde hiç bir inceleme yapılmamıştır demek istemedik. Tersine tarihin her çağında insanların toplum olayları üzerinde — ilkel de olsa — gözlem ve incelemelerde bulunmamaları mümkün değildi. Toplum olayları üzerindeki incelemeler belki de toplum kadar eskidir. Bugün cahil insanların, hattâ vahşilerin bile az çok gözleme yetkili olduklarını görüyoruz. Ama, bütün bu incelemeler bilimsel bir değer taşımaktan uzaktır. Pratik amaçla yapılmışlardır. Bundan ötürü bilimden önceki çağa bağlıdır.

Zenginlik ve dirlik başlayınca toplumlarda zihin sorunlariyle uğraşan bir takım sınıflar belirir. Yazılı edebiyat yapıtları baş gösterir. Bu yapıtlarda toplum sorunlarına da dokunulur. Eski Mısır ve Kalde masal ve yazılarında toplumu ilgilendiren bazı sorunların bulunması pek mümkündür. İ.Ö. IX uncu yüzyılda yaşamış olan Homeros İliade ve Odyssée adlı yapıtlarında bazı kavimlerin törelerinden âdetlerinden söz etmiştir. Gerçekten Homeros bu yapıtlarında Greklerin ve Trualıların özel hayatlarını, Ordu Eski Grek devletlerinden bazılarının, «Phéacien» (1) lerin sosyal hayatlarını geniş hatlariyle belirtmek olanağını bulmuştur. Aynı yazar kutsal kitaba dayanarak İbrahim çağındaki İbranilerin sosyal hayatlarının bir parçasını olsun belirtmiştir (2).

Hérodote, Aristo, César, Strabon, Pline, Ptolémée v.b. gibi tarihçi ve coğrafyacıların yapıtlarında da sosyoloji olgularından bol bol söz edilmiştir.

Orta çağın edebiyat türünden olan büyük toplumsal yapıtları özellikle sosyoloji belgeleri bakımından pek zengindir. Örneğin ben, (Paul Descamps) Arapların binbir gece, İranlıların binbir gün ve İskandinavların Sagas masallarına dayanarak bu toplulukların bazı niteliklerini ortaya koymağa çalıştım (3).

---

(1) Ph. Champault Sc. Soc. 1 re per., cilt XII - XVI ve XXXIV - XXXVI.

(2) Ph. Champault, Sc. Soc., 1 re pér., Cilt XXIII - XXV.

(3.) Grande Revue; Eylûl, Ekim 1922 — Rev. Int. Soc., Eylûl 1929 ve 1930 — Bullet. Soc., Intern. Sc. Soc., 1925.

«de Calan» da eski İskandinav edebiyatına dayanarak Viking (1) tipini incelemiştir.

Şövalye destanları (chansons de geste) nın sosyolojik çözümlemesi de çok verimli olabilir.

Büyük uygarlık çağlarında meydana gelen bireysel yapıtlar elbette çağlarını daha sınırlı olarak temsil ederler. Böyle olmakla beraber bunlardan bazılarının çözümlemesi büsbütün verimsiz olmaz.

Zihinsel kültürlerin gelişmesi bilimin doğmasını sağladı. Ama «proto - scientifique» diyebileceğimiz bir çağda; bazı yazarların, bilmiyerekten bazı kavimlerin monografik tasvirlerini yaptıkları görülür. Bunların başında İ. S. 1. inci yüzyılda yaşıyan Tacite'in «Germanie» adlı yapıtı gelir. Büyük coğrafya buluşları da yerli kavimlerin monografik tasvirlerinin yapılmasına yol açtı. Örneğin P. Lafitau'nun «Huron - Iroquois» lar; Cook'la Bougainville'in de Polinezyalılar üzerinde yaptığı araştırmalar gibi.

Bu yerli kavimlerde görülen acayip töreleri bildiren tasvirci monografilerin gelişmesine paralel olarak; bunalım zamanlarında ve büyük sosyal felâket dönemlerinde bir takım sosyal reformcular belirmektedir. Bu reformcuları üç grupa ayırmak mümkündür, onlar da: Ütopistler, Ampiristler ve filozoflardır.

Ütopistler, bütün insanların birbirleriyle iyice anlaşıp mutluluk içerisinde yüzecekleri bir takım hayalî toplumlar tasarlar. Bunlar hayalî sitelerinin malzemesini içinde yaşadıkları toplumun soysuzlaşmış yönlerini gizlemeğe çalışarak, yok olmağa yüz tutan sosyal hallerden çıkarmağa çalışırlar.

Ampiristler, kavimlerin gidiş (conduite) lerindeki güçlüklerle uğraşan ve insanların yönetilmesi sanatı üzerine yapıt yazmak isteyenlerdir. Bunlar özellikle kavimlerin sosyal düzeni bozmağa kalkıştıkları sıralarda belirirler.

Bu dönemlerde yetişen filozoflar ise, uzman olmıyan bir takım bilginlerdir. Böyle olunca felsefe, insan bilgisinin hepsini içine alır; bundan da birbirine bağlı bir takım yargılara dayanarak devrin bütün kötülüklerini ortadan kaldıracak bir çeşit uygulamalı (tatbikî) bilim çıkarmağa çalışırlar. Bu anlamda bir felsefede sosyolojik öğe ister istemez diğer bilimlerin öğeleriyle karışacaktır.

Bu söylediklerimizi ispat edecek birkaç örnek vermek için tarihe şöyle bir göz atalım.

Eski Greklerden başlayalım: İlk zamanlarında çok silik bir hayat sürmüştür. Ama İ. Ö. 5. yüzyılda Atina zenginleşmiş, demokratlaşmış, ahlâksızlık artmış; Sofistler Sitenin politikasını altüst etmiş; sonunda Peloponez savaşları ((431 - 404) sayısız kötülükler doğurmuş. İşte tam

(1) XI inci, XII nci yüzyıllarda türeyen İskandinavyalı korsanlar. N.Ş.K.— de Calan Sc. Soc., 1 inci devre, cilt XXVI.

bu sırada Sokrates (469 - 399) ortaya çıkıyor. Aile ve Devletteki geçimsizliklerle savaşmak sosyal değerlere olan saygıyı yeniden kurmak istiyor. Bunun için de tüketimin kısılmasını, dostluğun gelişmesini, dinin temiz hale getirilmesini ahlâkın yeniden kurulmasını yargıçlar sınıfının düzenlenmesini genel hayatın örgütlenmesini istiyor ve barışı savunuyor (1)

Söylevlerin genellikle yenilik hareketlerine pek o kadar etkisi dokunmaz. Nitekim sonraki kuşaklarda durum büsbütün berbat bir biçim aldı. O zaman da Sokrates'in en iyi öğrencilerinden olan Platon (430 - 357) hocasının görüşüne uygun gelen çok düzenli ve tam bir sistem kurdu. Platon'un burada tasarladığı toplum Aristokratik bir sosyalizmden başka bir şey değildir. Platon'un bu toplumunda Site, ailenin yerine geçmekte, aşamalı (mertebeli) bir takım sınıflara ayrılmakta ve filozoflar tarafından yönetilmektedir. Platon böylece aşırı yoksulluğun ve demagojinin önüne geçileceğini ummaktadır (2).

Görülüyor ki Sokrates le Platon bir çeşit uygulamalı (tatbikî) sosyoloji kurmak istemişlerdir. Ama bu sosyoloji deneye değil de, temelini sınıf çıkarından alan bir felsefeye ve muzaffer bir site olan İsparta kurumlarının kopyalarına dayanmaktadır. Böylelikle toplumlarını çökmeden kurtaracaklarını ummuşlardı. Ama Atinadaki çöküntü gene de sürüp gitmekten geri kalmadı.

Hemen hemen aynı çağda Çinde (3) de, çevre farkının doğuracağı ayrıntılar bir yana bırakılırsa Atinadakine çok benzeyen bir takım fikir hareketlerinin belirdiği görülür.

Bilindiği gibi Çin ilk çağında ataerkil tipte bir devletti. Memleketin genişlemesiyle bu tipin tutunması gittikçe güçleşmeğe başladı. İ.Ö. 7. inci yüzyılda Çin devleti parçalanarak bir çok küçük küçük derebeyliklere ayrıldı. Daha sonraki yüzyılda kargaşalık büsbütün artmıştır. İşte tam bu sırada Çinde de büyük filozofların meydana çıktığı görülür.

Eski çağlarını sadeliğine dönülmesini isteyen ilk Çin filozofu Lao-Tseu (İ.Ö. 7. nci yüzyıl) dür.

Daha sonra 551 ve 479 yılları arasında yaşıyan Khoung - Fou - Tseu (Confucius) barış ve dirliği sağlayacak ahlâk ilkelerini kurallaştırmıştır. Bu ilkeler eski aile dayanışmasının devlete uygulanmasından daha doğrusu ataerkil aile yönetimine dönmekten başka bir şey değildir.

372 - 289 yılları arasında yaşadığı sanılan Meng - Tseu (Mencius) zamanında ise Çinde kargaşalık büsbütün artmış bir haldedir. İşte o sıralarda (320) Mencius yenilik üzerine fikirlerini ileri sürmüştür. Mencius bu

(1) G. D'Azambuja, Sc. Soc. 1 re pér., cilt XX, sahife 484 - 485, ve Sc. Soc. 2 e pér., fasc. 28 - 29, sahife 189 - 211.

(2) G. D'Azambuja, Sc. Soc., cilt XXI, 247.

(3) Grande Encycolopédie.

yenilik sisteminde barışı sağlamak için özellikle güçlü bir tek devletin kurulması fikri üzerinde durur.

Sonunda Mencius'un tasarladığı güçlü tek devlet fikri 221 de yurttaşların anlaşmasiyle değil de, bir asker soyunun (Tsin) zoruyla gerçekleşmiştir. İşte bütün kitaplar bu sırada yakılmış, biraz sonra da Çin seddi yapılmıştır.

Orta çağda da savaşlar salgınlar, belâlar eksik olmamıştır. O zamanlar dinler bütün bu dertlere çare olmağa çalışırdı. Felsefe de skolastik bir takım tartışmalara gömülmüştü.

Orta çağın sonlarına doğru zengin İtalyan kentlerinde eski Greklerinkine pek benzeyen bir çevre belirdi. Yeni Çağın başlarında bu kentlerde kargaşalıklar başgösterir. Yabancıların işgallerine uğrar. Kentlerin içinde «Guelfes» ve «Gibelin» (1) lerin çatışması durmadan sürüp giderken uluslararası ilişkiler gelişmeğe ve diplomasi ilişkileri daha düzgün bir biçim almağa başlar.

İşte Makhiavel böyle bir dönemde belirir. Bilindiği gibi Paris'te elçi olarak Floransa'yı temsil etmiş, memleketine büyük politik hizmeti dokunmuş, 1915 de Papa Leon X. tarafından Papalık kuruluna üye olarak atanmıştı. Makiavelizm çoğu zaman haksız olarak hile ve düzene dayanan bir politikayı anlatmak için kullanılır. Oysa sistemi baştan aşağı tasvirlere; çağındaki törelerin gözlemine dayanır. Sisteminden çıkan pratik sonuçlara gelince: Sitelerin üstünde birtakım büyük devletlerin kurulmasını ister. Kısası Makhiavel'in sistemi yararcı amaç güden bir çeşit ampirik sosyolojidir.

Büyük deniz yollarının bulunması ekonomik koşulları alt üst etmeğe başladığı sıralarda güney ülkelerinde Rönesans, kuzey ülkelerinde de Reform hareketleri başgösterir. Almanyada, yeni dinin, bunalımı önleyeceği iddia edilmektedir. Ama İngilterede, Britanya'nın genişlemesine başlangıç olacak büyük bir politik ve sosyal değişiklik meydana geldi. Burada sadece politik güclere değil, sosyal uymaya da önem verilir. Yalnız bu dönemlerde olumlu bir sosyoloji kurulmadığı için bu yoldaki düşünceler ancak hayalî olabilirdi. Nitekim İngiltere'nin bu bunalımlı çağlarında VIII inci Henri'nin Şansöliyesi olan Thomas Morus (1480-1535) «Utopia»sını yazıyor (1516). Savaşa ve baskıya düşman olan Morus bu yapıtında sitelerin birleşmesi fikrini, referandumu ve seçime dayanan bir eğemenliği savunur.

Hollandalıların, İspanyolların egemenliğinden kurtulup da denizcilikte ve ticarette büyük bir hızla ilerledikleri sıralarda Grotius (1583-

(1) İtalyada 12. yüzyıldan 15. yüzyılın sonlarına kadar sürüp giden iki güçlü partinin adlarıdır. «Guelfe» ler papaların taraflıları «Gibelin» ler de Alman İmparatorlarının taraflılarıdır. — **N. Ş. K.**

1647) denizlerin serbestliğinden (1602), vicdan hürlüğünden v.b. dan söz etmeğe başlar. Biraz sonra Hollanda dirliğe kavuşunca kilise ve devlet nüfuzlarının ayrılmasına taraftar olan Spinoza (1632-1677) nın, bir dereceye kadar liberalizme yer veren muhafazakâr bir politikaya taraftar olduğu görülür.

Bu çağlarda İngilterede iç savaşa, ayaklanmaya çevrilen büyük bir politik ve din kaynaşması başgösterir. Otoriter bir hükümet sayesinde Cromwel tekrar düzeni kurar. İşte Hobbes (1588-1679) tam bu sıralarda mutlakcılığın savunmasını yapan Leviathan adlı yapıtını yayınlar. Beri taraftarı Harrington «Oceana» adlı yapıtında tam ve ülküsel bir cumhuriyetin iyiliklerinden sözeder. Biraz sonra kaynaşmalar yeniden başlayıp da 1688 de Ingiltere parlâmento rejimine çevrilince Locke (1632-1704) bu sistemi savunan «Essais sur le gouvernement» adlı yapıtını yayınlar.

Yeniden 17. yüzyılın ortalarına dönelim. Bu yüzyılda Avrupa baştan aşağı acınacak bir haldedir. 1648 de imzalanan «Westphalie» antlaşmasiyle otuz yıl savaşına son verilmişti. Ama bu savaşlar yüzünden de Almanyada sefalet son haddini bulmuştu. Öyle ki musikinin son derecede gözde olduğu bu memlekette artık hiçbir orkestra tutunamaz olmuştu. İşte Képler (1571-1630) tam bu savaşlar sırasında hayatını kazanmak için, «Astrologie» ile uğraşmak zorunda kalmıştır. 1648 yılında İngilterede de kaynaşma o dereceyi bulur ki; bir kıralın boynu vurulur. Aynı yıl «Fronde» denen iç savaşları Parisi altüstü eder. İşte tam bu sıralarda «Pascal» (1623-62) bütün bu bunalımlara çare olmak üzere —hiç de zamanı olmadığı halde— bir «fizik sosyal» bilimi tasarlar. Pascal bütün törelerin, âdetlerin, kanunların ülkeden ülkeye değiştiğini, daha doğrusu her ülkenin kendine göre bir kanunu bulunduğunu söyler.

18. yüzyılda Montesquieu (1689 - 1755) Kanunların ruhu adlı yapıtında (1728 - 48), kanunların göreliliği fikrini ele alarak çeşitli ülkelerin kanunlarını, iklim, coğrafya durumu v.b. gibi etmenlerle anlatmak ister. Montesquieu'nün bu fikirleri hukuku gözlem bilimleri kadrosuna sokmak isteyen bir girişkenlik sayılabilir. Bu çağın bütün Fransız reformcularında olduğu gibi Montesquieu'de de çok iyi sonuç veren İngiliz parlamentoculuğuna bir hayranlık vardır.
Beri taraftan Jean-Baptiste Vico (1668-1748) tarihin değişmez Tanrısal kanunlara bağlı olduğunu göstermek için 1725 de «Nuova Scienza» adlı yapıtını yazmıştır. «Chalupny» (1) ye göre ilk uzman sosyolog «Vico» dur. Vico'nun bu yapıtı daha çok bir tarih ve felsefe kitabı niteliğini taşır, ama sosyal bilim üzerine olan fikirleri kendisinden önceki-

(1) E. Chalupny, Précis dun Système de Sociologie, sah. 60.

lere göre çok ileridir. Çünkü okuyucularını ileride böyle bir bilimin kurulacağına inandırır. Ama bu dönemde durum özellikle politika bilimini izleyen ekonominin gelişmesine olduğu kadar tarih eleştirmesinin kurulmasına da elverişliydi.

Ekonomi bilimi sosyal etmenleri dikkate almadığı için, ileride sosyal ekonomiyi doğuracak olan bir tepkiye sebep oldu. Daha Malthus (1766-1834) «Essai sur la population» (1798) adlı yapıtında ilerlemenin tehlikelerini anlatarak yoksulluğu doğurduğunu söyler ve bir ahlâk baskısının zorunlu olduğu sonucuna varır. Gerçekten bir ada olan İngilterede nüfus artmasının doğuracağı tehlikeleri kestirmek kolaydır.

Artık sosyal bilimin ve sosyolojinin kurulma zamanı yaklaşmıştır Ama tam anlamiyle kesin bir bilim olarak meydana çıkmadan önce, bazan genel, bazan da özel sosyal sorunları ele alan birtakım ütopistlerin, ampiristlerin ve filozofların belirdikleri görülür.

Ütopistler arasında en dikkate değer olanlar özellikle «phalanstère» (1) teorisini kuran Fourier (1772-1837) ile ilkel kamu (communautés) lara dönmek isteyen Tolstoï ve Kropotkine'dir. Bunlardan bazıları da bu hayallerini gerçekleştirmek istemişler, hattâ taraflılar bile bulmuşlardır Örneğin: bunlardan Owen «New Harmony» topluluğunu kurmuştur; bu topluluk ancak iki yıl sürmüştür (1826-28). Cabet de «Icare» topluluğunu kurmuştur, bu topluluk da birinciden birkaç yıl fazla sürmüştür (1848-56). Bu hareketlere hep Amerika'da girişilmiştir. Bütün bunlar, bilimden önceki uygulamalı sosyolojinin birtakım denemeleri gibidir. Çünkü bütün bu hareketler, bunları başarıya ulaştıracak koşullar bilinmeden yapılmıştır.

Uygulamalı (tatbikî) ve deneylemeli (expérimental) bir bilimin sonucuna bağlı bulunmayan sistem kurucuların, bir fihristini yapmak her zaman kolay olmaz. Bunların aynı zamanda hem ütopist, hem filozof, hem de ampirist olmaları mümkündür. Bunların bir kısmını sürekli hareket icatçılarına bir kısmını da kimya taşı (pierre philosophale) nı araştıran simyacılara benzetmek mümkündür.

İşte tam bu sıralarda bilimsel çağ başlamaktadır. Daha önce doğması ise mümkün değildi. Çünkü sosyoloji ancak biyolojiden sonra doğabilirdi. Nasıl ki biyoloji de kimyadan sonra doğmuştur. Sosyoloji felsefesi de ancak tarih eleştirmesinden sonra gelişebilirdi. Bilimsel botanik 1780 de Jussieu ile, Zooloji 1820 de Cuvier ile doğmuştur. Tarih eleştirmesi ise Herder (1744-1803) le başlar.

«Sosyal Bilim okulundan olmayan «Vignes» adlı bir yazar; toplum alanında gözlem biliminin asıl kurucusunun Le Play olduğunu açıkça

(1) Ortak konutta oturanlar N. Ş. K.

göstermiştir (2). «Vignes» ye göre Comte'un gözlemciliği baştan aşağı kuramsaldır, sistemi de bir takım tümdengelim (déduction) zincirlerinden başka bir şey değildir. Stuart Mill 1844 de yazdığı Mantık kitabında açıkça tümdengelim (déduction) yöntemine taraflı görünür; kendisine göre gözlem sonradan ancak gerçekleme (vérification) için kullanılabilir.

Sosyal Bilimin evre (safha) leri — Sosyal bilimin evrelerini kısaca gözden geçirelim:

Le Play. — Maden mühendisi olan Fréderic Le Play (1806-82) madencilik üzerine bir anket hazırlaması için, hükümet tarafından görevlendirilmişti. İşte bu sayede Le Play bütün Avrupa'yı batıdan doğuya, ve kuzeyden güneye kadar baştan aşağı dolaşarak Avrupa işçileri üzerine yüze yakın monografı hazırlamıştır.

İşçi aileleri üzerine bütçe monografileri ilk olarak 1855 de «Avrupa İşçileri» adlı yapıtında çıktı. Bu incelemelerinin sonuçlarını da 1864 de yayınladığı «Fransa'da Sosyal Reform» adlı yapıtında ortaya koydu. Le Play'nin yapıtlarının okunmasındaki güçlük bir tarafa bırakılsa bile, o dönemde Fransa'da durum zaten yeniliğe pek elverişli de değildi. Çünkü o sırada bir taraftan tren yollarının yapılması, bir taraftan da ticaretin gelişmesi, Fransayı dirliğe kavuşturmuştu. Bundan ötürü Le Play'nin yenilik sözlerine kimseler kulak asmıyordu.

Ancak 1870 de işler ters gitmeğe başlayınca dikkatler yeniden kendisine çevrildi. Le Play'nin teorilerini uygulamak için «Sosyal Barış birlikleri» (Unions de la paix sociale) kuruldu. Le Play bu hareketi desteklemek için birkaç yapıt yazdı. Le Play'nin en son yayınladığı bilimsel yapıtlar: Bir milletin (İngiltere) monografisi (1875) ile «Avrupa İşçileri» nin ikinci ve daha mükemmel bir basımıdır (1879).

de Tourville. — Le Play'nin öğrencisi ve bir papaz olan Henri de Tourville (1842-1903) bir gözlemci değildi; ama 1882 de Sosyal çözümleme âletini mükemmelleştirerek, bu âlete «nomenclature» adını verdi. Tourville, Sosyal bilim taraflılarının incelemelerine yön verdiği gibi, 1886 yılında kurduğu ve ölümüne kadar yürüttüğü «La Science Sociale» adlı derginin de maddî mânevî koruyucusu olmuştu. 1891 de öğrencilerinin gözlemlerine dayanarak Le Play'nin aile tipleri sınıflamasını değiştirdi ve bireycilik (particularisme) tarih teorisini tasarladı. İlk sosyal bilim derslerine de ödenek sağladı.

Demolins. — Le Play ile de Tourville'in öğrencisi olan ve «Ecole des Chartes» da okuyan Edmond Demolins (1852-1907) de bir gözlemci değildi, ama de Tourville'in fikirlerini halkın anlayacağı bir dille yaydı. Tourville'in ölümünden sonra 1905 de toplumların bir sınıflamasını yapma-

(2) M. Vignes, La Science Sociale d'après les Principes de Le Play et de ses Continuateurs. Cilt I, sahife 10.

ğa çalıştı. «1904-1907» ye kadar dergiyi yönetti. Fransa'da öğretim yöntemini yenilemek üzere 1899 da «L'école des Roches»u açtı. Ömrünün sonlarına doğru sosyal bilimin durumunu özetlemeğe çalıştı. Bu amaçla da ölümünden sonra yayınlanan «Répertoire des répercussions sociales»ı hazırladı. 1888 den 1899 a kadar Paris'te «Sosyal bilim» üzerine dersler verdi.

Sosyal Bilim okulunun başlıca anketçileri de şunlardır:

Robert Pinot, 1836 da Bern «Jura» sını inceledi. 1890 da ve sonraki yıllarda da Paris'te yöntem üzerine dersler verdi.

Paul de Rousiers ilkin 1890 da Birleşik Devletler üzerine büyük bir anket hazırladı. Sonra da İngilterede işçi sorunu üzerine bir başka anket düzenledi. Bunlardan başka karteller, limanlar, ekonomi sorunları üzerine çeşitli incelemeleri vardır. 1904 yılında Tourville'in ölümünden sonra kurulan «La Société Internationale de Science Sociale» in otuz yıldan fazla bir zaman müdürlüğünü etmiştir.

Paul Bureau, ölünceye kadar Derneğin ikinci başkanlığını yapmıştır. 1904 de Dernek, kendisini Norveç'te bir anket için görevlendirmiş, 1901 den 1914 e kadar da Paris'te Sosyal bilim üzerine ders vermiştir. Çalışmaları ahlâk ve özellikle doğum sorunları üzerinde toplanmıştır.

Joseph Durieu, Derneğin sekreteridir. Paris'teki küçük zanaatçılar ve Paris çevresindeki çiftçiler üzerine çok dikkate değer anketleriyle tanınmıştır. İspanya üzerine de birçok anketler yapmış ama, ne yazık ki bunlar basılmamıştır. 1907 den 1914 e kadar «Collège Libre des Sciences Sociales»de sosyal bilim profesörlüğü etmiştir.

Paul Roux, Dernek tarafından 1905 den 1914 e kadar Almanya, Hollanda, İtalya ve «Auvergne» de anketler yapmak ve Pariste anketler sanatı üzerinde ders vermek için görevlendirilmiştir (1910-1914).

Philippe Champault, 1910 - 1912 yılları arasında İtalya'da anketler, ayrıca sosyal tarihle ilgili birçok incelemeler yapmıştır. 1910 da aile tipleri hakkında bir sınıflama tasarlamıştır. Bundan başka yöntem üzerine çok doğru fikirler ileri sürmüştür.

Léon Gérin (Kanadalı) memleketiyle ilgili birçok aile monografileri ve sosyal tarihle ilgili birçok incelemeler ortaya koymuştur. yöntem ve bazı kuramlar üzerine de birçok tartışmalara katılmıştır.

Léon Poinsard, sosyal tarihle ilgili çeşitli yapıtlar yazdıktan ve ekonomiyle ilgili birçok monografiler hazırladıktan sonra 1909 da anketler düzenlemek üzere Portekiz'e çağrılmıştır.

Joseph Wilbois, Rusya'da uzun zaman kalmıştır. Bu fırsattan yararlanarak 1918 de bu memlekette bazı anketler yapmıştır. 1932 yılında Ka-

nadaya yaptığı geziyle Kanada «Far - West» i (1) üzerine anketler yapmak olanağını bulmuştur.

Louis Tauxier, Sömürge yöneticisidir. 1906 dan beri Gine ve Sudan yerlileri üzerine birçok sosyal incelemeler yayınlamıştır.

Paul Descamps, 1907 denberi «Science sociale» dergisinin yazı işleri sekreteridir Dernek tarafından Fransa'nın birçok bölgelerinde anketler yapmağa gönderilmiştir: 1908 den 1909 a kadar «Flandre» bölgesinde, 1911 de «Champagne» bölgesinde, 1916 da da «Lyon» bölgesinde anketler yapmıştır. Bunlardan başka birçok büyük anketleri vardır. İlki Prens Sabahattin'in teşvikiyle 1910 da İngiltere'de, ikincisi 1913 de Kuzey Almanya'da, üçüncüsü 1925 de Paris'teki Ermeniler üzerine, nihayet dördüncüsü de Portekiz'de yapılmıştır. Bunlardan başka etnolojiyle ilgili özellikle ilkellerin sosyolojisi üzerine bir takım incelemeleri vardır.

Pierre Galichet, Dernek tarafından 1911 de «Jersey» adasını, 1912 de, de İngiliz madencilerini incelemek için görevlendirilmiştir.

Bunlardan başka «Sosyal bilim» yolunda kendiliklerinden çalışanlar arasında en dikkate değer olanlar şunlardır: Armand de Préville, Olphe Galliard, Bailhache, d'Azambuja, Garas, Bures, Périer, Butel, Adelphe v.b. dir. Hattâ bunlar arasında özellikle Dauprat gerçek bir sosyal deney yapmıştır.

«Sosyal bilim» den az çok esinlenerek ders verenler de: «Rennes» de, sosyal tarih üzerine birçok incelemeleri bulunan de Calan; Nancy de, G. Melin; Paris'te, «Collège Libre des Sciences Sociales» de, A. Agache,... «Ecole des Chartes» da, Roger Grand'dır.

Sosyolojinin evre (safha) leri: — Fransız devrimi başarısızlığa uğrayınca yenilik taraflıları politikadan umutlarını kesmeğe dikkatlerini de sosyal sorunlar üzerine çevirmeğe başladılar.

Saint - Simon (1760 - 1825) Yukarıda söylediğimiz gibi 1814 de yeni bir sosyal bilim kurmak istiyor. Bu bilimin yerini belirlemeye çalışırken biyoloji ve psikoloji ile olan sıkı bağlılığını görüyor.

Saint - Simon'un öğrencisi ve bir matematikçi olan **Auguste Comte** (1798 - 1857) ütopist, ampirik, ve filozofik akımları birleştirmek; tarih eleştirmesini ve bilimler üzerine yapılan çeşitli yöntemli sınıflama denemelerini kullanarak sosyolojiyi kuruyor. Bu «Consensus social» sisteminin veya dayanışma (solidarité) nın başlangıcıdır.

Quetelet (1796 - 1874) Belçikalı bir matematikçidir «Physique sociale» i, ahlâk istatistikleri üzerine kurmak ister.

Herbert Spencer (1820 - 1903), Özellikle misyonerlerin ekzotik kavimler üzerindeki gözlemlerine dayanarak, yalınç (basit) kavimlerin ev-

(1) Kanada'nın batı yönü, Pasifik kıyısı. — N. Ş. K.

rim kuramı bakımından açıklamalarını yapmağa çalışır. En büyük yanlışı insanlık diye hayalî bir varlığın evrimini bir doğru çizgi üzerinde gittiğini kabul etmesidir. Bunun nedeni de monografilere başvurmadan sadece uygarlık evre (safha) lerine dayanmasıdır. Bunun sonucu olarak: «Bugün ilkel halde yaşayan kavimlerin sosyal halleri üzerine yapılan bütün incelemeler insanlık denen bir tek toplum, bir tek zihniyet üzerinde toplandı. Kısası dinin, vicdanın mantığın, bilimin san'atın v.b. larının kaynağını hep insanlık denen bu hayalî toplumda aramak yoluna gidildi (1).

Spencer için yapılan bu eleştirme Letourneau (1831 - 1902) ya da yapılabilir. «Etnografyaya göre Sosyoloji» (1880) adlı yapıtı, çeşitli görüşleri bir araya toplamıştır. Bu yapıtta coğrafya etmeni hiç dikkate alınmamış «âdeta kıtalar denizler uçakla aşılmıştır» (2) Letourneau'nun bir de 1882 de yayınladığı, çözümlemeye yarayan bir soru cetveli (questionnaire) vardır.

Fransız sosyoloji okulunun başlıca temsilcisi **Emile Durkheim** (1958 - 1917) dir. İlkin suç olguları (criminalité) üzerinde incelemeler yapmıştır. 1393 de «L'Année sociologique» i kurmuş; 1888 de aile tiplerinin bir sınıflamasını yapmıştır. 1902 den itibaren de Sorbonne'da ders vermiştir.

Bu okulun başlıca taraflıları ve yapıtları şunlardır: «Din hayatının ilkel biçimleri» (1912). Durkheim bu yapıtında, Avustralya yerlileri üzerinde özellikle Spencer ve Gillen'in yapmış oldukları gözlemleri temel olarak alır.

Kast sistemi üzerine deneme» (1908) **Bouglé**;
«İşçi sınıfı ve hayat çizgileri» (1913) **Halbwachs**;
«Saint Patrick efsanesi» (1919).

Burada sosyal olguların incelenmesi genellikle özel sosyal bilimlere düşer. Yalnız bir toplumun herhangi bir öğesi incelenirken o toplumun diğer öğeleriyle olan bağlılıkları pek dikkate alınmaz. Tersine sosyal yapılar arasındaki farklar hesaba katılmadan çeşitli toplumlardaki benzer öğeler birbirlerine yaklaştırılır. Gerçi sosyal çevrenin etkisini kabul ederler, ama çözümleme kadrolarının o kadar çok eksikleri vardır ki, bunlarla yeter derecede bir çözümleme yapmak mümkün değildir. Kısası birçok noktalarda tek çizgili evrim sistemine dayanılmıştır.

Bunlardan başka Paris'te 1896 dan 1926 ya kadar **René Worms,** sonra da **Gaston Richard** tarafından yönetilen bir «İnstitut İnternational de Sociologie» derneği vardır. Bu «institut» devşirmecilik (éelectisme) yolunu tuttuğu için, bir okul kurması mümkün olmamıştır. Ama sosyoloji birçok akımlar içinde bocaladığı için, vakitsiz olarak bunlardan hiç birine kendini kaptırmamağı ödev bilen Enstitü üyeleri bu taktikleriyle toplum sorun-

(1) Gaston Richard, Rev. internat. sociol., Temmuz 1931, sahife 396.
(2) Gaston Richard; aynı yapıt sahife 404.

ları üzerinde çalışan çeşitli görüşlere bağlı birçok sosyologları bir araya toplayabilmiştir. Lilienfeld, de Greef, Gumplowicz, Starcke, Chalpny v.b. gibi.

Brüksel'de 1902 yılında **Ernest Solvay** tarafından kurulan «İnstitut de Sociologie» nin programı ise daha açıktır. Tek çizgi üzerindeki evrimciliği red ederek deneylemeli (expérimental) yöntemle çalışır, ama sosyolojide diğer fizik bilimlere göre çok daha gerekli olan monografi yöntemine pek bağlanmaz. Bu Enstitü aynı zamanda bir uluslararası belge merkezidir. Enstitüyü ölümüne kadar Emile Waxweiler (1867 - 1916) yönetmiştir. Enstitü 1920 de «Revue de Sociologie» adlı bir dergi yayınlamağa başlamıştır içindeki yazılar genellikle bol belge ve malzemeye dayanır.

Fransa'da toplum olaylariyle uğraşan düşünürlerden biri de Tarde (1843 - 1904) dir. Sosyolojiyi ilgilendiren başlıca yapıtlarını 1895 den sonra yazmıştır.

Anglo - Saxon ülkelerine gelince: Onlar etnografya gözlemlerine dayanmışlar daha çok Etnoloji ile uğraşmışlardır. Yalnız biz bu konuyu programımızın dışında sayıyoruz. Çünkü bu türlü incelemelerde ırk sorunu başta gelir; sosyal sorunlar ikinci plânda kalır. Bundan ötürü bu türlü incelemeler sosyolojiden çok Antropolojiyi ilgilendirir.

Birkaç tanınmış sosyologdan daha söz açalım:

Spencer taraflılarından olan Amerikalı **Lester Ward** (1841 - 1913) 1883 de yazmağa başlamış 1900 e doğru da kendine özgü sistemini kurmuştur. Daha sonra Powell, Dorsey v.b. yetişmiştir.

İngiltere'de ise 1897-903 yılları arasında tümevarım yönetimini kullanan sosyologlardan Giddings'i göstermek mümkündür.

Bugün birçok ülkelerde gözlem yöntemine bağlanan sosyologların sayısı gittikçe artmaktadır. Burada onlardan söz etmeğe kitabımızın hacmi elverişli değildir. Örneğin Çekoslovakya'da Chalupny bundan yirmi yıl kadar önce psiko - sosyolojik bir deneyleme (expérimentation) yöntemini ortaya atmıştır. Bu yönteme göre anketçinin kendisi aynı zamanda anketin konusu oluyor. Buna bazıları, somut (Concrète) yöntem demektedir.

Monografi anketlerinin gelişmesi. — Dolaylı yöntemi kullanan sosyoloji okulu taraflıları monografiye güçlükle yanaştıkları halde, öyle büyük bilimsel sav (iddia) ları olmayan birtakım anketçiler de monografi yöntemine dayanan bir takım incelemeler yapıyorlardı.

Örneğin Richard de Jouvance adlı bir mühendis 11 tarım işletmesinin çözümlemesiyle Trappes (Seine - et - Oise) bucağının monografisini yapmıştır. Yalnız istatistikler Tarım Bakanlığı tarafından işletilmiştir.

İşçi aileleri üzerinde yapılacak monografi incelemelerini izlemek amaciyle 1856 da Paris'te Le Play'nin girişkenliğiyle kurulan Société

İnternationale des Etudes Pratique d'Economie Sociale» adlı dernek bu yolda yapılacak incelemeleri yaymak amaciyle «Les Ouvriers des Deux Mondes» adlı bir dergi çıkarmağa girişti. Ama bu işe ancak 1890 da başlanıldı.

Burada Le Play'nin monografi cetveli olduğu gibi muhafaza edildi. Bu dergide çalışanlar arasında özellikle: A. Focillon; U. Guérin; Delbet v.b. nı saymak mümkündür.

1887 de bu derneğin bir üyesi olan Cheysson adlı bir istatistikçi — ileride ele alacağız — atölye monografileriyle ilgili bir cetvel hazırlamıştır.

Bu cetvel bir «sosyal bilim» monografisi olmaktan çok bir sosyal ekonomi monografisidir; özellikle istatistiğe çok önem vermiştir.

Th. Funck - Brentano tarafından 1897 yılında Pariste kurulan «Collège Libre des Sciences Sociales» de her yönteme, her kurala, her doktrine yer verilmiştir. Bu okulda ekonomiye, sosyal ekonomiye sosyal bilime ve sosyolojiye bağlı okulların hepsi de birer kürsü tutabiliyordu.

Bu sıralarda Arthur Rousseau Paris hukuk fakültesindeki serbest derslerinde Paris'teki zanaatçılar üzerine yapılan bir takım monografilerden söz açtı.

Anketlerin hızla artması bir ayak önce öğrenci yetiştirmeyi gerektiriyordu. Bu amaçla araştırmalara yarayacak pratik ve yalınç birtakım cetveller hazırlandı. Le Play bütçeden sıyrılmış kısa bir monografi hazırlamıştı. Anketçiler okulu diyebileceğimiz zümre ise 1899 a doğru Le Play'nin tam tersine bütçeyi yalınçlaştırarak muhafaza etmeğe çalışmıştır. İleride bu cetvellerden bazılarını göstereceğiz. Bu okul istatistik ve anketi birlikte kullanır, genelliklerden çok ayrıntılara, sosyolojik nedenleri araştırmaktan çok belgelerin toplanmasına eğilimlidir. Bu türlü incelemeler kuramlı bir sosyolojiye değil de, daha çok uygulamalı bir bilime hazırlık ödevini görebilir.

1895 de «Comte de Chambrun» ün yardımiyle Paris'te kurulan «Musée Social» İngiltere ve Avustralya'da yapılacak incelemeler için ödenek sağladı. Böylece burası başlıca belge merkezlerinden biri oldu. Buranın devamlı delegelerinden biri olan Léon de Seilhac Fransa'daki işçi sorunu, özellikle işçi grevleri üzerinde bölgesel bir çok anketler yapmıştır.

Bazı anketçiler, araştırmak istedikleri zanaatta geçici bir zaman için işçi olarak çalışmak yolunu tuttular. Böylece anket sanatını daha mükemmel bir biçime sokmak istediler. Amerika'da Miss Van Vorst, Belçika'da P. Rutten, 1905 den sonra da Jacques Valdour bu yolda çalıştılar. J. Valdour «somut yöntem» adını verdiği bu yol hakkında bir de kitap yazmıştır, ama içinde hiçbir çözümleme cetveli yoktur. Bunlar içinde yalnız P. Rutten, Le Play'nin monografi cetvelini kullanmıştır.

Şunu da unutmamak gerekir ki; Boston istatistik bürosu 1826 dan 1870 e kadar bir çok aile monografileri yayınlamıştır. 1857 de de Engels işçi

bütçelerini yazmıştır. Daha sonra Berlin istatistik bürosu ihtiyaç derecelerini gösteren bir cetvel kurmuştur. Nihayet «Board of Trade» (1889) in ve Charles Booth'la Ernest Aves'in yardımlarına dayanan «Economic olub» ün yayınlarını da dikkate almak gerekir.

Monografi yöntemi Belçika, İtalya ve daha başka ülkelerin iş yerlerinde kullanılmıştır. Bugün ise türlü türlü biçimlere bürünmüş olarak hemen hemen her tarafa yayılmış durumdadır.

«Revue des deux Mondes» un 15 Temmuz 1877 tarihli sayısında Dugdale'in çok dikkate değer bir monografisi vardır. Bu monografi Amerika'da 700 hırsız üzerinde yapılan bir incelemeye dayanmaktadır.

Görülüyor ki monografi yöntemi ve dolaysız anket ağır ağır yolunu açmaktadır. Yalnız şu noktaya işaret edelim ki: genellikle «Sosyal bilim» in dışında bu yöntemi kullananlar ya pratik bir amaç güderler, ya da ekonomi veya sosyal ekonomi alanının içinde büzülüp kalırlar ve bir türlü tasvir evre (safha) sini aşamazlar.

II — SOSYOLOJİDE GEREKİRCİLİK (déterminisme)

Yeni bir bilim doğarken hep bir takım engellerle karşılaşır. Ya gelenekcilerin düşmanlığına ya da hiç olmazsa çoğunluğun kayıtsızlığına uğrar. Bu yeni bilimin doğamayacağını ispat için dağarcığından kanıtlar bulmağa çalışan birtakım filozoflarla karşılaşılır. Oysa yeni bir bilim, tıpkı hareketin varlığını yürümekle ispat eden filozof gibi, varlığını, verileri toplamakla, kanunlar ortaya koymakla, sorunları çözmekle, konusunu anlatmakla ispat eder.

Ama gene de öyle bir güçlükle karşı karşıya bulunuyoruz ki üzerinde durmağa değer. Biz burada sosyal gerekirciliği kesin olarak yokumsayanları inandırmağa değil de, sadece gerekirciliğin amaç ve sınırlarını belirtmeğe çalışacağız.

Gerçekten sosyal hayatta bir gerekircilik varsa, doğal (tabiî) olaylarla uğraşan bilimlerde olduğu gibi geleceği önceden bildirmesi gerekir. Tıpkı bir Astronomun bir güneş tutulması olayını önceden bildirmesi gibi, filân tarihte bir devrim olacağı önceden bildirilemezse sosyal bir gerekirciliğin varlığı nasıl savunulabilir. Hiç olmazsa filân ulusun ne zaman çökmeğe yüz tutacağını kestirmek mümkün olmayacak mıdır acaba?

Doğal bilimlerde gerekircilik — Doğa (tabiat) bilimlerinde gerekircilik ne dereceye kadar mümkündür; şöyle bir gözden geçirelim bakalım. Havanın iyi olacağını bildirdiği halde sokağa çıkarken şemsiyesini eline almağı unutmayan şu ünlü meteoroloji gözlemevi (rasathane) müdürünün hikâyesini bilirsiniz elbette! Bu durum kuşku yok, bir güneş tutulma olayının zamanını dakikası dakikasına yüzlerce yıl önceden bildiren astrono-

mun durumundan farklıdır. Böyle olunca; iki türlü doğal olay vardır, bir kısmı önceden kestirilir, bir kısmı kestirilemez denemez mi?

Gerçekten bu iki durum biraz yakından incelenirse astronom ile meteorolojist arasında sadece bir derece farkının bulunduğu görülür.

İlkin astronom güneş tutulma olayının söylenilen zamanda meydana geleceğine kesin olarak güvenebilir mi? Evet, güvenir ama bu zaman içinde önceden kestirilemeyen herhangi bir gök olayının meydana gelmemesi koşuluyla... Çünkü bakarsınız uzayın derinliklerinden bizim güneş sistemimizin düzenini bozacak bir kuyruklu yıldız belirir. Bilindiği gibi somut bilimlerde sorunların çözümü hep: «bilinmeyen bir olayın belirmemesi» koşuluna bağlıdır. Bu hep böyledir, astronomide bile; çünkü sonsuz olan evreni hiç bir suretle bütünüyle kavramamız mümkün değildir, daima sonsuz ve bilinmeyen bir taraf bulunacaktır. Astronomi olayları, çok seyrek değiştikleri için bizde hiç değişmezmiş gibi bir etki uyandırır. Kuyruklu yıldızların gerçi baş döndürücü hızları vardır, ama gene de gelişlerini belirlemeğe vaktimiz olur.

Meteorolojide ise astronominin tam tersine, değişiklikler sık sık olur, hızla gelip geçer. Örneğin rüzgârın hızı yıldız kadar değildir ama hem çok daha yakından gelir, hem de kolaylıkla yönünü değiştirebilir. Bunun sonucu olarak da Meteorolojistin önceden verdiği haberler çabucak altüst olur. Bunun dışında meteorolojistin verdiği haber, yeni ve beklenmedik bir olay çıkmamak koşuluyla astronomunki kadar doğrudur. Bazan takvimlerde şöyle derin bir kehanete rastlanır: Rügâr değişmezse güzel hava devam edecektir.

Artık ele alınan bu iki bilim arasındaki farkı bulmak kolaylaşır. Bunlardan biri çok yalınç (basit), biri de çok karışık olayları inceliyor demektir. Ama bu hal beklenmedik yeni bir etmen (facteur) çıkmamak koşuluyla bu olayların belirlenmelerine engel olamaz.

Biyoloji için de aynı şey söylenebilir, yalnız burada canlı varlıkların iradeleri bu bilinmeyen şeylerin alanını biraz daha arttırır. Hayvanlar geliştikçe de iradenin rolü artar. Ama bu yüzden de hayat olaylarının belirlenebilen tarafları yok olmaz. Bir irade, bir de bilinçdışı (inconscient) vardır. İrade hayatla birlikte gelişir. Peki ama hayat nedir? Onu incelemek için neresinden kavramalı?

Claude Bernard, biyolojinin, hayatın kendisini değil de ancak maddî cisimlerdeki görüntülerini araştırabileceğini söyler. İşte ancak bu maddî görüntüleri kavramamız ve belirlememiz (tayin etmemiz) mümkündür.

Bir örnek alalım:

Kanın dolaşımı hayata bağlıdır; hayat bitince dolaşım da durur. Bu hal kanın dolaşım kanunlarını, bozukluklarını belirlememize engel değildir. Hayat bitince, kan dolaşımının da onunla birlikte duracağını önceden söyleyebiliriz; tıpkı rüzgâr yönünü çevirince, güzel havaların da sona ere-

ceğini önceden söylememiz gibi. Ama rüzgârın ne vakit yönünü değiştireceğini, hayatın ne zaman biteceğini bilemeyiz.

İşte bilinçdışı için bir örnek:

Şimdi bilinç alanına geçmeden önce bu noktada biraz duralım. Bilinç dışı hayatla ilgili olayların incelenmesiyle, cansız maddeyle ilgili olayların incelenmesi arasında büyük bir ayrılık var mı acaba? Fizik bilimler, gerçekten maddenin veya doğal etmenlerin kendisini, özünü; biyolojik bilimler de, yukarıda söylediğimiz gibi maddî cisimlerdeki hayat görüntülerini araştırsaydı belki aralarında böyle büyük bir ayrılık bulunabilirdi. Ama gerçekte fizik bilimleri de doğal etmenlerin maddî görüntülerini yâni çekim, ısı, ışık, elektrik v.b. nı inceler.

Bir örnek alalım:

Güneş bir ısı ve ışık kaynağıdır. Işıkları, hiçbir olay meydana gelmeden veya hiç olmazsa duyularımızın kavrıyacağı herhangi bir olay belirmeden uzayı aşar. Yani uzay denen bu yerler soğuk ve karanlık kalır. Bu ışıklar dünya veya yıldız gibi herhangi bir maddî cisme erişince olaylar belirmeye başlar. İşte biz ancak bunları inceleyebiliriz.

Diğer doğal etmenler için de aynı biçimde düşünebiliriz. Örneğin güneşin aynı zamanda güclü bir çekim kaynağı olduğunu biliriz. Böyle olmakla beraber uzayı doldurduğu varsayılan eterin ağırlığı yoktur; zihnimiz ancak cisimler arasındaki çekimi kavrar.

Güneş aynı zamanda bir mıknatıs kaynağıdır.

Görülüyor ki fizik bilimler, sadece maddî cisimlerdeki doğal etmenlerin görüntülerini araştırır.

Bu da biyoloji bilimlerine uyguladığımız formülün tıpatıp eşidir. Yalnız burada hayatın yerini doğal etkenler (agent) tutmuştur. Ama hemen şunu söyleyelim ki bilim ne hayatın, ne doğal etkenlerin, ne de maddenin kendisini özünü inceler.

Kısası ister hayat, ister doğal etkenler tarafından meydana gelsin, her çeşit olayı incelemek mümkündür. Elverir ki bu olaylar maddî cisimler üzerinde meydana gelsin veya maddî cisimlere erişmiş bulunsun.

İrade olaylarının gerekirciliği — Şimdi aynı biçimde bilinçli hayatı inceliyelim.

Biz iradeyi değil de, iradenin bedenimizdeki sinir, adale gibi maddî görüntülerini ve bu görüntülerin diğer bedenlerdeki maddî etkilerini inceleriz.

Denebilir ki fizik etkenler ancak belirli koşullar içinde hareket edebilirler. Ama irade dilediği gibi hareket eder. Evet belki dilediği gibi hareket eder ama, dilediğini istediği zaman yapamaz. İşte sorunun temeli de buradadır.

Örneklerle anlatalım:

İradem aya seyahat etmeği veya denizin dibinde yürümeyi düşünmekte hürdür, ama bu düşüncelerini gerçekleştirmekte hür değildir. Gerçekten düşüncemiz son derecede hürdür, ama dış dünyada her şey sanki düşüncelerimiz yokmuş gibi olup biter. Bu düşüncelerimiz eylem haline geldikten sonradır ki başkaları tarafından kavranabilir bir hal alır. Burada eylem deyince de söz, yazı, ipnotizmayı da içine alan çeşitli hareketleri anlatmak istiyorum. Görülüyor ki iradenin dış görüntüleri birtakım kanunlara bağlıdır. İradenin kararları güclerimizle ve olanak (imkân) larla sınırlanmıştır. Yeteneklerimi aşan bir karar verirsem, iradem bunu gerçekleştirmiyecektr, böyle olunca da kararım sanki yokmuş gibi güc halinde kalacaktır.

Dahası var:

Yeteneklerimi aşmayan bir karar verecek olursam, bu isteğim gerçekleşebilir, ama bu sonuca varmak için gereken tedbirleri almak koşuluyla. Örneğin yarın bir patatesli pirzola yemeğe karar verebilirim. Bu kararım her halde «Merih» gezegenine gitmeyi istemek kadar olmayacak bir şey değildir. Ama gene de bu isteğim bir takım koşullara bağlıdır; kasaptan pirzolalığı, çarşıdan ya da bahçemden patatesi bulmadıkça bu isteğim gerçekleşemez. Gerçi Robinson Crusoé sosyal baskılardan kurtulmuştu ama bunu yapmak elinden gelmezdi.

Bir an için fizik kanunların üstüne çıkmak mümkün olsa bile, doğa kanunları hükmünü yerine getirmekten geri kalmaz.

Varsayalım ki kutup bölgelerinde yaşamak istiyorum, bu isteğimi gerçekleştirmek elimde olsun. Gene varsayalım ki buralarda ekvatorda yaşar gibi hafif elbiseyle çerden çöpten yapılmış bir barınakta ateşsiz yaşamağa karar veriyorum. Herkes hayranlıkla: «İşte, doğa (tabiat) kanunlarına boyun eğmeyen tam anlamıyla hür bir adam» mı diyecektir. Böylesine herkesin deli diyeceğini kestirirsiniz elbet. Gerçekten de böylesine deli denir, çünkü doğa kanunları bu mahut hür fikirlinin iradesinden elbet üstün gelecek, onun haddini bildirecektir.

Robinson Crusoé'nin hayatı çözümlenirse, gücünün toplum içinde yaşadığı zamankinden çok daha az şeylere yettiği hemen farkedilecektir. Bu da iradesinin büsbütün sınırlandığını gösterir.

Ama bir insanın bireysel gücü sadece zekâ, bilgi, işbilirlik değildir; psikolojik ve fizyolojik değerin, karakterin ve mizacın da hesaba katılması gerekir.

Kişilik; soyaçekimin, eğitimin, besin tarzı ve çevrenin etkileriyle belirlenen bir nitelikler ve kusurlar bütünüdür. Böyle olmasaydı, filâna hasis, filâna müsrif, filâna obur, filâna da kanık (kanaatkâr) v.b. demek mümkün olamazdı. Bir hasis fazlacak bir israf yapmak için kuşku yok iradesini kullanır, ama bu israfa karar vermek için çektiği güçlük, müs-

rifinkinden çok fazladır. Aynı derecede istekli olan iki mizaçtan, ağır ve hantal olanın harekete geçmesi, sinirli ve çevik olandan daha güç olur.

Sosyal gerekircilik — Toplum içinde, özellikle uygar toplum içinde sosyal baskı arttıkça insanın yetkileri de artar. Gerçekten toplumun baskısı hiç eksik olmaz. Bunu birkaç yalınç (basit) örnekle göstermeğe çalışalım:

Varsayalım ki altı kişi daha eğlenceli olsun diye tatil günlerini hep birlikte geçirmek istiyorlar. Ama biri pazartesi, biri salı, bir diğeri çarşamba günü gitmek istese, üstelik biri denize, biri dağa, biri kuzeye, biri de güney'e gitmeğe kalksa ve her biri hür bir insan olarak akıllarına eseni yapmağa kalkışsa, birbirlerinin isteklerine boyun eğmese, topluluk meydana gelemez elbet...

Ortak bir irade olmadıkça zümre doğamaz. Ortak irade de —kendi iradesini zorla kabul ettiren bir şef bulunmamak koşuluyla— zümreyi meydana getiren bireysel iradelerin bir dereceye kadar birbirlerine boyun eğmelerine bağlıdır.

Görülüyor ki, ortak irade bireysel iradelerin bir toplamı değildir.

Başka bir örnek alalım:

Yarın, gazete okumak yemeği zamanında yemek gibi birtakım alışkanlıklar dışında bütün günüm boş. Biri benimle görüşmek istiyor, bunun için iki taraf için de uygun bir saat kararlaştırılıyor. Böyle bir karara varır varmaz hürlüğüm sınırlanıyor demektir. Burada hürlüğümü kendi isteğimle sınırlamışımdır. Böyle karşılıklı bir sınırlama olmayınca da sosyal hayat mümkün olamaz.

İyice anlaşılsın diye biz sorunu yalınç (basit) laştırdık Gerçek bu söylediklerimizden çok daha karışıktır. Özellikle modern hayatta, İnsanın, her gün, zaman ayırmağa mecbur olduğu en aşağı otuz, kırk işi olur. Yeni bir iş çıkınca da hür adamımız bazan bu işe ayrılacak birkaç dakikayı bulmakta güçlük çeker. Filân saatte boş değilim, falân saatte de şu işi yapacağım diyecektir. Modern insan artık bir başka insanın kölesi değildir, ama beri taraftan herkesin ve kendi kendinin kölesidir.

Başka bir örnek:

Her birimiz bir günlük zamanımızın nasıl geçtiğini şöyle bir çözümlersek, bütün bu zamanımızın türlü türlü zümreler içinde geçtiğini görürüz. Gerçekten bütün zamanımız ailede veya aile zümresinde, tramvayda veya taşıt zümresinde, atölyede veya iş zümresinde, sinemada veya eğlence zümresinde geçer. Bütün bu zümreler de bireylerin keyiflerine değil de onları tutan bir takım sosyal kurallara bağlıdır. Bu kurallar zümre ve çevrenin özelliklerine göre türlü türlü biçimlere bürünür.

Peki ama, insan niçin hürlüğünün bir kısmının yok edilmesine razı

oluyor? Çünkü insan toplumsal bir varlıktır da ondan. Bu toplumsallık eğilimi de az veya çok olabilir. Ama ne de olsa gene toplumsal bir varlıktır. Toplumsallık öyle bir ihtiyaçtır ki insanı dostlariyle tartışmaya karşılıklı ilişkilere sürükler. Topluluk insanın yetkilerini arttırır demiştik. İşte insan, topluluktan yararlanmak için bazı özcü isteklerinden vazgeçer.

Sorunu başka biçimde ele almak da mümkündür:

Her gün, iş hayatımız veya yaşayış tarzımız bizi birbirine benzer hareketler yapmağa sürükler. Bu gündelik hareketler tekrarlana tekrarlana alışkanlık halini alarak âdeta kişiliğimizden bir parça olur. İşte bunun içindir ki aynı meslekten olanların öyle ortak birtakım nitelikleri, aynı yerde yaşayanların ve aynı sosyal sınıfa bağlı olanların öyle bir takım ortak özellikleri vardır ki, en cahil insanlar bile bunları farkedebilirler.

Hürlük vardır, ama bunun ille başıboşluk derecesine varması gerekmez, Dünya, değişmeyen, bir takım kanunlara göre düzenlenmiştir. Bu kanunların bilinmesi insanın hürlüğünü sınırlamak şöyle dursun, tersine arttırır; çünkü bu bilgi insanın gücünü, yetkilerini çoğaltır.

Şimdi gene diğer bilimlerle karşılaştırmaya geçelim.

Sosyolojide bir dereceye kadar ilerisi için önceden haber vermek mümkündür. Bir zümrenin —yeni bir etki işe karışmadıkça— gelecekteki gidişini önceden kestirmek mümkündür. Bazı sosyal nitelikler ileride görüleceği üzere oldukça devamlı oldukları halde, bazıları hızla değişmeğe eğilimlidir. Onun için sosyolojide önceden kestirme derecesi çok değişkendir, bu yüzden de astronomide olduğu gibi kesin tarihler vermek söz konusu olamaz. Filân ailede dirliğin devam edeceği önceden söylenebilir, ama baba çalışmağa devam ettiği müddetçe... Filân toplumun dirliğe kavuşacağı önceden ileri sürülebilir, ama bir savaşın çıkmaması koşuluyla... Toplumsal alanda olgu (fait) ların gidişini altüst eden şeyler savaşlar, kazalar, yeni buluşlardır. Bunlar astronomideki bilinmeyen kuyruklu yıldızı veya meteorolojideki rüzgâr değişmelerini karşılar. İşte biz bunlara hayatın evreleri (phase de l'existence) diyoruz. Ama, diğer öğeler gibi, bu evreler de kısmen belirlenebilir bir takım koşullara bağlıdırlar.

Örneğin yeni buluşlar sorununu ele alalım, insan zihni istediği kadar değil de, gücü yettiği kadar buluşlar yapmakta hürdür. Ama herhangi bir buluş yararlı bir biçimde kullanılacak bir toplumsal çevreyle karşılaşmadıkça önemi olmayan bir oyuncak olmaktan ileri gidemez.

Buhar makinesinin keşfi İskenderiyeli Grekler için bir oyuncaktı. Bundan sonra daha büyük ve daha karışık birtakım makineler bulundu ama bunların da toplum üzerinde hiçbir etkisi olmadı. «Cornwall» madencileri, su baskını yüzünden kuyularını derinleştiremeyince «Newcommen»

(1) P. Descamps, Rev. internat. sociol. Mayıs 1926.

buna bir çare aradı ve tulumba ile sorunu çözdü. Eğer İngiltere çok pahalıya mal olan elişinden tasarruf çarelerini aramasaydı, James Watt'ın o ilkel buhar makinasını fabrika işlerinde kullanması mümkün olamazdı. Gerçekten makine, işçi ödeneğinin düşük olduğu, el işinin bol ve gözde olduğu ülkelere güçlükle girer. Kölelik sınıfının bulunduğu eski çağlarda makinenin tutunması mümkün olamazdı.

Buluşlar birbirlerinin koşulu olduğu gibi, her biri belirli bir teknik seviyeyi gerektirir. Onun içindir ki buluşlar bir takım koşullara bağlıdırlar, gelişi güzel ortaya çıkmazlar, Ancak filân veya falan buluşlardan sonra ve elverişli bir çevrede meydana gelebilirler. Bu koşulları belirtmek mümkündür ama buluşun mutlaka ortaya çıkacağı söylenemez. Ancak buluş uygulandıktan sonradır ki sonuçları zorunlu olur.

Gerekircilik kadercilik değildir.

«Kadercilik —koşullarından bağımsız olarak— bir olayın zorunlu görüntüsünü (manifestation) gerektirir; oysa gerekircilik, görüntüsü zorunlu olmayan bir olayın koşuludur. Bir kez olayların gerekirci incelemesi, deneylemeli (expérimental) yöntemin temel ilkesi olarak kabul edildikten sonra artık ortada materyalizm, spiritüalizm ölü ve canlı madde diye bir sorun kalmaz, sadece koşulları belirlenmesi gereken birtakım olaylar kalır. Başka bir deyimle bu olayların nedeni olması mümkün olabilen diğer olaylar veya koşullar araştırılır» (1).

Biz de (Paul Descamps) son çıkan bir kitabımızda şunları söylemiştik.

«Olgunların nedenlerini araştırmak için her şeyden önce gerekirciliğe inanmak gerekir, başka türlü bu yolda bir araştırma yapmak mümkün değildir. İnceleme alanını sınırlayan birtakım peşin yasak (tabou) lar olamaz. Gariptir ki, araştırıcının davranışı tıpkı mekanist kurama taraflı olanlarınkine benzer. Yalnız bu karşılaştırmanın üstünkörü olduğu söylenebilir; çünkü mekanist kuram taraflıları için ilke olan, araştırıcı için bir davranıştır (attitude) dır» (2).

Acaba sosyolojide gerekirciliğin sınırları ne olabilir?

Biraz önce yukarıda demiştik ki:

Fizik bilimler doğal etkenlerin maddî görüntülerini (manifestation) inceler.

Biyoloji bilimleri hayatın maddî görüntülerini inceler.

Bunun gibi sosyoloji de sosyal hayatın maddî görüntülerini inceler diyebiliriz.

Görüntülerin her çeşidi ise belirlenebilir şeylerdir. Ancak bunlar

---

(1) Claude Bernard, İntroduction à l'étude de la médecine expérimentale, kitap III, bölüm III, § 4.

(2) P. Descamps, Etat social des peuples sauvages, sah. 8.

doğal etken, bilinçdışı, irade, toplumlaşma gibi çeşitli güclerin etkisi altında belirirler. İşte bilimler bu güclerin kendilerini, özlerini, gizil (potentiel) hallerini araştırmaz. Bu konular üzerinde fikir yürütmek, kuramlar ileri sürmek filozoflara bırakılmış bir iştir.

Gerçi sosyoloji insanın dışında olan olaylarla uğraşır dedik, ama, bu olaylar sadece maddî öğelerden ibaret değildir, bunların içinde maddî olmayan öğeler de vardır. İşte Durkheim'in dediği gibi bu öğeler ister maddî ister mânevî olsun daima bir nesne (chose) gibi incelenmelidir.

Peki ama sosyal olaylardaki bu maddî olmayan öğeler gerekirciliğe (déterminisme) nasıl bağlı olacaklar? Cevabını örneklerle anlatmağa çalışalım. Örneğin baba otoritesi, gözlenebilir maddî olaylarla gerçekleşen bir gizil (potentiel) güc değil de nedir? Bunun gibi bir sözleşme resmî veya özel olsun, gene gizil (potentiel) bir gücün maddî görüntüsü değil midir? Kanun dediğimiz şey de gizil yaptırımlardan veya genellik niteliğini taşıyan sözleşme verilerinden meydana gelen bileşik (mürekkep) bir bütündür. Din, ancak bir gizil (potentiel) yaptırımlar bütünü meydana getirdiği zaman (başka bir deyimle lonca hayatı, aile hayatı, komşuluk ilişkileri gibi sosyal hayatla ilgili emirlerden bir bütün meydana getirince) sosyologu ilgilendirir.

Daima görülecektir: sosyoloji, sadece her hangi bir anda maddî eyleme çevrilmeğe eğilimli olan, böylece o anda gözlenebilen kavram (concept) ları inceler.

DENEYSEL SOSYOLOJİ

Birinci Kısım

Yöntem (Metod)

BÖLÜM: I.

Deneysel Bilimlerin Genel Yönetimi

Genel ilkeler. — Çeşitli deneysel bilimlerde kullanılan araştırma yönteminin genel ilkeleri birdir; yalnız bu genel ilkeler çeşitli bilgi dallarının özelliklerine göre uygulanmalıdırlar. İşte biz burada deneysel yöntemin bu genel ilkelerinin sosyolojiye nasıl uygulandığını incelemeden önce, bu genel ilkelerin bir kere hatırlatılmasını yararlı buluyoruz.

Bilimin amacı doğada geçen olayları bize tanıtmak, anlatmaktır. Bilimin hakikatı öğrenmek için izlediği yola da yöntem denir. Zihnimiz yapısı gereği, eşyayı aynı zamanda hem topyekûn bütünüyle, hem de ayrıntılariyle öğeleriyle kavramağa elverişli değildir. Bu kusurun önüne geçmek için de: sonradan bütünü yeniden kurmak üzere, o bütünü ilkin ilkel öğelerine ayırmağa mecburuz. Böylece bir bütünün ilkin çözümlemesini sonra da bireşimini yapmak zorunluluğu vardır.

Görülüyor ki genel yöntemde birbirini izleyen iki işlem vardır. Bunlardan biri çözümleme (analyse) biri de bireşim (synthèse) dir.

Birinci işlemin konusu ilk (élémentaire) olgular üzerinde, bilgi edinmektir. Buna bilimsel araştırma (İnvestigation Scientifique) evresi denir. İkinci evrenin konusu da bütün hakkında gerçeğe yakın bir bütün tasarlamak için birinci evrede araştırılan öğeleri birleştirmektir. Buna da yaratma evresi denir. Hemen şuna işaret edelim ki bu evrede gerçeği zihnimizde tam olarak kurmak mümkün olmaz, belki bu gerçeğe az çok yaklaşan bir bütün yaratılabilir.

Şimdi bu iki evreyi sırayla gözden geçirelim.

I. — BİLİMSEL ARAŞTIRMA (İnvestigation Scientifique)

Bilimsel araştırmada birbirini izleyen üç işlem vardır. onlar da: 1 Olgunların araştırılması 2 Nedenlerin sonuçların araştırılması. 3 Gerçekleme (vérification) veya ispattır.

Olguların araştırılması veya gözlem aşama (merhale) sında olgular görülür. Nedenlerin sonuçların araştırılması aşamasında gözlenen olguların yakın nedenleri araştırılır. Gerçekleme aşamasında ise gözlenen neden ve sonuç hakkında ileri sürülen açıklamanın gerçeklemesi yapılır.

Örnek I: Astronomlar Uranus gezegeninin gidişinde bir düzensizlik görmüşlerdir. — Leverrier genel çekim kanununa dayanarak Uranus'un bu düzensizliğinin bilinmeyen bir gezegenin etkisiyle meydana geldiği varsayımını ileri sürüyor ve bu gezegenin nerede bulunabileceğini hesaplıyor; — Astronomlar bu gezegenin gerçekten bulunduğunu gözlemle ortaya koyuyorlar ve Neptün adını veriyorlar.

Örnek II: Newton bir prizmadan geçen ışığın yedi renge ayrıldığını görüyor; — Bu yedi rengin, prizmadan geçen beyaz ışığın öğeleri olduğu varsayımını kuruyor; — Bir deney hazırlıyor, yedi rengi birleştirerek yeniden beyaz ışığı kuruyor.

Birinci örnek bu üç işlemin başka başka kimseler tarafından yapılabileceğini gösteriyor. Ama bunların hepsi de bilim eğitimi almış insanlardır. Bu iki örnek bize gösteriyor ki gerçekleme veya ispat bazan bir yeni gözlemle yapıldığı gibi bazan da hareket noktası ödevini gören gözlemin tersine çevrilmiş bir deneyiyle yapılıyor. Kısası çözümleme (analyse) nin ispatı bir bireşim (synthèse) veya bütünleme (intégration) ile yapılır.

Şimdi araştırmanın bu üç işlemini daha etraflı bir biçimde gözden geçirelim.

1. **Olguların araştırılması.** — Hemen işaret edelim ki: Claude Bernard'ın dediği gibi gözlem ile deneyleme arasında köklü bir fark yoktur. Gözlem kendiliğinden olan olayların; deneyleme (expérimentation) ise deneycinin müdahelesiyle meydana gelen olayların incelenmesidir. Ama bu olay bir kere deneycinin etkisiyle meydana getirildikten sonra tıpkı, kendiliğinden meydana gelen olaylar gibi incelenmelidir (1).

Gözlem ve deney herkesin yapabileceği bir şeydir. Gerçekten hepimiz alışkanlığın etkisiyle az çok başarılı gözlemlerde bulunur veya deneyler yaparız. Hattâ okumamış insanlar bile bu yolla işlerine yarayacak birtakım ampirik bilgiler toplayabilir. Ama bilimsel bir inceleme yapmış olmak için olgular belli ve kesin birtakım koşullara bağlı olarak gözlenmelidirler. Öyle ki işaret edilen bu olgu kolaylıkla bulunsun incelenebilsin.

---

(1) Claude Bernard, 1 inci kısım, bölüm I, § 4.

Başka bir deyimle **bir olgunun bilimsel olabilmesi için diğer olaylar arasında zamanının ve mekânının kesin olarak gösterilmesi, ve duyularımızla kavranılması mümkün olmalıdır.** Örneğin bir gözlemci yeni bir yıldız gördüğünü ileri sürse, ama ne zaman gökün hangi noktasında gördüğünü kesin olarak söyleyemese böyle bir gözlemin hiçbir değeri kalmaz. Gene örneğin bir hasta duyduğu ağrının bedeninin neresinde olduğunu, ne zaman yemekten önce mi sonra mı belirdiğini kesin olarak söyleyemese, böyle bir gözlemden hiçbir sonuç alınamaz.

Deneysel bilimlerin başlıca amacı olgular arasındaki ilişkilerin belirlenmesi olduğuna göre; akıl yürütmemiz (muhakeme) âdeta su sızmaz bölmelerle birbirlerinden ayrılan olgulara değil de, birbirlerini gerçekten etkileyebilecek belli bir takım olgulara dayanmalıdır. Öyleyse aynı örnekten alınmış olaylar arasındaki ilişkileri araştırmak gerekiyor ki, bu da ancak monografi yöntemiyle mümkün olur.

Örneğin bir jeolog bir fosil bulduğu zaman onu genel bir biçimde ikinci devreye ait bir ârazi (terrain jurassique) de bulduğunu söylemekle yetinmez, belki bu arazinin filân katında ve filân belirli yerinde bulduğunu söyler.

Bunun gibi astronomlar genel olarak güneş tutulması olayını araştırmaz, belki birçok özel güneş tutulması olaylarını incelerler. İki olay arasındaki beraberliği (concomitance) göstermek için bu olaylardan birini bir güneş tutulması olayından, ötekini de bir başka güneş tutulması olayından almak yetmez.

Claude Bernard diyor ki (1): «Bilim doğru ve iyi gözlenmiş bir olguyu hiçbir zaman ihmâl edemediği gibi acem kılıcı gibi, çeşitli fikirleri gereğine göre kuvvetlendirmeğe veya çürütmeğe yarayan ve hiçbir anlam taşımayan olguları da dikkate almaz. Bir kelime ile söylemek gerekirse bilim belirlenmemiş bir şeyle bağdaşamaz.»

Gerçekten bilim, genel kanunları bulmağa çalışır, onun için anlamsız ayrıntılara (teferrüat) boğulmamalıdır. Ama bu genel kanunları özel birtakım örnek (échantillons) lerde aramalıdır. Başka bir deyimle genel kanunlar bir monografide araştırılmalıdır, yoksa bu kanunlar öyle sağdan soldan rastgele olgular toplamakla olmaz. Bu temelli kural savsaklandığı için de düşsel (hayâlî) birtakım kuramlar ileri sürülmektedir.

İşte monografi yöntemi, olguların durumunu iyice belirlemek için sağlık verilir. Bu yöntem incelenecek tür (espèce) den bir örnek seçerek, bu örneği derinliğine incelemekten ibarettir. Soyut (abstrait) bir ortalama bulmak için dikkati bir sürü örneklere dağıtmak ise, bu yönteme tamamiyle aykırı bir araştırmadır.

---

(1) Aynı yapıt., kısım I. bölüm II, § 7, sah. 96.

Burada deneysel (expérimental) yöntemi biyolojide pek parlak bir biçimde kullanan Claude Bernard'ı dinleyelim.

«Fizyolojide hiçbir zaman deneylerin ortalama tasvirleri yapılmamalıdır, çünkü olaylar arasındaki gerçek ilişki bu ortalama (moyenne) larda kaybolur.»

Astronomlar yıldızı genel olarak gözlemez, belki filân veya falan yıldızı gözler. Teleskopda görülen ne genel ne de ortalama anlamda bir gezegendir, belki filân özel gezegendir. Gözlenen genel anlamda yıldızlar değil, belki bir tek özel yıldızdır.

Bunun gibi bir jeolog tebeşirli bir araziyi incelerken onu ne genel olarak ne de ortalama olarak ele alır; belki filân bölgenin, örneğin «Champagne» nın veya «Picardie» nin tebeşirli arazisini ele alır. Kitapların, örneğin tebeşirli toprağın tasvirini yapmaları bizi şaşırtmaktadır. Tasvir ile araştırmayı birbirine karıştırmamak gerekir. Bunlar başka başka şeylerdir. Biz burada araştırmayı söz konusu etmekteyiz.

Bizi şaşırtan şeylerden biri de fizik, kimyadır. Gerçekten fizik kimya deneylerinde filân veya falan demir parçasını kullanmakta hiçbir fark yoktur; kullanılan maden saf olduktan sonra hepsi birbirine eşittir; burada yıldızların, arazilerin ve canlı varlıkların tersine olarak deneylenen örneklerde hiçbir özellik veya kişilik yoktur. Ama bunun nedeni açıktır: Çünkü fizik, kimya, cisimleri doğadaki ham biçimleriyle değil de, genellikle insan eliyle işlenmiş biçimleriyle inceliyor. Gerçekten doğa da sodium tuzlarla karışık bir halde bulunmaz mı? İdrojen, suyun veya havanın bireşiminde değil midir? Madenleri de doğada saf halde bulmak güçtür, bulunanları da hiç olmazsa yıkamak gerekir. Toprakta bulunan tuzlar, «carbonate de chaux» «silicate d'alumine» v.b. bile lâboratuvarlara doğadan çıktıkları biçimde giremezler. Az çok yalınç (basit) olaylarla uğraştıkları için fizik ve kimya lâboratuvarlarında yapılan deneyleri ülküsel koşullar içinde yapmak mümkün oluyor. Fizikçiler cisimlerin monografilerini yapmıyorlar, deney monografileri yapıyorlar.

Bizi en çok şaşırtan bilimlerden biri de matematiktir. Gerçekten matematik bilimlerin monografiye ihtiyaçları yoktur. Ama bunlar soyut (abstrait) bilimlerdir. Doğa da dörtgen veya üçgen diye bir şey yoktur. Bunlar zihnimizin yarattığı tamamiyle soyut şeylerdir. Sonra bu matematik bilimlerde tümdengelim yöntemi hâkim olduğuna göre; bu bilimleri tam anlamiyle deneysel bilimler alanına sokmak da mümkün değildir. Örneğin geometride deneyin rolü pek azdır. Sadece başlangıç ödevini gören belit (axiome) ve konut (postulat) ların kurulması için deneyden yararlanılmıştır.

Ama tam anlamiyle deneysel (expérimental) bilimlerde tersine hep yeni yeni gözlemlere, deneylere başvurmak gerekir. Onun içindir ki bu bilimler sürekli bir ilerleme halindedir. Eğer her hangi bir bilimde

—fizik kimyada olduğu gibi— deney gözlemden üstünse incelenecek olayların koşullarını hazırlamak için lâboratuvarlar kurulur. Bu sayede olayları genel çevrenin etkilerinden mümkün olduğu kadar sıyrılmış bir halde incelemek mümkün olur. Yok her hangi bir bilimde, gözlem deneyden üstün olursa o zaman «yerinde incelemeler» gerekir. İşte jeoloji gibi az çok coğrafyaya bağlı bilimler bu durumdadır. Şayet uzakta bulundukları için «yerinde inceleme mümkün olmazsa o zaman uzaktan gözlemek ve incelemek için hazırlık yapılır (Astronomide olduğu gibi) gözlem ve deneyin aynı derecede olduğu bilimlerde (biyoloji) ise kabul edilen disipline göre biri veya öteki kullanılır. Örneğin bitki ve hayvan coğrafyası gibi bilimlerde coğrafya disiplini yâni «yerinde inceleme» yöntemi kullanıldığı halde; anatomi fizyoloji gibi bilimlerde laboratuvar disiplini yani deneyleme (expérimentation) yöntemi kullanılır.

Kısası gözlem çözümlemeli (analytique) olmalıdır, yoksa zihnimiz o gözlemden yararlanamaz. Gerçekten bizim için her hangi bir cismin bütün niteliklerini toptan kavramak mümkün değildir. Biçimini, rengini sertliğini v.b. nı ayırmağa mecburuz. Yöntemli çalışmış olmak için bir çözümleme cetveli düzenlemek gerekir. Bu cetvel, incelemelerimizde hiç bir şeyin unutulmamasına yarar ve karşılaştırmayı kolaylaştırır. Kimya çözümlemesinin (analyse) genel gidişini bildiren cetveller, kolleksiyonlar, olguların sınıflamalariyle ilgili cetveller, fiş kutuları v.b. gibi.

İşi kolaylaştırmak (anatomi için anatomi bıçağı, kazılar için kazma v.b.), veya gözlem alanını genişletmek (teleskop, mikroskop); ya da gözlenenleri sayıya vurarak bildirmek (termometre, barometre, yağmur ölçüsü, terazi, arazî ölçüsü, sextan v.b.) için alet kullanmak gerekir.

İyi bir gözlemci olmak için kuşku yok bir çıraklık süresi gerekir. İnceleme yöntemleri karışıklaştıkça, aletler inceldikçe bu çıraklık süresi uzar. Bir dakik teraziyi kullanmak bir kasap terazisini kullanmağa benzemez. Bir teleskopla Zuhale ilk baktığım zaman hiçbir şey göremedim. Çünkü teleskopun görüş alanı çok küçüktü, gezegen de durmadan ilerliyordu. Bir deneyi hazırlamak için cisimler üzerinde işlemeği ve aletlerin kullanılmasını öğrenmek gerekir.

Coğrafya gibi baştan aşağı tasvire dayanan bilimler gözlem evresinde (safha) kalırlar. Çözümleme cetvelleri de sonuçları bildiren bir fihrist ödevini görür. Ama aslında tasvire dayanan bu bilimler gelişmelerinin ilk evresinde (safha) sayılırlar. Bunların gerçek bilim olmaları için gelişmeleri, yani açıklama evresine (safha) yükselmeleri gerekir. Bir olgu da ancak nedeni bilindiği zaman açıklanmış olur.

2. **Neden ve sonuçların araştırılması.** — Olayların nedenlerini araştırmak akla uygun varsayımlar (Hypothèse) kurmakla yapılır. Burada

uzak nedenler değil de sadece yakın nedenler araştırılır. Ama denebilir ki bir varsayımın akla uygun olup olmadığı nereden anlaşılacak? Bizim anlayabileceğimiz bir nedensellik (causalité) ilişkisini bildiren, ciddî bir eleştirmeyle de çürütülemeyen her varsayım akla uygun sayılabilir. Denebilir ki: Pekiyi ama, burada «anlamak»dan ne demek isteniyor? «Anlamak» deyince: kazanılmış deneylerimize, gündelik gözlemlerimize, deneye, diğer bilimlerin kazanılmış verilerine uygun düşen şeyler anlaşılmalıdır.

Hayale dayanan varsayımlara örnek:

1. Birçok ülkelerde halk ağzında dolaşan bir inanışa göre ayın evreleri (safha) hava durumunu etkiler. Önsel (Apriori) olarak bunun yanlış olduğu söylenemez. Çünkü bilim herhangi bir inanışı hemen reddedemez, ederse ilerleme yollarını kendine kapamış olur. Ama bu etkinin nasıl olduğu anlatılmadıkça da bilimin bunu kabul etmesi mümkün değildir. Böylece, bu fikir bilimsel evreye girmesi mümkün olmayan bir inanıştan ibaret kalır.

2. Eskiden bilginler, havası boşaltılmış bir tübe sıvıların neden saldırdığını anlatmak için doğanın boşluktan korktuğu fikrini kabul etmişlerdi. Böyle bir varsayımın kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü bütün bu sözler anlamsız birtakım kelime oyunlarıdır.

Daha önce Leverrier'nin gözlemleriyle Newton'un deneylerini söz konusu ederken akla uygun varsayımlara örnekler vermiştik. Herkes, bilim tarihinde bu türlü varsayımlar için daha birçok örnekler bulabilir.

Akla uygun bir varsayımın daima doğru olarak kabul edilemiyeceğine de işaret edelim. Ama bir varsayım, akla uygun düşer ve olgulara uyarsa, o varsayımın büsbütün yanlış olması nadiren mümkündür. Yalnız bu varsayımların formüllenme biçimi, çoğu zaman gerçeğin tam bir anlatımı olmaktan uzaktır. Bilim ilerledikçe, ileri sürülen bu formülleri düzeltir, böylece gitgide gerçeğe daha fazla yaklaşmak olanağı (imkân) sağlanır.

Bazıları, bilimlerde varsayımların kullanılması, bilimsel incelemelerin değerini düşürür fikrindedir. Bu türlü kaygıların önüne set çekmek için, onlara; bir varsayımın, ancak bir gerçek gibi ele alındığı zaman zararlı olabileceğini ve varsayımlı olmak niteliğini korudukça da hiçbir tehlikenin bulunamıyacağını anlatmalı. Kısası varsayımlar araştırmalara yön vermekle, doğanın özellikleriyle ilgili buluşlara yardım etmekle bilime pek büyük hizmetler etmektedir.

3. **Gerçekleme vérification).** — İleri sürülen varsayımlı (farazî) nedenselliğin akla uygun ve herkes tarafından anlaşılır şeyler olması yetmez. Onun ispatını yapmak, deneyle doğruluğunu göstermek de gerekir.

Gerçekleme de izlenecek ilke şu olmalıdır: «Belirli bir neden daima aynı sonuçları doğurur.» Ama dış koşullar eşit kalmalı yani sonucu değiştirecek yabancı bir neden işe karışmamalıdır. Böyle karıştırıcı bir

etkiyle sonucun nasıl bozulabileceğini gösteren en güzel örnek mekanikteki kuvvetlerdir. Gerçekten bir noktayı ikinci bir kuvvet etkileyince, o nokta iki kuvvetin ortalaması yönünde hareket eder.

Şimdi, bu yukarıda söylediğimiz ilkenin nasıl uygulanacağını görelim.

Bazan daha önce verilen örneklerde olduğu gibi bir deney veya yeni bir gözlem yeter. Ama bu, her zaman mümkün değildir; çünkü çoğu zaman olguları böyle ayırmak güçtür. Yalınç bir olguyla değil de, bir olgular zümresiyle karşılaşılır. Bir olgular sisteminin diğer bir olgular sistemini etkilediğini göstermek kolaydır. ama birinci sistemde etkileyen; ikinci sistemde de etkilenen özel olguların hangileri olduğunu kestirmek kolay değildir.

İşte biri neden, biri sonuç olan bu iki özel olgu şöyle bulunur:

Bir olgular zümresinin diğer bir olgular zümresini etkilediğini görüyorum. Birinci zümreyi teşkil eden olgular arasından gerçek nedenin C olgusu; ikinci zümreyi teşkil eden olgular arasından da gerçek sonucun E olgusu olabileceğini varsayıyorum. Eğer bu varsayım doğruysa, birinci zümreden C yi kaldırınca, ikinci zümreden de E nin kalkması gerekir. Bu Varsayımı deneyle gerçeklersem, gerçekleme (vérification) yapılmış olur. İşte buna değişim (différence) yöntemi denir.

Bu deneyi yapmak mümkün olmazsa, o zaman karşılaştırmayı C nin bulunmadığı bir başka zümre ile yapar ve ikinci zümrede E nin yok olup olmadığına bakarım. Burada gerçekleme pek o kadar sağlam değildir. Çünkü E ile birlikte bir başka öğenin de yok olup olmadığını bilmek gerekir. Bunu anlamak da her zaman kolay olmaz. Onun için bir tek gerçeklemeyle yetinmemeli, karşılaştırmayı birçok olgu zümreleri üzerinde yapmalı ve C bulunmadığı zaman E de bulunmuyor mu, onu kontrol etmeli. Onun için bu yöntemin tam karşıtı olan ve uygunluk yöntemi adı verilen yöntemle kontrol etmek yararlı olur. Uygunluk metodu da «C» olgusuyla birlikte «E» olgusunun meydana gelip gelmediğini araştırmaktan ibarettir.

Karmaşık olaylarla uğraşan bilimler, uygunluk ve değişim yöntemlerini birleştirerek varsayımları birçok olgu serileri üzerinde gerçeklemelidirler.

Varsayımları gerçeklemek için bu iki yöntemden başka iki tane daha vardır:

Bunlardan biri tortular yöntemidir. Bu yöntem bileşik bir olayın bütün öğelerinin nedenleri bilinip de yalnız bir öğesininki bilinmediği zaman kullanılır.

Birinci grupta diğer olgular «C» yalnız kalacak biçimde kaldırılır da ikinci grupta tortu olarak bir «E» kalırsa Varsayım gerçekleşmiş olur.

Nihayet beraber değişim yöntemi, «C» nin değişmesiyle E de mey-

dana gelen değişikliklerin ters veya düz orantılı olup olmadığını araştırmaktan ibarettir.

Bu yöntemin tartışmasını ileride —sosyoloji yöntemini söz konusu ederken— ele alacağız. Şimdi sadece akıl yürütmenin mümkün olabilen çeşitli biçimlerine işaret etmek istiyoruz.

Kısası bu ispat sorunu incelenirse elde edilen sonuçların genelleştirilmesinden ibaret olduğu görülür. Sorunun özü belirli bir örnekte ortaya konan şeylerin diğerlerine ne dereceye kadar uyduğunu anlamaktır. İşte bu bakımdan monografi özelliklerde genellik araştıran bir yöntemdir. Onun için yalınç olayların incelenmesinde monografiden vazgeçilebilir. Ama örgenlikler (organizma) kendilerine özgü birer özellik kazanarak karmaşıklaştıkça monografiye olan ihtiyaç da o oranda artar. Örneğin Claude Bernard biyolojide olayların sadece karmaşıklıklarının değil, aynı zamanda âhenkli bir biçimde mertebelendirilmiş olduklarının da daima gözönünde bulundurulmasını söyler.

Elde edilen sonuçların genelleştirilmesiyle kanunlar bulunmuş olur. Ama unutmamak gerekir ki kanun, maddî bir şey değildir; sadece bir formüldür. Madde ile ilgili olan şeyler olgular ve olaylardır. Kanun ise, olguların ve olayların açıklanmasını bir tek cümlede toplamağa çalışan sözlü bir tasvirdir.

Kısası diyebiliriz ki: «...Bütün bilimsel araştırmaların amacı, her hangi bir olayı yakın nedenlerine bağlayan bir ilişkiyi bulmaktan ibarettir...» (1)

II. —KURAM (Teori) ların KURULMASI

Bilimsel yöntemin ikinci işlemler serisinin, başka bir deyimle kuram (teori) ların kurulması evresinin amacı, çeşitli açıklamaların ve aynı türden olaylara bağlı kanunların bir bütün teşkil edecek biçimde birleştirilmeleridir. Böylece bu olayların bütününün az çok hakikate yakın bir hayalini kurarak bu olayların kavranmalarını kolaylaştırır.

Kuramların (teori) kurulması üç temelli işleme dayanır, onlar da: Bireşim, sınıflama ve sistemleştirmedir.

Bireşim, tiplerin başlıca niteliklerini belirterek iyi bir sınıflama için zorunlu koşulları hazırlar.

Sınıflama, incelenen tiplerin bir düzene konuluşudur. Bu sayede bu tiplerin benzedikleri ve ayrıldıkları tarafları sağlam olarak öğrenmiş oluruz.

Nihayet sistemleştirme, sınıflamayı canlandıran genel bir açıklama denemesidir.

---

(1) Claude Bernard, kısım II., bölüm 1., §4. sah. 112.

1. **Bireşim (synthèse).** — Bireşimin amacı, bilinen çeşitli tipleri sınıflamak için gerekli başlıca nitelikleri meydana çıkarmaktır.

Araştırma sonunda varılan sonuçları genelleştirmek için yapılan denemeler bile bir bireşim (synthèse) işi sayılır. Biz burada, bir tipi özetlemek için o tipin başlıca niteliklerini seçmek anlamına gelen bir başka tür bireşimden söz açmak istiyoruz. Örneğin kimyada, sınıflamalarını yapmak için her bir cismin bütün niteliklerini sıralamağa kalksak işin içinde çıkılmaz. Onun için bu cisimlerin temel karakterlerini, önemli niteliklerini, dikkate almakla yetinilmelidr. Mineraloji, zooloji gibi bilimlerde de böyle davranılır.

Peki ama, temel karakter deyince ne anlaşılır Bunları nasıl anlayacağız. Açık konuşmak gerekirse bilim, esin (ilham) le beliren bireşimli (synthétique) hayalleri, ışık veren noktaları, bulmak için çoğu zaman işe yoklamalarla başlar.

Gerçekte, doğada (tabiat) temel olgu diye bir şey yoktur: «Olgular kendiliklerinden ne büyük, ne de küçüktürler. Büyük bir buluş öyle bir olgudur ki, her hangi bir bilimde belirince, birçok karanlık noktaları aydınlatan ve yeni yeni yolların açılmasına yardım eden aydınlatıcı fikirleri doğurur» (1).

İşte olguların mertebeler dizisine göre sıralanması ancak bu biricik ölçütle mümkündür. Bireşimler (synthèse), bilimler ilerledikçe değiştiklerine göre göreli (relâtif) bir değer taşırlar.

Bundan başka bazan, elverişlilik veya kolaylık gibi yalınç bir sorun işe karışır. Örneğin kimyada «baz»lar asitlerden turnsol kâğıdının tepkisiyle ayrılır. Aslında bu tepki diğerlerinden daha önemli değildir; sadece bu iki cisim türünü birbirinden ayırmağa yarayan çok sağlam, kolay ve ucuz bir araçtır.

Bazan daha kolay görülen yüzeyde kalan dış karakterlere ilkin büyük bir önem verilir, ama sonradan rolleri daha temelli ve daha derin olan birtakım karakterlerin bulunmasiyle bunlar ikinci plâna düşerler. İşte devir devir sınıflamalarda meydana gelen değişiklikler bu yüzdendir.

2. **Sınıflama.** — Bir sınıflama ne oranda bireşimli olur, yani ne oranda, fazla sayıda eylemlere hareket noktası ödevini gören veya sonuçlar doğuran temelli nedenlere dayanırsa, o oranda yetkin olur.

Örneğin olayları oldukça yalınç olan fizikte sınıflamayı, doğrudan doğruya o olayları doğuran çekim, ses, ısı, ışık, miknatıs, elektrik gibi kuvvetlere göre kurmak mümkündür.

Tasvir yönü üstün olan coğrafyaya az çok yaklaşan bilimlerde ise, özellikle yer (situation) temeline dayanan bir düzen kabul edilir.

(1) Claude Bernard, kısım 1., bölüm II., § 2. sah. 61.

Az çok tarihe yaklaşan bilimlerde olgular, kronoloji temeline dayanan bir düzene göre sınıflanırlar.

Bazı bilimlerde de sınıflanan şeyler cisimlerdir. Ama gene biliyoruz ki olaylar, cisimler içinde belirirler. Her cismin ise kendine özgü bir yapısı olduğuna göre hiçbir olayı, kendini taşıyan bu çerçeveden ayıramayız. Böyle olunca olayları, içinde belirdikleri çeşitli cisimler üzerine olan etkilerine göre sınıflamak mümkün olur. Bu da bizzat bu cisimlerin sınıflanması demektir. Gerçekten cisimleri ancak niteliklerine, yâni her bir cismin açık bulunduğu kuvvetlere karşı gösterdiği özel biçimdeki tepkilere göre sınıflamak mümkündür. Benzer biçimde tepkide bulunan cisimler bir sınıf altında toplanır, ve böylece birtakım sınıflar ve alt-sınıflar meydana gelmiş olur. İşte burada bütün güçlük, olguların mertebeler dizisini belirten en yetkin sınıflayıcı öğelerini bulmaktır.

Bilimler durmadan hattâ ilk kuruluşlarında bile sınıflamalar kurmak isterler, geliştikçe de önceden meydana gelmiş sınıflamaları gözden geçirerek onları düzeltirler. Çünkü bilim her şeyden önce, malzemesini daima bir düzene sokmak isteğini duyan; gerçeğin daha doğru bir hayalini vermesi, daha yetkin bir anıt (monument) ını kurması için de bu düzeni durmadan gözden geçirerek düzelten yöntemli ve yapıcı bir bilgidir.

Herkes bilimlerde iki tür sınıflamanın bulunduğunu bilir;

Bunlardan biri yapma (artificielle) sınıflama diye adlandırılır. Bir sınıflama yalnız bir tek karakter üzerine temellendirilirse yapma olur. Örneğin botanikte, «Linné» nin sınıflaması bu türdendir. (1).

İkincisi, doğal (tabiî) sınıflama diye anılır. Ama aslına bakılırsa doğa (tabiat) da sınıf, alt sınıf diye bir şey yoktur, onun için bütün sınıflamalar yapma sayılabilir. Eğer bir sınıflama, karakterlerin bütününü hesaba katarak türleri karmaşıklık derecelerine göre sıralarsa bu türlü sınıflamalara doğal denir. Örneğin Botanikde Jussieu'nin sınıflaması bu türdendir.

Yapma sınıflamaların birçok çeşitleri olduğu halde doğal sınıflamanın ancak bir çeşiti olabilir. Bilimler geliştikçe, ilerledikçe bu doğal sınıflamaya yaklaşır.

Canlılar dizisinin en alt derecesinde aşağı denilen türler yer alır. Bu derecede, farklılaşmış organları bulunmayan ve doğrudan doğruya çevrenin maddî koşullarının etkisine bağlı olan tamamiyle biçimden yoksun tipler yer alır. Bundan ötürü protozoer ve «infusoire» gibi en ilkel canlı varlıkların «canlılıkları ancak rutubet, ışık, ısı, gibi dış etkilerle görünür; bu dış etkilerden biri veya bir kaçı yok oldu mu, can görüntüsü

(1) Linné sınıflamasına temel olarak cinsel organları alır: — Yapma sınıflamalardan biri de Tournefort unkidir. Çeşitli çiçektacı (corolle) biçimleri üzerine kurulmuştur.

de yok olur, çünkü canlılık görüntüsüne paralel olan fiziko-şimik olay ortadan kalkmıştır» (1).

Yüksek denen türler biçim bakımından daha değişmezdirler, ve farklılaşmış görevlere uyan bir sürü özel örgen (organe) lere sahiptir; bundan başka dış çevrenin maddî değişikliklerine tepkide bulunmak yetkisini de taşır. Örneğin sıcak kanlı hayvanların, dış çevrenin ısı değişikliklerinden bağımsız olarak, ısı derecesi değişmeyen bir iç çevreleri vardır.

Şunu da katalım ki aşağı türden olan varlıklar yalınçtırlar, örgenleri, çeşitli görevleri az farklılaşmıştır. Oysa yüksek varlıklar hem daha karmaşık hem de görevlerinin bölümü daha bellidir.

Bütün bu söylenenlerin hatırda tutulması gerekir. Çünkü ilerde insan toplumlarını sıralarken bunlara benzer şeyler görülecektir.

3. **Sistemleştirme.** — Daha önceki yapıtlarımda (Paul Descamps), inceleme için gerekli işlemlerden söz açarken sistemleştirmeğe yer vermemiştim. Onu sıkı sıkıya bağlı olduğu sınıflamadan ayırmamıştım. «Science Sociale'in yöntemiyle ilgili Dersler» adlı yapıtımda, çeşitli sınıflamaların tartışmasını ele alan bölümde sistemleştirme pek bulanık olarak geçer. «Vahşî kavimlerin sosyal hali» adlı yapıtımda da şunları yazmıştım:

«İspat edilmiş veya besbelli yakın nedenler yanında tamamiyle varsayımlı olan, akla uygun nedenlere de yer vermek gerekir. Bunlar, ilkin olayların daha iyi anlaşılmasına yardım eder, sonra da yeni incelemelere yol açar. Varsayımlı (Hypothétique) nedenler ancak ispat edilmiş şeyler gibi ele alındıkları zaman zararlı olurlar.» (sah. 51).

İspat edilmiş nedenler bilimsel araştırma yoluyla ortaya konulur. Oysa akla uygun nedenler ancak sistemleştirmede yer alabilirler. Ama ben hiçbir zaman bu akla uygun nedenlerin düzenli bir sisteme bağlanmasının doğru olacağını söylemek istemiyorum. Tersine ben, yukarıda gösterilen satırlara şu aşağıdaki fikirleri katmakla sistemleştirmeyi bilimin dışında bırakarak felsefeye bağlamağa çalışırım.

«Peki ama, daha ileri gitmek doğru olmaz mı? Açıklayıcı büyük sistemlere yükselmek gerekmez mi? Bu filozofa ait bir iştir, ödevi de yeni incelemeler esinlemektir; tıpkı deneysel bilimlerdeki varsayım gibi...
Ama bu iki alanı birbirlerine karıştırmamak yararlıdır. «En az çalışma» kanununa uyarak araştırıcı çoğu zaman olguları, yol gösterici olarak ele aldığı sisteme uygulamaya eğilir, böylece o anda araştırmayı yürümez hale sokmuş olur.»

Bundan ötürü genel sistemlerin hem yararlı, hem de zararlı tarafları vardır: Bir taraftan bir zümre teşkil edebilecek olayların anlaşılmasını kolaylaştırır, yeni araştırmaları esinler (ilham eder). ama bir taraftan da

(1) Claude Bernard, aynı yapıt, kısım 2., bölüm 1., § 2., sah. 105 ve 106.

insanı tembelce sonuçlara sürükler hattâ bazan çok orijinal olan incelemeleri boğar. İşte «vahşî kavimlerin sosyal hali» adlı yapıtım, sistemlerin ilkel kavimler üzerindeki çalışmaları yürümez hale getiren bu türlü kötülüklerine bir tepkidir.

Kısası, sistemleştirme yararlıdır. Ama fazla sistematik olmamak koşuluyla. Varsayımlar için de aynı şey söylenebilir: Varsayımlar zorunludurlar, ama pek o kadar varsayımlı (farazî) olmamak koşuluyla... Bundan anlaşılıyor ki; ispat edilmiş olgulardan hiçbir zaman pek öyle fazla ayrılmamak koşuluyla yeni yollara açık kapılar bırakılmalıdır. Büyük sistemlerin tehlikelerine düşmeden, araştırmayı akla uygun nedenlere kadar götürmeli derken, — kuşkusuz pek çekingen bir anlatımla—, işte bunu anlatmak istiyordum. Bunun daha iyi bir anlatımı şöyle olabilir:

Araştırma, en uzak nedenlere kadar götürülebilir ve bunlar pek öyle gerçekten ayrılmayan bir sistem içinde yer alabilir. Ne yazık ki, yaratıcıları çok ihtiyatlı davransalar bile, yukarıda işaret edilen nedenler yüzünden çömezler sistemleri katılaştırmağa eğilirler.

Bakınız Newton ne güzel söylemiş: «Olaylara bakılırsa cisimler sanki birbirlerini kitleleriyle düz orantılı ve aradaki mesafenin karesiyle ters orantılı olarak çekiyor.» Ama sonradan bu yumuşak ifade bildiğimiz gibi katılaşmıştır. Onun için şu noktada ısrarla durmak gerekir: sistemler ihtiyatlı ama çok ihtiyatlı sınırlar içinde bulunmağa zorlanmalıdırlar.

Zaten olayların zoruyla bu yolda bir gelişme olmuştur. Başlangıçta, gözlemler sınırlı olduğu için en hayalci kuramlar (teoriler) bile rağbet bulurdu. 19. yüzyılda deneysel bilimlerin çabasiyle daha sağlam kuramlar (teoriler) belirir, ama bunlar arasındaki çatışma çok şiddetlidir. Gerçekten fiziteki yayılım (emission) ve dalga (ondulation) kuramları, kimyada filojistik ve atom kuramları; biyolojide amaçlı nedenler (cause finale), yaptıran nedenler (cause efficiente), arasındaki çatışma çok şiddetlidir. Herbert Spencer'le beraber evrim kuramı (teori) her şeyi kaplayan geniş bir sistem halini alır.

Ama olgular, bu geniş bireşimi (evrimciliği) aşınca bir karışıklık baş gösterir. Aklı başında olanlar evrimciliği değiştirmeğe giriştiler. Böylece Haeckel'in bütün canlılara uygulanan «monogénisme»i yerine, ağır ağır, her türün özel evrimine dayanan sistemler geçer (1). Bu sisteme göre her türün en ilkel çağlarından başlayan kendilerine özgü birer evrimi vardır.

Her ne kadar, bilimin ilerlemesiyle sistem kurucuların büyük bir ihtiyatla hareket ettikleri göze çarparsa da; özü bilinmeyen ve esrarlı ne-

(1) R. Petrucci, Origine polyphylétique, homotypie et non - comparabilité des sociétés animales.

denlerin varlığına dayanan kuramlar (teori) çağı henüz, büsbütün yokolmuş değildir.

Bu konuda son zamanlarda ileri sürülen ve Montandon tarafından hararetle yayınlanan «l'Ologenèse» sistemini hatırlatmakla yetineceğiz. Bu kuramın «dichotomie» diye adlandırılan bir ilkesi canlı varlıkların tümel bir kanunu gibi kurulmuştur. Bu ilkeye göre: türler yok olmadan önce; hızlı ve mukadder bir evrimin yardımiyle, —başka bir deyimle hakkında hiçbir açıklama yapılması mümkün olmayan bir oluşumun (processus) yardımiyle— hep iki tür doğururlar. Ama hakkında hiçbir açıklama yapılamıyan bu oluşum (processus) gene de bitkilerin, hayvanların ve insan ırklarının evrimini anlatmak iddiasındadır.

Montandon'un, Çar rejiminden Sovyet rejimine geçiş sıralarında meydana gelen kıtlıktan sonra Rusların kafataslarında beliren âni değişiklik gibi eşsiz bir olguyu bilimin sınırları içine almak istediği görülmüştür. Nasıl oluyor da organik gelişmesini tamamlamış bir insanın kafatası, daralarak hacmini değiştirebiliyor?

Böyle bir daralmaya beyin nasıl uymuştur? Her halde kimsenin gerçekleyemiyeceği (tahkik edemiyeceği) birtakım esrarlı ölçüler bulunsa gerek!

BÖLÜM: II.

Sosyoloji Araştırması

Hemen hatırlatalım ki sosyoloji araştırmasının başlıca amacı, sosyal olayların yani insan toplumlarında meydana gelen değişikliklerin açıklamasını yapmaktır. Sosyoloji araştırması birbirini izleyen şu üç işlemle yapılır:

1. İncelenmek istenen toplumu meydana getiren öğelerin, olguların, çözümlemeli (analytique) gözlem yoluyla araştırılması,
2. Varsayımlı (farazî) yakın nedenlerle bunların mümkün olabilen sonuçlarının araştırılması,
3. Olayları yöneten sosyoloji kanunlarını kurmak için varsayımların gerçeklemesi (tahkiki).

Sosyal olgular karışık oldukları için, bir toplumun genel karakterlerinin incelemesine girişmeden önce, ilkin küçük küçük insan zümreleri (atölye, aile, köy v.b.) ele alınmalı, sonra derece derece daha karışık olanlarına çıkılmalıdır. Bunun gibi gerçek genel kanunlara yükselebilmek için de ilkin reperküsiyonlar, yani tikel (cüz'î) veya bölgesel etkiler araştırılmalıdır.

1. — OLGULARIN ARAŞTIRILMASI

Yolları (procédés). — Gözlemin amacı, olguları bilim alanına girebilecek bir tarzda tam ve doğru olarak toplamaktır. Bu da ancak çözümlemeli (analytique) monografi yolunun kullanılmasiyle sağlanır. Yalnız olgular gözlemci tarafından doğrudan doğruya, yani dolaysız yöntemle toplanılmalıdır. Başka bir deyimle gözlemci soru soracağı insanları yanına çağırmamalı, veya soruları onlara göndermeğe kalkmamalı, genel istatistik verilerden hareket etmemeli; tersine olguları belirtmek ve zümreyi meydana getiren bireyleri doğal kadroları ve gündelik hayatları içinde görmek ve sorular sormak için yerinde incelemelidir.

Bazı anketçiler ise daha ileri gider. Bunlar gözlemcinin gözleyeceği insanların hayatını kendilerinin de kısa bir süre olsun yaşamalarını isterler. Örneğin «Flandre» dokumacılarını iyice anlamak için, gözlemcinin «Flandre» da bir dokumacı gibi çalışması gerekir. Bu yol geçen yüzyılın sonlarına doğru Van Vorst adlı bir Amerikalı tarafından ortaya atılmıştır. Birçok Avrupalı anketçiler de bundan habersiz, hemen hemen aynı

çağlarda aynı fikri ileri sürmüşlerdir. Belçika'dan P. Rutten'i, Fransa'dan Jacques Valdour'u söyleyebiliriz. Hattâ bunlardan Jacques Valdour bu yola «somut yöntem» (1) adını verdi. Daha sonraları E. Chalupny sosyologun, kendisinin de deney konusu olmasını, yalnız başkaları üzerindeki etkileri değil, kendi üzerinde uyandırdığı etkileri de gözlemesini ileri sürdü (2).

Bir kere bu yolda yürüyenlerin bazan kahramanlık derecesine varan çalışmalarına, hayranlığımızı esirgemeyelim. Ama böyle bir kahramanlık gerçekten, gerekli midir? Örneğin zihniyle çalışan bir insan geçici bir zaman için bir işçi gibi çalışınca, onun hemencecik işçi ruhuna girebileceğine akıl yatar mı? Ya da bir Cambridge mezununun bir süre avcı kabilelerle yaşadıktan sonra bir vahşi gibi duyması veya düşünmesi tasarlanabilir mi? Onun önceden aldığı o eğitimden ayrılması nasıl mümkün olacak? Sonra, geleceği ve ailesi hakkmdaki görüşlerinin onlarınkine benzemesi mümkün müdür? Sosyoloji doktorası yapmış bir insanın kalemi bırakıp da çekici eline alınca elbette ki «Sorbonne» da aldığı dersleri unutması; oğlumu demirci mi marangoz mu yapayım veya kızımı bir duvarcıya mı vereyim diye karısiyle tartışması mümkün değildir. Yaşlanınca işçi tekaütlüğünün geçimine yetip yetmiyeceğini de düşünecek değildir. En ıstırap verici sorunlar karşısında kuramsal (teorik) tartışmalardan başka bir şey yapamıyacağı gibi öznel (subjektif) bakımdan da —ki sosyoloji bakımından bizi burada hiç değilse bu taraf ilgilendirir— duyguları, bilimsel değeri oldukça bulanık kalan birtakım boş lâflar olacaktır. Örneğin «Ours» klanında yaşayan uygar ergin bir insan hiçbir zaman ne büyüye inanacak, ne dünyanın düz olduğuna aklı yatacak, ne de toteminin etkisine bel bağlayacaktır. Kısası bu türlü yollara baş vurmak sosyal ilişkileri kolaylaştıran birtakım tedbirler almaktan ileri gidemez.

Kısası sosyolojinin aslında nesnel (objectif) bir bilim olduğunu, onun için de öznel yönü ancak nesnel bir biçimde inceleyebileceğini açıkça söylemek daha doğru olur. «Somut yöntem» adı verilen bu yol kuşku yok iş ve atölye hayatında aşağı mertebelerdeki ayrıntıların inceden inceye kavranmasını sağlar, ama bu yöntem aile gibi çok önemli bir zümreye uygulanamaz. Bu, ancak özel bir amaçla ayrıntılar (teferrüat) gibi küçük küçük bazı şeyleri belirleyen tamamlayıcı bir yöntem olarak kullanılabilir. Harcanan çabaya karşılık alınan sonuç o kadar önemsiz ki edilen zahmete değmez; onun için bu yöntemin etki ve öneminden söz açmak bir az aşırı kaçar. Günümüzün toplumlarını inceleyecek böyle anketçiler yetiştirelim derken bu toplumlar çoktan biçim değiştirmiş olurlar. Bu yön-

(1) J. Valdour, la Méthode Concrète en Science Sociale.
(2) E. Chalupny, Précis d'un Système de Sociologie.

temin psikolojik sonuçlarından söz açmağa kalkışmak ise bu yapıtın çerçevesi dışına çıkmak olur.

Dolaysız gözlem taraflısı olan Maunier'ye göre anket yerleşmiş bir kimse tarafından yapılmalıdır (1). Yalnız bizce bu yerleşmiş kimse, ya bir yabancı yahut da yabancı ülkelerde çok dolaşmış bir kimse olmalıdır; kısası birçok anketler yapmış bir yabancı, hiç gezmemiz bir yerliye tercih edilmelidir. Çünkü anketçi her şeyden önce karşılaştırma olanaklarına sahip olmalıdır. Gezmemiş, bulundukları yerden hiç ayrılmamış insanlar yurtlarında geçen olguların göreli (relâtif) önemi hakkında verdikleri yargılarda yanılırlar. Örneğin benim başımdan geçmiştir, yerlilerin büyük dediklerine ben küçük demişimdir.

Maunier'nin bu işaretinden bir noktayı hatırda tutmalıdır. O da: Gözlemci bir yerde ne kadar fazla otururşa gözlem için o kadar yararlıdır.

Sosyolojide sağlık verilecek yöntemler arasında en önemlisi, kuşku yok, dolaysız yöntemdir. Ama bundan, tamamlayıcı bir yöntem olarak —veya dolaysız yöntemden yararlanmak mümkün olmadığı zaman— dolaylı yöntemden hiçbir zaman yararlanılamaz sonucu çıkarılmamalıdır. Gerçekten bilimsel anketler pek az olduğu için; turist, gazeteci, istatistik verileri hazırlayan küçük memur, gezmen v.b. gibi bu işler için yetişmemiş kimseler tarafından yapılan gözlemlere başvurulabilir. Yalnız bilimin gerektirdiği koşulları taşımayan bu türlü belgelerin çok büyük bir eleştirme zihniyetiyle işlenmeleri gerekir.

Sosyoloji anketi — Şimdi biraz, dolaysız yöntemde, olguların araştırılmasındaki pratik taraflar üzerinde duralım.

«Sosyal Bilim» alanında gözlenen olaylar daha çok kendiliğinden meydana gelen olaylardır. Sosyologun durumu bir fizikçiden çok bir jeologa benzer. Yani «sosyal bilim» alanında deneyleme (expérimentation) den çok gözlem vardır.

Bir deneyin hazırlanması için, istenilen koşulları ve gereken aletleri içinde bulunduran bir lâboratuvar lâzımdır.

Sosyoloji lâboratuvarı ise yeni bir gündelik sisteminin uygulandığı bir atölye veya yeni bir eğitim sisteminin denendiği bir okul olabilir.

Gözlem için de, lâboratuvarların ve rasathanelerin yerini anketler tutar. Sosyolog da tıpkı jeolog gibi anketler yöntemini kullanmalıdır. Bu anketlerin alanı da sosyal zümrelerdir.

«Sosyal Bilim» de bu yöntemi ilk defa kullanan ve onu öven Frédéric Le Play'dir. Le Play: «Madenler bilimi için çözümleme (analyse), bitkiler bilimi için kırlardan ot toplama; kısası bütün diğer doğa bilim-

(1) René Maunier, İntroduction a la Sociologie, s. 54.

leri için olguların gözlemi ne ise toplum bilimleri için de geziler odur» (1) demektedir.

En iyisi gözlemlerin bilgin, yani olgular üzerinde düşünecek olan kimse tarafından doğrudan doğruya yapılmasıdır. Deneysel akıl yürütme (raisonnement expérimental) den sözederken bu sorun üzerinde uzun uzadıya duracağız. Ama iyice belirtilmiş olgular olmak koşuluyla bilgin pekâlâ başkalarının gözlemlerinden de yararlanabilir.

Kuşku yok, gezmenlerin anlattıkları olguların hepsi işe yaramaz. Bunlar arasında bir seçme yapmalı. Öyle ki belirli bir zümreye bağlı olan olguları diğer zümrelere bağlı olanlardan ayırmalıdır.

Kuramlı (teorik) olarak, monografi yöntemiyle elde edilmiş olguların hepsi kullanılabilir; çünkü bu olguların hepsi aynı zümreye bağlı olmak gibi çok sağlam bir temele dayanır. Ama gözlemcinin deneysel akıl yürütme gücü zayıfsa, kuşku yok bu toplanan olgulardan pek çoğu anlamsız, çocukça ve dikkate değmez şeyler olacaktır. Böyle bir gözlemci önemli olguları anlamak gücünden yoksun olduğu için belki kaçırırım korkusuyle ne var ne yok her şeyi kaydetmeğe kalkar.

Le Play bile kendini bu türlü kusurlardan büsbütün kurtaramamıştır. Gerçekten «Les Ouvriers des deux Mondes» da yayınlanan monografilerinin pek çoğu böyledir, ama bir bilimin ilk denemelerinde bu türlü kusurlar elbette hoş görülür.

Gözlemci bilim zihniyetiyle yetişmemişse, onun böyle bir kusurdan sıyrılması beklenemez, ama rastgelenin de bir gözlemci olabileceği sanılmamalıdır. Gerçekten lâboratuvar için yatkınlık ne kadar gerekliyse anket için de o kadar gereklidir. Bundan başka olguların iyice gözlenmesi için birtakım ahlâk niteliklerine de lüzum vardır. Kısası dürüstlük, sağlam bir anket yöntemi, yöntem hakkında yeter bir yatkınlık. İşte başarı bu üç öğeye bağlıdır.

1. Gözlemci vicdanlı olmalıdır: Olguları her türlü taraflılıktan, peşin fikirlerden sıyrılmış olarak oldukları gibi görmeğe çalışmalıdır. Özellikle «Sosyal bilim»lerde olguları böyle görmek; siyasal, ulusal, dinsel türden peşin yargılar yüzünden diğer bilimlere göre çok daha güctür. Ama diğer bilimlerde onur, kamu oyu gibi aynı türden peşin yargılarla çarpışılmaz sanılmamalıdır.

2. Gözlemci iyi bir anket yöntemine dayanmalıdır: Yoksa toplanan olgular doğru da olsalar, yerleri iyice belirtilmedikleri veya birbirleriyle ilişkileri yeter derecede gösterilmedikleri, yahut iyice çözümlenemedikleri için, onlardan bilimin istediği gibi yararlanılamaz.

Bilindiği gibi iyi bir anket yöntemi hem monografik, hem çözümlemeli (analytique) olmalıdır; yâni özel ve belirli birtakım zümreleri in-

(1) Ouvriers Européens, cilt I., başlangıç, sahife 1 (2 nci basım).

celemeli ve bu zümrelerin içinde geçen olayları yâni yalmç ögeleri ayırmalıdır.

3. **Gözlemcinin yöntem üzerinde yeter derecede alışkanlığı olmalıdır:** Nasıl öyle hemencecik kimyager veya fizikçi olmak mümkün değilse, hemencecik sosyal anketçi olmak da mümkün değildir. Yöntemin ilkeleri ders almakla öğrenilir. Yöntemin uygulanması, yâni anket yapmak san'atı da ya bir öğreticinin yönetiminde denemeler yapmak yahut da bir anketcinin yaptığı anketlere katılmakla öğrenilir.

Kısası kullanılan yöntem ister dolaysız somut, ister sadece dolaysız, ister dolaylı olsun mutlaka monografik ve çözümlemeli (analytique) olmalıdır.

Monografi. — Monografi özel bir zümreyi gözlemektir. Gözlenen genel olarak atölye değil, belki filân özel atölyedir; genel olarak aile değil, belki filânın ailesidir. Örneğin çeşitli atölyelere veya çeşitli ailelere bağlı olgular seçilirse, bunlardan bir sonuç çıkarmak olanaksızdır, çıkarılsa bile tehlikelidir. Ama monografi yönteminin de tehlikesi yok değildir, sonuçların olguların erişebilecekleri meşru sınırları aşmamaları istenirse olguların çok dikkatli kullanılmaları gerekir.

Başka bir deyimle, monografi bir örneği inceler, onun için bu seçilen örneğin neyi temsil ettiğini bilmek gerekir. Bu seçilen örnek normal veya anormal; varlıklı veya varlıksız olabilir.

Le Play sosyal incelemelerine temel olarak dirlikli işçi ailelerini seçmiştir. İşçi ailesini patron olan burjuva ailelerine veya aristokrat ailelere tercih etmiştir; çünkü birincilerin hayatı daha yalınçtır. Sonra çevrenin koşullarına daha kuvvetle açıktır, daha sonra bu aileler nüfusun en büyük kısmını teşkil eder. Dirlikli aileyi seçmiştir; çünkü Le Playnin amacı toplumda yenilik (reform) yapmaktı: Bundan ötürü ailelere, izlenmesi gereken birtakım örnek aileler göstermek istiyordu.

Peki ama, örneğin tıp biliminin hasta örgen (organe) leri ihmal ederek sadece sağlam örgenleri incelemekle yetindiğini bir düşünün! Burada içgüdü ve bilinçdışı hayatındaki gerekircilik (déterminisme) bilinçli hayata göre çok daha kuvvetlidir diye yapacağınız itiraz da boştur. Dirlikli (refahlı) olmıyan bir aileyi dirlikli kılmak mümkün müdür? Özellikle ailelerin dirlikli olmasına engel olan özel nedenler, incelenmedikçe onları nasıl dirlikli kılmak mümkün olacak? Beri taraftan toplum baştan aşağı hasta ise, ayrık (istisnaî) olarak dirlikli kalmış birkaç örneğin incelenmesiyle ne sağlanabilir?

Sonra dirlik nedir? Le Play'e göre gündelik ekmeğini sağlayan, ahlâka bağlı olan bir topluluk dirliklidir (1). Öyle aileler vardır ki dirlikli

(1) Bouchié de Belle, Sc. Soc. 2 per., fasc. 36. Sahife 39.

gibi görünürler ama gerçekte hiç de öyle değildir, ilk sarsıntıda yıkılmağa hazır bir durumdadır. «Sosyal bilim» okulunda bu konu üzerine bir sürü tartışmalar olmuştur (1). Bunun gibi Durkheim okulunda da normal ve patolojik ayrımıyla ilgili birçok büyük tartışmalar olmuştur.

Bütün bu tartışmalar deneylemeli sosyolojiden çok, felsefe alanına girer ve sonu gelmez. Burada araştırıcının, daha çok kendisine öncülük edecek pratik bir yola ihtiyacı vardır. Daha iyileri bulununcaya kadar, şimdilik Le Play'nin monografileri üzerinde birtakım işaretlerde bulunmakla ve kendi anket deneylerime başvurmakla yetineceğim.

«Avrupa işçileri» ndeki monografiler sadece dirlikli aileler değildir; en sondakilerin patolojik tipler oldukları açıktır, kendisi de bunların öyle olduklarını bilir. Le Play, kuramlarına kadar izlenirse kararsız (instable) ailelerin, kendisi için birer çöküntü yuvaları oldukları kolayca anlaşılır. «Sosyal Bilim» okulu için bu fikir o zamanlar, o kadar doğru sayılıyordu ki 1885-1890 yılları arasında okul, bütün bu kötülüklerin önüne geçmek üzere kök aile (famille - souche) nin (2) kurulmasını ileri sürmüştür. Ama bu fikir hiçbir zaman okulun kararsız aile monografileri yapmasına engel olmamıştır. Bir araştırıcı için en önemli şey, her hangi bir monografinin olanak (imkân) sınırlarını belirtmektir. Örneğin filân aile anormal bir tipe mi örnektir? Böyle bir incelemeden ne genel bir kanun çıkarmak, ne de bağlı bulunduğu toplumun bireşimine yükselmek mümkündür. Filân aile, patolojik bir aileye mi örnektir? Böyle bir aile monografisi de ancak aynı sosyal çevrede aynı türden sıkıntıyı çeken aileler hakkında bir fikir vermekten ileri gidemez. Küçük toprak sahiplerinin üstün olduğu bir bucakda örneğin toprağını kirayla almış bir çiftçi ailesini inceliyorsanız, bu bucak halkından özellikle toprağını kirayla almış çiftçilerin hayatını kavramış, ama küçük toprak sahipleri hakkında pek az şey öğrenmiş olursunuz. Yok bu bucakta toprağını kirayla almış bir çiftçi ailesi değil de küçük toprak sahibi olan bir aile seçilirse, ancak o zaman bu bucağın üstün tipi hakkında bir fikir edinilmiş olur; böylece bucak hayatı hakkında tam bir fikir edinmek için gereken temel hazırlanmış olur. Hele bu bucak bir de bağlı bulunduğu bölgenin üstün tipine örnekse, buradan artık bölge hayatı hakkında fikir edinmek büsbütün kolaylaşır.

Elverir ki hareket noktası olarak ele alınan örnek, eksiksiz ve tam (complet) olsun.

Tam'dan ne demek istediğimizi anlatalım:

Örneğin ben (3), tam aile deyince, bir ailenin tam anlamiyle gerçek-

(1) G. Melin, La Notion de Prospérité et de Supériorité Sociales.

(2) Bak: Daha ileride Bölüm III. Le Play'nin sınıflaması.

(3) Sc. soc., 2. periode, fasc. 98, sahife 35.

leşmesi için gereken kimseleri içinde bulunduran bir aileyi anlatmak istiyorum. Böyle tam bir aile de anne baba erkek ve kız çocuklardan ibarettir. Bir aileyi teşkil eden bu dört kategoriden biri eksik oldu mu o aile tam değildir. Örneğin çocuksuz bir aile veya her hangi bir nedenle annesiz veya babasız kalmış bir aile gibi.

Neyi araştırmak istiyorsunuz? Bir sosyal tipi bütünlüğüyle mi kavramak istiyorsunuz? O zaman tam bir aile monografisinden hareket etmek lâzım. Daha özel bir konuyu örneğin dulların hayatını mı anlamak istiyorsunuz? O zaman bir dul ailesi seçmek lâzım.

Normal, patalojik, dirlikli, çökme halinde sosyal tiplerin veya aile tiplerinin değeri gibi sorunlar başlangıçta değil, ancak sonunda tartışılabilir.

Şimdi yukarıda söylediklerimizi özetlemeğe ve tamamlamağa çalışalım: Bundan önceki bölümde monografi yönteminin kullanılmasındaki nedeni anlatmıştık. Canlı varlıklarla ilgisi olan bilimler söz konusu olunca bu yönteme başvurmak zorunludur.

Örneğin Claude Bernard (1), diyor ki: biyolojide olayların sadece karmaşıklıklarını değil, aynı zamanda ahenkli bir biçimde düzenlendiklerini, canlı varlıkların birer örgenlik (organisme) ve bireylik (individualité) teşkil ettiklerini hiçbir zaman gözden uzak bulundurmamak gerekir: «Fizyolojist olsun, hekim olsun, örgenlikleri ayni zamanda hem bütünüyle, hem de ayrıntılariyle dikkate almalıdırlar ve hiçbir zaman birey denen bütünü meydana getiren tikel (particulier) olayların özel koşullarını gözden uzak bulundurmamalıdır. Gerçi tikel olaylar hiçbir zaman bilimsel değildir; bilim ancak genelliklerden meydana gelir. Ama bunların ikisinden de daima kaçınmak gerekir. Çünkü tikelliklerde aşırıya kaçmak bilime aykırı ise, genelliklerde aşırıya kaçmak da gerçekle hiçbir ilgisi olmıyan tamamen ülküsel bir bilim meydana getirir» (2).

Bu fikir Sosyal Bilime de, olduğu gibi uygulanabilir, yalnız birey sözcüğü yerine zümre sözcüğünü kullanmak gerekir. Kısası olayların genel kanunlarına yükselmek için ilkin bu olayların dayanağı olan özel zümrelerin monografileriyle işe başlamak gerekir.

Bu noktada direniyoruz, çünkü monografi yönteminin önemi birçok sosyologlar, özellikle, E. Durkheim (3) tarafından kabul edilmemiştir. Bunlara göre: monografi yönteminde insan ayrıntılara boğulur, önemli olayları diğerlerinden ayıracak ölçüden yoksun kalır.

Durkheim'in işaret ettiği bu kusur deneysel akıl yürütme (raison-

(1) Claude Bernard, aynı yapıt, kısım II. bölüm II. § 1. sahife 151 ve devamı.

(2) Claude Bernard, aynı yapıt, kısım II. bölüm II. § 1. sahife 158.

(3) Les Règles de la Méthode Sociologique, 4 üncü basım, sahife 97 ve 98. (Alcan 1907).

nement expérimental) de bulunmak gücünde olmıyan gözlemciler tarafından meydana getirilen monografilerin hepsinde vardır. İşte, kimyada fizyolojide ve bütün diğer bilimlerde olduğu gibi, burada da olguları seçmek deneysel akıl yürütme (raisonnement expérimental) nin işidir. Bunu ileride göreceğiz.

Monografi yöntemi kullanılınca, özel toplum bilimlerin toplamış oldukları malzemeden pek az yararlanmak mümkün olacaktır. Çünkü bu bilimlerin her biri monografinin ancak bir köşesini, su sızmaz ufak bir bölmesini inceler.

Şimdi monografi yöntemiyle bir toplumu bir bütün halinde incelemek için gereken kuralları bildirelim:

1. **Bir toplumun incelemesine temelli bir mesleğe kendini bağlamış bir işçi ailesinin eksiksiz bir monografisiyle başlamalıdır.**

İşçi ailesi deyince, geçimini kol kuvvetiyle çalışarak sağlayan bir aile anlaşılmalıdır (basit ürün, topraktan çıkarılan ürün (extraction), yapım (fabrication) taşıma gibi).

Temelli meslek deyince de, incelenecek toplumun dirliğini sağlayan başlıca meslek anlaşılmalıdır. İşlerin çok farklılaştığı karmaşık toplumlarda (1) bu temelli mesleğin hangisi olduğu çalışan işçilerin sayısiyle, iş toplamiyle, özellikle bu mesleğin gelişmesinin diğer mesleklere bağlı olup olmadığına bakmakla hemencecik anlaşılır.

Örneğin «Roubaix» li (2) sosyal tipi incelemek isteyelim. Eğer biz burada, bir demirci, bir marangoz veya bir duvarcı ailesini seçecek olursak «Roubaix» li tipi tanımamız, anlamamız olanaksızdır. Buradan, mutlaka yün dokuyan bir aile seçmek gerekir, çünkü bugün «Roubaix» kentinin dirliği yün dokumacılığına bağlıdır. Bundan ötürü «Roubaix» lilerin yün endüstrisindeki başarılarını bir demirci ailesini incelemekle anlamamız olanaksızdır. Örneğin «Roubaix» den yün endüstrisi kalksa arkasından hemen marangozluk, demircilik v.b. gibi mesleklerin de kalktığı görülür. «Roubaix» de birtakım marangozlar tutunabilmişse, bunların burada tutunmaları diğer kentlerdeki marangozlardan daha üstün olmalarından değil de, sadece onları besleyecek derecede müşterinin bulunmasındandır. Oysa yün dokuyucularının başarmaları için onlarda —dünya rekabetinde onları üstün kılan— birtakım niteliklerin bulunması gerekir.

Bunun gibi örneğin «Champagne Pouilleuse» ü incelemek istersenız küçük çiftçi ailesini, «Brie» bölgesini incelemek isterseniz bir büyük tarım işçisini seçmek gerekir.

---

(1) Yalınç toplumlarda işbölümü azdır, hemen hemen bütün işler aileler tarafından görülür. Bu türlü toplumlarda temelli mesleği, besin maddelerini sağlayan meslek teşkil eder; çünkü besin ihtiyaçların başında gelir.

(2) Fransa nın Belçika sınırına yakın kentlerinden N. Ş. K.

Yalnız diyebilirsiniz ki: evet bir bölgenin incelenmesi temel meslеğe dayanmalıdır, peki ama neden bu meslekten olanların ilkin bir patron ailesi incelenmiyor da bir işçi ailesi inceleniyor.

Bunun cevabını bırakalım Le Play versin, çünkü işçi ailesinin incelenmesinin, sosyal durumu ne kadar aydınlattığını ilk anlayan odur.

Le Play diyor ki: (1) «İşçiler çalıştıkları yere bağlıdırlar. Bölge etkilerinden kendilerini kurtaramazlar. En ucuz geçim araçlariyle yetinmek zorundadırlar, bunun sonucu olarak da kendilerinin üretemedikleri şeyleri pazar yerinden sağlarlar. İşçiler nüfusun büyük bir kısmını teşkil ettikleri için de toprak ürünlerinin başlıca tüketicileridirler.»

Başka bir deyimle işçi ailesi maddî çevrenin etkilerinden kurtulamaz, ona kuvvetle bağlıdır.

Oysa patronun yedek parası vardır, onun için çevrenin etkilerinden bölgenin bunalımlarından kendini kolaylıkla kurtarır. Çoğu zaman eğitiminin büyük bir kısmını dışarlarda başka yerlerde yapmıştır. Sonra çok gezdiği için yabancı etkilere daha çok kapılır.

İşçi ailesi, sosyolojinin yalınç cismidir. Zaten her bilim de işe, yalınç cisimleri incelemekle başlar.

2. **Temelli bir mesleğe bağlanmış işçi aileleri içinde, saf (kendilerini yalnız o işe vermiş olan) ve tam bir aile tipi seçilmelidir.**

Monografisi yapılmak istenen özel aile saf bir tipe örnek olmalıdır, yani gelirini sadece temelli meslekten elde etmelidir. Bu kurala uyulunca; yardım gören ailelerin, ayrıca başka bir ticaretle uğraşan işçi ailelerinin, kısası kol kuvvetine dayanan temelli mesleğin sağladığı gelirden gayrı her hangi bir suretle kazanç sağlayan bütün ailelerin inceleme dışı bırakılmaları gerekir.

Varsayıyorum ki «Roubaix» li yün dokumacısı sosyal tipini incelemek istiyorsunuz. Bunlar arasında öyle bir aile seçeceksiniz ki yalnız dokuma işiyle geçinsin; böyle olunca dokumacıların, her hangi bir yolla yardım gören fıkara sınıfı veya örneğin karısı bir meyhane veya küçük bir dükkân işleten varlıklıca tabakası inceleme dışı kalır.

Ama bu demek değildir ki saf ailelerde olduğu gibi, bu ailelerde de dokumacılığın etkisi görülmez, yalnız bu ailelerde bu etki yardım ve ticaret gibi yabancı etkiler yüzünden pek o kadar açık değildir. Zaten bu noktada direnmenin anlamı yoktur. Çünkü bütün bilimlerde mümkün mertebe saf olan örnekler seçilir.

Aynı zamanda tam bir aile tipi seçilmelidir demiştik. Yani öyle bir aile seçmeli ki anne, baba, erkek ve kız çocukları, bütün üyelerini içinde bulundursun.

Gerçekten tam olmıyan eksik bir ailede, çocukların eğitimi, baba oto-

(1) Ouviers Européens cilt., I. s. 237.

ritesi, annenin etkisi gibi aile örgütünün normal işleyişiyle ilgili olguları gözlemek mümkün değildir.

Kuşku yok böyle saf ve tam tipe örnek birçok aileler vardır. İşte bu ailelerden biri olsun da hangisi olursa olsun, bunlar arasında kolayınıza gelenlerden birini seçersiniz. Çünkü bunların hepsi de çevrenin etkilerine aynı derecede açıktır. Buna güvenebilirsiniz. Genellikle işin acemisi olanlar, bireysel özelliklere çok önem verirler, ama şimdi işaret ettiğimiz koşulları karşılayan çeşitli ailelerde bütün olguların usanç verici bir biteviyelikle tekrarlandığını anlamak için anketler san'atı üzerinde uzun zamanlar çalışmağa lüzum yoktur.

Dokumacılık zanaatı elişçiliğine ve zihne bağlı birtakım yetkilere ihtiyaç gösterir; inanınız, normal olan bütün dokumacılarda bu yetkiler vardır. Bu zanaatın sağladığı gündelik herkes için bir değildir ama, bu fark devede kulak sayılır. Bu gündelik de: kira, geçim bedellerini karşılayarak onlara belirli bir hayat düzeyi sağlar.

«Roubaix» de bir insan yün dokumacısı olup olmamakta serbesttir. Ama oldu mu da onda birtakım yeteneklerin bulunması gerekir; bundan başka onu, hayatına düzen veren, kaçınılması mümkün olmıyan bir sürü koşullara bağlar.

Bir toplumun incelenmesi, işçi ailesi sınırı içinde kalmamalı, çünkü bu aileler toplumun bütünü değildir, sadece onun yalınç ögeleridir. Onun için bundan sonra inceleme alanı, patron ailesi, özel ve genel kurumlar gibi, diğer sosyal örgütlere doğru genişletilmelidir. Hemen işaret edelim ki bu zümrelerden her birinin ayrı ayrı monografilerini yapmağa lüzum olmadığı gibi, her mesleğin işçi ailelerinden birer monografi hazırlamakta da yarar yoktur.

Bunun için de şu üçüncü kuraldan yararlanmalı.

3. İşçi ailesine ait monografi yalnız iç olayların incelenmesini değil, aile ile sosyal çevre arasındaki ilişkilerin de incelenmesini içine almalı —Bir işçi ailesi tipinin tam bir monografisi yapılmalıdır dediğimiz zaman, bu ailenin — Örneğin geçim araçları, doğumları, aile otoritesinin şiddeti, eğitimi besini gibi — sadece kendi iç hayatına bağlı olaylarının inceden inceye bir incelemesini anlamıyoruz. Bundan başka işçi ailesiyle bu ailenin bulunduğu sosyal çevre arasındaki ilişkilerin de araştırılması gerekir.

Örneğin gümrük rejimi besin fiyatlarını etkiler, bu etki de aile bütçesinde kendini duyurur. Burada sosyoloğun maliye rejimini bütün ayrıntılariyle inceleyerek herkese düşen miktarı ayrı ayrı belirtmesine lüzum yoktur.

Bu rejimin işçi ailesinin hayatı üzerine olan olumlu veya olumsuz etkilerinin anlaşılmasına yetecek kadar bir inceleme yeter.

Bunun gibi dinin uzun bir açıklamasını yapmağa lüzum yoktur. Sadece dinin, işçi hayatı üzerine olan etkisini belirtmeğe çalışmalıdır. Din

adamlarının alınma ve yetiştirilme tarzı, işçi aileleri üzerindeki başarılarına etkisi olabilir. Bunun gibi tarikat (secte) ların çokluğu, musamahanın az veya çok olması, oruçların zorlanması din bayramları v.b... bütün bunların aile üzerine etkisi olabilir.

İşçi ailesi bütün toplumu kapsar. Ailede görülenleri anlatmak için sosyal çevredeki bütün olguları gözlemek gerekir, buna karşılık aile monografisi de sosyal çevrede rastlanan birçok sosyal çarkları açıklar.

Bazan bu sosyal çarklardan birini iyiden iyiye incelemek gerekir. O zaman incelenecek zümreden, iyi seçilmiş bir örneğin özel bir monografisini yapmak gerekir. Örneğin hekimler sosyal bakımdan incelenmek istenirse bir hekim ailesinin monografisi yapılmalıdır.

«Roubaix» nin yenilik yapan dokuma fabrikaları mı incelenmek isteniyor? O zaman yenilik yapan ve taharcı (ourdisseur), iplik sarıcı (bobineur), dokumacı, cımbızcı (piqûrières) gibi her kategoriden işçisi bulunan bir atölye seçmeli.

Ya da her hangi bir bölgenin, meselâ «Champagne Sèche» (eski Champagne Pouilleuse) in komünü mü incelenmek isteniyor? O zaman örnek olarak «Champagne Sèche» in sınırında bulunan ve kısmen «Champagne Humide» bölgesine girmiş bulunan bir komün seçilmez. Yarı köy yarı kent durumunda olan bir komünü de seçmemeli. Hattâ bölgenin tam ortasında bulunan komünlerden gelişi güzel her hangi birini seçmek bile doğru olmaz. Bunlar içinde öyle tam bir örnek seçilmeli ki bu bölgedeki komünlerin genellikle içinde bulunan bütün kamu hizmetlerini kendinde toplamış bulunsun. Her hangi bir komünü, öyle rastgele, örneğin vergisi bakımından incelemek de doğru değildir. Çünkü komünün yönetimi için gereken masraf bazı bölgelerde özellikle vergilerden, bazı bölgelerde de koruluk otlak gibi komün mülklerinden sağlanır.

Ama istenilen koşulları, içinde bulunduran komünler arasından şunun veya bunun seçilmesinde hiç bir fark yoktur. Çünkü bunların hepsi de aynı genel etkilere ve aynı zorunluklara bağlıdır.

Çözümlemeli (analytique) gözlem -- İşte gözlemcimiz artık seçilen zümre tipiyle karşı karşıya bulunuyor. Şimdi ona, bu zümre içinde geçen olayları çözümlemek işi düşüyor.

Monografisi yapılacak zümre tipi ister bir işçi ailesi, ister bir patron ailesi, ister bir atölye, okul, bucak, lonca, komün veya herhangi başka bir zümre olsun bunun hiç bir önemi yoktur. Çünkü bunların hepsinde izlenecek yol birdir: Hep Henri de Tourville'in «nomenclature» adı verilen çözümleme cetveli kullanılacaktır. Le Play'nin aile ve toplum monografilerinde kullandığı kadronun mükemmelleştirilmesinden meydana gelen bu cetvel (nomenclature) herhangi bir zümrenin yapısındaki en ince ayrıntıları görmeğe yarayan bir mikroskoptur.

Bu cetvelde (nomenclature) olgular en yalınç ve en maddî olanlardan başlayarak en soyut ve kavranması en güç olanlarda son bulacak biçimde yöntemli bir düzene bağlıdır.

Sosyal olgular bu cetvelde 25 büyük sınıfa bölünmüş onlar da 326 ögeye ayrılmıştır. İlk sınıflar; yer, iş, mülk v.b. gibi incelenmesi en kolay olan olguları içine alır. Bilimin ilkin bunları incelemesi gerekir. İnceleme ilerledikçe de ticaret, manevî kültür, din v.b. gibi sınıfların incelenmesine geçilir.

Bu yol, tersinden yâni soyut olayların incelenmesinden başlayan yoldan çok daha doğru ve çok daha güvenlidir. Yoksa bu maden kimyasından önce organik kimyaya, mekanikten önce elektrik incelemesine girişmek gibi sakat bir yol tutmak olurdu.

Her şeyden önce insan yaşamak zorundadır. Bundan ötürü bir toplumu etkileyen etmen (facteur) lerin başında, geçim araçlariyle ilgili olanlar gelir. Bunlar da cetveldeki sosyal olguların ilk altısını teşkil eder.

1. **Yer (Lieu).** — İnsan üzerine etkisi olan doğal olayların bütünüdür. Toprak, toprakaltı, iklim, ürün v.b. gibi. Bu olaylar, insandan bağımsız olarak vardırlar ve en maddî olanlarıdır; onun için en başa konmuştur.

2. **İş (elişi).** — Yerin kaynaklarından insanın yararlanmasını sağlayan olguların bütünüdür. Buna insanla yerin karşılaşması denebilir; çünkü insan özellikle iş araciyle yerin etkileriyle karşılaşır.

3. **Mülk (Taşınmaz mal).** — İşe ayrılan «yer» le ilgili olgular kategorisini içine alır.

Taşınmaz mülkten sonra daha az devamlı ve ikinci derecede mülkler gelir. Onlar da:

4. **Taşınır mallar.**
5. **Gündelik.**
6. **Biriktirme.**

İşte böylece toplumun maddî geçim araçları sağlanmış olur. Bundan sonra hayatın devamı ve çocukların eğitimi yoluyla toplumun devamını güven altına almak gerekir. İşte şimdi gelecek sınıf buna ayrılmıştır.

7. Aile, veya evlenme âdetlerini, çocukların eğitimini ve bu en yalınç toplumun baba, anne, çocuklar, ihtiyarlar v.b. gibi üyelerinin ödevlerini içine alan olguların bütünü.

Toplum hayatı sürüp gideceğine göre elinde olan maddî kaynakları nasıl kullanacaktır? İşte bundan sonraki iki sınıf bu kaynakların nasıl kullanıldıklarını gösterir.

8. **Hayat tarzı (Maddî).** — Bunlar düzenli, değişmeyen ihtiyaçlardır. Yeme, içme, giyinme, barınma gibi.

9. **Hayatın evreleri (phases).** — Bunlar düzenli olmayan maddî ih-

tiyaçlardır. Bunları önceden kestirilmesi mümkün olmayan vaka (èvénement) lar doğurur. Doğum, hastalık işsizlik gibi.

Şimdi başka türden olan olaylar zümresine geçiyoruz. Buraya kadar gördüklerimizde sırf maddî öğeler üstündü. Bundan sonra zihnî ve mânevî öğelerin üstün oldukları alana geçiyoruz. Onlar da şunlardır:

10. **Maddî hayatın yönetimi (Patronage).** İşin çevrilmesi, mülkün yönetimi, hayat evrelerinde edilen yardım. Yöneticilik manevî ve zihnî niteliklere ihtiyaç gösterir. Ama bu nitelikler maddî şeylere uygulanır. Bu da bu işlerin maddî ve mânevî olaylar arasında bulunduğunu gösterir.

11. **Ticaret.** — Öyle bir fikir uğraşısıdır ki maddî şeyler henüz büyük önemini korumaktadır.

12. **Fikrî kültür.** — Burada tam anlamiyle fikrî şeyler alanındayız.

13. **Din.** — Maddî olgulardan en çok sıyrılmış, en soyut fikrî ve manevî kültür.

Şimdi yeniden başka bir takım olaylar zümresine geçiyoruz. Olgular gitgide maddî öğelerden olduğu kadar fikrî ve mânevî öğelerden de sıyrılmağa yüz tutar. Sosyal nitelik üstün olmağa başlar. Artık genel ilgiler (interêts) alanındayız.

Burada genel ilgilerin sınıflaması: kuşku yok oldukça sınırlı genellik gösteren ilgilerden başlayarak gittikçe genellikleri artan ilgilere doğru çıkar. Bunlar da sırayla özel ilgiler, genel ilgiler ve yabancı ülkelerle olan ilişkilerdir.

Özel ilgiler de iki türlüdür.

14. **Komşuluk.** — Bunlar embriyon halinde olan, kesin olmayan sosyal ilişkilerdir.

15. **Korporasiyon (Kamu yararına).** — Kesin ve resmî sözleşmelerden doğan sosyal ilişkiler. Sosyal yardım örgütü ve ahlâk birlikleri gibi...

Genel ilgiler de iki türlüdür. Onlar da. bölgesel ve ulusal ilgilerdir.

Genel ilgiler beş sınıfa ayrılır, ki onlar da sırayla şunlardır:

16. Köy komünü.

17. Komünler birliği.

18. Site.

19. Bölge (Eyaletin parçası).

20. Eyalet.

Ulusal ilgiler bir tek sınıfı içine alır.

21. Devlet.

Yabancı ülkelerle ilişkiler de iki sınıfı içine alır.

22. Irkın yayılması: sömürgecilik ihracat v.b.

23. Yabancı ülkeler: göç (immigration) ler savaşlar v.b.

İş bu kadarla kalmıyor. Bundan sonraki sınıfta da geçmişle olan ilişkiler araştırılır:

24. Irkın tarihi.

Nihayet artık incelenen ırkın, diğer bilinen ırklar arasındaki yeri belirtilir. Bu da cetvelin son sınıfını meydana getirir:

25. Irkın (yani sosyal tipin) yeri:

Bu son iki sınıfın ödevi ve kullanılışı hakkında ileride bazı açıklamalarda bulunacağız.

Şunu iyice hatırımızda tutalım: Tourville'in cetveli (nomenclature) bir zümre fihristi değildir, belki bir zümreyi — türü ne olursa olsun — çözümlemeye yarayan bir araçtır, bir âlettir.

Her çözümlemede bu 25 sınıfın mutlaka işe yaraması gerekmez. Ama hiç bir şeyin unutulmadığından emin olmak için her incelemede 25 sınıfı da mutlaka dikkate almak gerekir.

Meselâ «Champagne Pouilleuse» deki küçük toprak sahibi bir çiftçi ailesinin çözümlemesini yapmak istesem. Bunun siteyle hiç bir ilgisi yoktur diye bir peşin yargıyla bu sınıfı atlamağa hakkım yoktur. Sitenin gerçekten bu aile üzerine herhangi bir etkisi olup olmadığını iyice araştırmam gerekir.

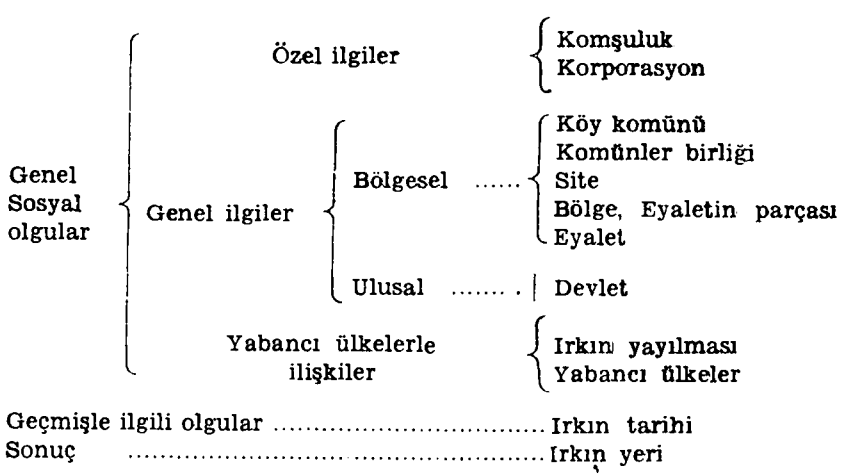
Veya bir okulun çözümlemesini yapmak istesem yine peşin olarak «yer» in bununla hiç bir ilgisi yoktur demeğe hakkım yoktur. Tersine «yer» in öğelerinden birinin okul üzerine her hangi br etkisi bulunup bulunmadığını yakından incelemem gerekir.

Tekrar ediyorum, bazan belki hiç bir reperküsiyon elde edilmiyecektir. Ama gene de peşin yargıdan veya acele bir yargıdan sakınılmalıdır.

Cetvel (Nomenclature) in çeşitli bölümlerinin düzenini kolayca kavramak için şu biçimde zümrelere ayrılmıştır.

Levha I.

- Irkın geçim araçları
  - Yer (fizik)
  - İş (el işi)
  - Mülk (taşınmaz mal)
  - Taşınır mal
  - Gündelik
  - Biriktirme
- Irkın devamı
  - Aile
- Maddî ihtiyaçlar
  - Hayat tarzı
  - Hayat evreleri
- Fikrî ve manevî olgular
  - Yönetim, yardım (Patronage)
  - Ticaret
  - Zihinsel kültür
  - Din

Bir sosyal çözümleme tıpkı bir şimik çözümleme gibidir. Bu karşılaştırmayı yapmak için izin verirseniz çocukluk anılarıma başvuracağım. Kendimi beyaz gömlekle, üzerinde bir etajer bulunan küçük bir deney masası önünde görür gibi oluyorum. Bu etajerin üzerinde de, henüz bilinmeyen bir cismin çözümlemesini yapmağa yarayacak ayıraç (réactif) ları içinde bulunduran üzeri etiketli şişeler var. İşte asit sülfürik, işte asıt azotik, ve daha bir sürü asitler, sonra amoniak, çeşitli tuzlar, ve her türlü eriyikler (solution). Kısası etajerde aşağı yukarı cetveldeki (Nomenclature) sınıflara yakın, yirmi kadar ayıraç (réactif) bulunurdu.

Masanın üzerinde çözümlemesi yapılacak bir cisim duruyor. Artık izlenecek yol o ayıraçları sırayla cisme uygulamaktır. Bu ayıraçlardan bazıları kabın dibinde belirli renkte bir tortu meydana getirir, bazıları da hiç etkilemez. Böylece bu esrarlı cismin bireşiminde nelerin bulunduğu bu ayıraçlara gösterdiği tepkiyle anlaşılmış olur.

İşte bu örnekteki esrarlı cisim, bizim çözümlemesini yapacağımız bilinmeyen zümreyi; ayıraçlar da, «nomenclature» deki çeşitli sınıflara örnektir. Karşımda, üzerinde, yer, iş, mülk v.b. yazılı 25 şişe tasarlıyorum. Üzerinde «yer» yazılı bulunan ilk şişeyi alıyorum, bunun zümre üzerindeki etkisini araştırıyorum, sonra üzerinde iş yazılı ikinci şişeyi ele alıyorum; böylece üzerinde «Irkın yeri» yazılı son şişeye kadar hiç birini atlamadan her birinin zümre üzerindeki etkilerini birer birer gözden geçiriyorum.

İşte «nomenclature» böyle kullanılır, sosyal çözümleme de bundan ibarettir.

Bitirmeden şunu da söyliyelim ki: Champault ve Gérin bu cetvelde bazı değişikliklerin yapılmasını istemişlerdir; bunları ileride söz konusu edeceğiz. (Bak : Kitabın sonunda Levha XV).

Sosyal olgu. — İnsan zümrelerinin çözümlemeli gözlemi, kendisini meydana getiren yalınç öğeleri meydana çıkarır; bunlara da sosyal olgu adını vermiştik. Cetvel (nomenclature) çeşitli sosyal olguların genel bir fihristinden başka bir şey değildir.

Bir sosyal olgudan yararlanmak için yerinin iyice belirtilmesi; kullanıldığı zaman da, hangi özel monografide bulunduğunun bildirilmesi gerekir.

İşte Fransız «Flandre»sında (Houtland bölgesi) bir küçük çiftlik sahibi üzerinde yaptığım ankette topladığım sosyal olgulardan birkaç örnek. Bu olgular, bundan sonra yapılacak ıspatlarda kullanılacaktır.

Olguları cetvel (Nomenclature) in düzenine göre sıralıyoruz. Sonra da bunların birbirlerini nasıl etkilediklerini göreceğiz.

Yer (Houtland bölgesi): İklim ılımlı, rutubetli. — Toprak kumlu, killi, rutubetli — Yer altı su sızmaz killi toprak.

İş: Küçük atölye tarımı. —Süt ineği yetiştirmek.— Yağ yapımı. —Yoğun buğday ve yemlik bitki tarımı.— Ev zanaatı.

Mülk: Ortaklık (fermage). —Mal bölümü eşit.— Evlenirken çocuklar çeyiz alır.

Aile: Oldukça kuvvetli baba otoritesi. — Bekârlar epiyice — Evlenmeler çok.— Evlenme oldukça ileri yaşta.

Hayat tarzı (Mode d'existence): Evler temiz.

Ticaret: Hayvan, tereyağı, buğday satışı.

Komşuluk: Çiftlikler birbirinden uzakta seyrek kurulmuş.

Irkın yayılması: Kıyıya doğru tarımsal yayılma. —Küçük ticarette kentlere doğru göç.— Yabancı ülkelere göç hiç yok denebilir.

Kuşku yok biz burada «Houtland»daki küçük toprak sahibi çiftçi tipiyle ilgili sosyal olguların yalnız bir kısmını gösteriyoruz. Ama bu kadarı bile, yeri iyi belirtilmiş birsosyal olgudan ne anlaşılması gerektiğini göstermeğe yeter sanırız.

Böyle bir fihrist yalnız başına cansız ve sıkıcıdır. Bunun canlanması için deneysel akıl yürütme (Raisonnement expérimental) gerekir. Ama bunun açıklanmasına geçmeden önce diğer çözümleme kadrolarını da gözden geçirmemiz gerekir.

Diğer çözümleme kadroları. — Gaston Richard'a (1) göre sosyoloji okulunun çözümleme kadrosu şöyle olmalıdır. Bu kadro «Nomenclature»e göre eksiktir.

Levha II.

1. Aile örgütü:
2. Sosyal iş bölümü:
   a) Nüfusla toprak arasındaki ilişkiler.

(1) Gaston Richard, Notions Elémentaires de Sociologie.

b) İş ve fikrî kültür ilişkileri.
c) Yönetenlerle, yönetilenler arasındaki ilişkiler.

3. Devlet örgütü:
a) Nicel değişmeler (Memleketin hacmi ve nüfusu) bakımından.
b) Nitel değişmeler (yani devletin kullandığı yetkiler) bakımından.

Şimdi Le Play'nin monografi kadrolarını hatırlatalım.

İşçi aileleri monografilerinde kullanılmak üzere hazırlanan ilk kadro «Avrupa işçileri»nin ilk basımında (1855) kullanılmıştır. Bu kadro sadece bütçeyle ilgili ögeleri içine alıyordu.

Le Play aynı yapıtın ikinci basımında çok daha tam olan şu kadroyu kullanmıştır (1).

Levha III.

A) İlk gözlemler:
1. Toprak, endüstri ve nüfus durumu.
2. Ailenin uygar hali.
3. Din ve ahlâk alışkanlıkları.
4. Korunma ve sağlık işleri.
5. Ailenin sosyal mevkii.
6. Mal, mülk.
7. Ödenekler (subventions).
8. İş ve endüstri.
9. Besin ve yemekler.
10. Ev, mobilya ve giyim.
11. Eğlence.
12. Ailenin tarihi.
13. Ailenin maddî mânevi dirliğini sağlayan töreler ve kanunlar.

B) Bütçe:
14. Yıllık gelir. (Mülkten, ödenekten, ücretten, ailenin giriştiği endüstriden gelen gelirler.)
15. Yıllık gider. (Besin, barınma, giyim, mânevî ihtiyaçlar, eğlence, sağlık için harcanan; endüstriye borca ve sigortaya verilenler.)

C. Sosyal yapının çeşitli ögeleri:

A bölümü bütçenin açıklamalı bir yorumudur. C bölümündeki alt kısımlar anketçi tarafından düzenlenmelidir. Çünkü bu bölümdeki kısımlar konuya yere göre değişir. Bundan ötürü çeşitli monografilerin bu bölümdeki olguları birbirleriyle pek nadir olarak karşılaştırılabilirler; böyle olmakla beraber bölge hayatı ve bireşim bakımından en dikkate değer olan olgular bunlardır.

---

(1) Le Play'nin «Avrupa işçileri» adlı kitabındaki monografilerden bir örnek vermiş olmak için «Saint-Sébastien'li sahil balıkçısı» adlı bir monografisini olduğu gibi çevirdik. Bak: Sosyoloji dergisi, 1947-1949. İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi yayınlarından sahife 221-258. N. Ş. K.

Le Play bir ulusun monografisini yapmak için özel bir kadro düzenlemiş ve bunu «İngilterenin Yapısı» (1875) adlı yapıtında kullanmıştır. Bu kitabın fihristi bir kadro sayılabilir, çünkü maddeleri çözümlemeli bir düzene göre sıralanmıştır.

Levha IV.

1. Yerler ve nüfus.
2. Irk ve tarihi.
3. Ulusun alt bölümleri.
4. İyilik ilkeleri ve kötülüğün uygulanması.
5. Aile ve alanı.
6. Özel hayatta birlikler (associations) ve mertebeler.
7. Özel hayatta yabancılarla ilişkiler.
8. Bölgesel yönetim.
9. Eyalet yönetimi.
10. Britanya devleti ve onun iç barış faaliyeti.
11. Egemenlik ve devletin yönetimi.
12. Sonuç: Dirlik (Refah) ve sıkıntı.

Anketçiler okulunda çeşitli kadrolar kullanılır. İlkin E. Cheysson'un atölye monografileri için hazırladığı bir çözümleme kadrosu vardır ki; bu kadro ilk defa «Reforme sociale» in 15 Mayıs 1887 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

Levha V.

1. Ticaret örgütü:
   Bölge hakkında genel bilgi (yer, nüfus, meslekler, ulaştırma yolları).
   Endüstri hakkında genel bilgi (önemi, dağıtımı, tarihi, yöntemleri, bunalımları, kanunları, noksanları).
   Maliye örgütü.
   Ticaret örgütü (ilkel maddeler, taşıtlar, fiyatlar, mahreçler; işlerin önemi).
2. İş örgütü:
   Atölyenin bölümleri.
   Personelin alınması ve işlere dağıtılması.
   Gündelik.
   İş süresi.
   İşçiler lehine kurulmuş kurumlar.
   İşçi ailesinin genel alışkanlıkları (barınma, besin, kadın ve çocukların durumu, ölüm, biriktirme, iş bölümü).
   Sermaye ile iş arasındaki ilişkiler.

Bu kadronun ayrıntılı bir açıklamasını yukarıda bildirilen makaleden başka P. du Maroussem'in «Anketler» adlı yapıtında da bulabilirsiniz. (Sahife 273-75.)

Cheysson bu atölye monografisinin iyi seçilmiş bir işçi ailesi tipinin monografisiyle tamamlanmasını söyler. Anketçiler okulu (L'école des enquêteurs) 1899 dan beri Cheysson'un kadrosunu şu yalınç biçimiyle kullanırlar.

Levha VI.

I. Çevre.
II. İşletmenin örgüt tarzı.
III. İşletme yönetim şefinin sosyal karakteristiği.
IV. Ticaret örgütü.
V. İş örgütü.
VI. Personel örgütü, gündelikler, saatler.
VII. İş toplamı.
VIII. Kâr.
IX. Dikkati çeken sorunlar (Observations).

Aile monografileri için bu okul Le Play'nin bütçe monografilerini yalınçlayarak kullanır.

Komün veya köy monografisi için de, Cheysson şu kadroyu ileri sürer:

Levha VII.

1) Tarihsel giriş.
   1. Komünün genel tarihi.
   2. Demografya tarihi.
   3. Ekonomi tarihi.
   4. Sosyal tarih (barınma, giyim, besin, töreler, biriktirme, sarhoşluk, muhtaçlar, vakıflar (fondations), konuk evleri, hayır büroları, sosyal yardım kurumları).

2) Komünün bugünkü durumu:
   1. Fizik tasvir.
   2. Nüfus.
   3. Göç edenler ve gelip yerleşenler.
   4. Mülkün bölümü.
   5. İşletme tarzları.
   6. Kültür.
   7. Köy endüstrisi.
   8. Gündelik ve elişi.
   9. Tarımla uğraşanların hayat koşulları.
   10. Ekonomik sonuç.
   11. Tarım sendikaları.
   12. İleriyi görüş.
   13 Sosyal yardım (assistance).
   14. Genel durum.

Bu kadronun ayrıntılı bir açıklamasını gene Maroussem'in yukarıda bildirilen yapıtında görmek mümkündür (sahife 313-315).

Anketçiler okulunun komün incelemesi için kullandığı kadro, atölye için kullandıkları kadrodan çıkartılmıştır. Site ve bölge için de bunlara benzer kadrolar kullanırlar. Ulus incelemesi için de Le Play'nin kadrosundan yararlanırlar.

Le Play'ninki dışında bütün bu kadrolarda ekonomik öğelerin incelenmesi sosyal ögelerin incelenmesinden daha üstün bir yer tutar. Hattâ bu yüzden anketçiler okulu incelemelerini tamamlamak için aile monografilerine baş vurmuşlardır. Ama bunlarda da bütçe yönüne çok önem verilmiştir.

«Vahşi kavimlerin sosyal hali» adlı yapıtımda etnografya monografilerini kullandım. Ama bunları kullanırken elimden geldiği kadar nomanklatürün çözümlemesinden geçirmeğe çalıştım. Bu tarzda hazırlanan olgular G. Richard'a (1) göre şu biçimde sınıflanabilir.

Levha VIII.

Vahşi kavimlerin sınıflanması ve ekonomi yapılariyle:
demografya yapıları;
aile kurumları (aile);
özel kurumları (mülk, ticaret, v.b.);
hukuk ve siyasal kurumları;
din duyguları;
arasındaki ilişkiler.

Bu sınıflama —daha doğrusu bu olgular sınıflaması— daha bu haliyle bireşime (synthèse) doğru bir adımdır; bundan ötürü özellikle etnografya ögelerinin sosyoloji ögelerine çevrilmesi gerektiği zaman bireşimi kolaylaştırabilir. Bu bilgi şu bakımdan da çok değerlidir. Yalınç toplumlar büyük bir hızla bozulmağa yüz tuttukları için bunların incelenmesinin başka türlü yapılması çok güç olurdu. Benim tam vahşiler için izlediğim yol, yarı vahşilere, çobanlara da uygulanabilir.

Bundan başka, bu kadro anketlerle tamamlanması mümkün olmayan ve sırf geçmişten kalan belgelerle yetinmek zorunda bulunan tarih sosyolojisi incelemeleri için de yararlı olabilir.

Monografi gözlemleri için bugün birçok memleketlerin etnografyacıları çeşitli sorular biçiminde düzenlenmiş çeşitli çözümlemeli (analytique) kadrolara sahiptirler. Bunların en mükemmeli 1925 yılında L. Marin'in (2) düzenlediği kadrodur. Gariptir ki bu soru cetveli (Question-

(1) G. Richard, Rev. internat. Sociol. Temmuz 1931, sahife 399.
(2) Louis Marin, Questionnaire Ethnographique.

naire) nin içindekilerle Nomanklatürün içindekileri arasında büyük bir benzerlik var; yalnız bunda olgular başka türlü sıralanmıştır. Bu da yöntemler arasındaki farkın gittikçe azalmağa ve birbirlerine yaklaşmağa başladıklarını gösterir. Daha bu türden bir sürü Fransız ve İngiliz soru cetvelleri (Questionnaire) vardır.

Dolaylı Yollar (Les procédés indirects). — Olguların dolaylı yolla incelenmesinde bu iş için yetkili olmıyan kimselerin yani sosyoloji araştırması için hazırlanmamış olanların —ki bunlar sadece diğer bilimlerin özel yöntemlerine göre hazırlanmış veya her hangi bir disipline göre hazırlanmamış olabilirler— gözlemlerine dayanılır.

Vahşî veya yarı vahşî kavimler üzerinde yapılmış sosyoloji monografileri bulunmayınca gezmenlerin gözlemlerine başvurmak zorunda kalınır. Epeyi zamandanberi hem etnografya hem de sosyoloji için birçok ortak öğeleri içinde bulunduran dikkatle yapılmış birçok etnografya monografileri ortaya konmuştur. Önce de anlattığımız gibi bu iki bilim aynı olguların büyük bir kısmını, farklı açılardan olmak üzere inceler; yalnız aynı olguyu etnografya ırk kavramının, sosyoloji de toplum kavramının bir fonksiyonu olarak ele alır (1).

Bilimsel olan etnografya monografileri arasında özellikle: Amerikadan «Jesup's North Pasific Expedition» inkileri; İngiltereden «Cambridge Etnoloji Okulu» nunkileri; Fransa'dan da «Hyades ve Deniker» inkileri v.b. ni saymak mümkündür. «Anthropos» un ve diğer etnografya dergilerinin yayınlarını da bunlara katmak gerekir. Bu monografilerden bazan söz konusu ettikleri sosyal tipler hakkında tam denebilecek monografiler yapmak için gerekli ögeleri çıkarmak ve böylece çeşitli vahşî kavimlerin yöntemli birer tasvirini meydana getirmek olanağını (imkân) bulduk (2).

Etnografya monografileri bulunmayınca, bazı bakımlardan(örneğin yerin etkileri gibi) çok mükemmel olan, ama sosyoloji ögeleri bakımından pek zayıf bulunan Anthropogéographie (insan coğrafyası) nin monografilerine başvurulur. Bu konuda Vidal de La Blache, A. Demangeon, Blanchard v.b. nin çok iyi hazırlanmış monografileri vardır.

Bilimsel monografilerin hiçbir çeşidini bulmak mümkün olmazsa, o zaman daha iyileri yapılıncaya kadar, ister istemez kâşiflerin, gezmenlerin turistlerin söylentilerine başvurulacaktır. Bilimsel gözlemlerden ne oranda uzaklaşılırsa bize verilen bilginin kullanılmasında da o oranda ihtiyatlı bulunmak, ve çelişme (Contradiction) leri, aşırılıkları, eğilimli sav (iddia) ları, hırs ya da çıkarla ilgili fikirleri, fazlaca öznel (subjectif) kavramları fark etmek için eleştirici zekânın tetik üstünde bulunması gerekir.

---

(1) P. Descapms, Ethnographie et Ethnologie, Revue de Synthèse, Haziran 1931. sah. 201.

(2) P. Descamps, Etat social des peuples sauvages.

Ama öyle birtakım yanlışlar vardır ki bir kere söylendi mi, tekrarlana tekrarlana harcıâlem olurlar; öyle ki bunu düzeltmeğe kalkışan dikkatli bir gözlemci kabahatli duruma düşer; eski basmakalıp sözler karşısında âdeta kendisi haksız çıkar!

Matematik bilimlerin kullanılması. — Matematiğin, bazı yalınç deneysel bilimlerde (Mekanik, fizik, kimya, astronomi) kullanılması, onların büyük bir açıklık derecesine yükselmelerini sağlamıştır. Böylece bu bilimler diğerlerine örnek olmuşlardır. Öyle ki mükemmellik evresine yükselen her hangi bir bilim, matematik bilimlerin bir dalı halini alır fikri genelleşti. Onun için de bütün bu bilimler çeşitli olaylarının değerlerini ölçmek, açıklamak ve tasvirlerini yapmak için sayılara, cebir formüllerine, geometri eğrilerine başvurmakta kusur etmemişlerdir.

Maddeyle ve manevî hayatla ilgili olgulara gelince Quetelet, aynı zümreye bağlı bireyler arasında boy, ağırlık, uzun ömürlülük, suçluluk, doğum v.b. ile ilgili ilişkileri gösteren eğriler çizdi.

Biz burada, hiçbir şey açıklamayan bu veriler üzerinde duracak değiliz.

Le Play istatistik yöntemine düşman olmakla beraber aile bütçelerini, monografilerinin temeli hâline koydu. Bir işçi ailesinin yıllık gelir bütçesi yıl boyunca edilen borçların, giderlerin ve biriktirmelerin tutarına santimi santimine denk gelmelidir. İşte bu monografilerde gözlemlerin doğru olup olmadığı ancak bütçenin böyle matematik bir sağlamaya (preuve) vurulmasiyle anlaşılmış olur (1).

Böyle bir bütçe meydana getirmek için çok uğraşmak, denk getirmek için de bir Maliye Bakanını kıskandıracak derecede bir becerikllilik göstermek gerekir. Gerçekten 365 günde harcanan patatesi gramı gramına belirtmek nasıl mümkün olur?

Şimdi asıl istatistiğe geçelim. Bunun iki kolu vardır:

Birincisi demografya veya nüfus istatistiğidir ki: nüfus sıklığını, evlenmeleri, doğumları, ölümleri, dışarıdan içeriye ve içerden dışarıya olan göçleri ortaya koyar.

İkincisi de mânevî istatistiktir ki: üretim ve ticaretin, biriktirmenin posta haberleşmelerinin, okumamışların, suçların, boşanmaların, dâvaların toplamını bildirir.

Şuna işaret edelim ki her ikisinde de sosyolog ortalamalar üzerinde çalışır.

Fransa'da nüfus sıklığı her kilometre kare için 72 kişidir. Ama bu gerçeğe uymayan tamamiyle kuramlı (teorik) bir veridir. Belki bu sayı Fransa'nın bazı bölgelerine uyar, ama birçok yerlerine de uymaz. Çünkü bu sayı sadece bir ortalamadır.

---

(1) Bouchié de Belle Sc. Soc., 2 e periode, fasikül 36, sahife 26.

Bunun gibi evlenme istatistiği, evlenmeye karşı olan eğilimin ortalamasını gösterir (1).

Diğer demografik veriler için de hal böyledir.

Mânevî istatistik veriler de hep ortalamaları gösterir, örneğin yılda nüfus başına düşen mektup veya telgraf adetlerini; gündeliklerin ortalama sayısını, nüfus başına düşen ortalama biriktirim toplamını; okumamışların yüzde oranını gösteren istatistiklerde olduğu gibi.

Bundan başka Durkheim —aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere— ortalamaların incelenmesi gerektiğini açıkça ileri sürmektedir.

«Fizyolojist ortalama bir örgenliğin işleyişini inceler. Sosyolog da öyle davranmalıdır» (2).

İlkin, fizyolojist gerçekten ortalama bir örgenliği mi inceler? Bunun için en ünlü fizyolojistlerden Claude Bernard'ın bu konu üzerine söylediklerini şöyle bir gözden geçirelim (3): «... Fizyolojik olgulara matematiğin uygulanmasındaki en büyük engel, bu olayların son derecede karmaşık olmalarıdır; bu yüzden de bu olayların tanımlarını yapmak ve birbirleriyle karşılaştırmak epiyi güçtür. Fizyolojide ve tıpta ortalamaların kullanılması çoğu zaman olayların biyolojik karakterini yıkarak sonuçların yanlış yorumlanmasına yol açar.»

Biraz daha ileride de:

«Fizyolojide hiçbir zaman deneylerin ortalama tasvirlerini yapmamalı, çünkü olaylar arasındaki hakikî ilişkiler bu ortalamalarda kaybolurlar» (4).

«Şunu da işaret edeyim ki: fizyoloji olaylarını hayvanın ağırlığına endirgemek tamamiyle yanlıştır» (5).

«... Bence istatistik bilimsel doğruluğu bildirmez. Bundan ötürü de kesin bir bilimsel yöntem olarak ileri sürülemez» (6).

«İstatistik ancak yaklaşıklığa dayanan bilimleri doyurabilir; ama hiçbir zaman deneysel bilimleri, yani olayları belirli kanunlara göre düzenleyen bilimleri doyuramaz» (7).

Claude Bernard yapıtının bu bölümünde, bu tezi savunan daha bunlara benzer birçok örnekler vermektedir. Bütün bu örneklerden sonra, Durkheim gibi son derece bilgili bir insanın, biraz önce yapıtından aldığımız o cümleyi yazmasına şaşmamak elden gelmez.

Bundan ötürü biz tam tersini söyleyeceğiz:

---

(1) G. Richard, sahife 28.
(2) Les Règles, sahife 70.
(3) Claude Bernard. Kısım 2. Bölüm II. § 9. sahife 225.
(4) Aynı yapıt, sahife 236, 237.
(5) Aynı yapıt, sahife 237.
(6) Aynı yapıt, sahife 240.
(7) Aynı yapıt, sahife 243.

Sosyoloji de tıpkı fizyoloji gibi davranmalıdır. Başka bir deyimle soyut ve ortalama bir örgenliği değil de iyi seçilmiş somut bir örgenliği inceleyen fizyolojinin yolunda yürümelidir.

Gerçekten istatistik yararlı bilgi verebilir ama deneylemeli (expérimental) bir bilime temel ödevini göremez: «Tıpta istatistiğin kullanılmasını red edenlerden değilim; yalnız sınırı aşarak istatistiğin tıp bilimine temel olacağını sananların fikirlerine katılamam »(1).

II. — NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Sosyal reperküsyonlar. — Araştırmanın ikinci işlemi, birinci işlemin yardımiyle belirtilen olguların neden ve sonuçlarını araştırmaktır. Bunun için de gözlenen ilk olgular üzerinde düşünerek, sonradan gerçeklemesi (vérification) mümkün olabilecek bir sonuca varmak gerekir.

Sosyal bilimde, olguların birbirlerine olan karşılıklı etkilerine sosyal reperküsiyon denir. Bu terim Edmond Demolins tarafından ortaya atılmış ve tutunmuştur. Reperküsiyon sözcüğü epeyi zamandan beri gündelik dilde az çok bulanık olarak ekonomik, sosyal, politik olaylar için kullanılmaktadır.

Gezmen ve kâşifler yazılarında, bazı olguların nedenlerine, bazılarının da sonuçlarına işaret ettikleri görülür. Bunların bazan hakikî birer sosyal reperküsiyon olmaları da mümkündür. Tarihçiler için de aynı şey söylenebilir; tarihsel reperküsiyonlar arasında bazan sosyal karakterde olanlarına rastlanır.

Biraz önce «bir sosyal olayın diğer bir sosyal olay üzerine olan etkisine sosyal reperküsiyon denir» demiştik.

Biraz sonra da sosyal reperküsiyonun sosyoloji kanunundan ne bakımdan ayrıldığını göreceğiz. Fizik kimya gibi bilimlerde böyle bir şey olmadığı için, sosyolojinin bu ayrımı yapması insanı şaşırtabilir.

Gerçekten sosyolojide, olaylar son derecede karmaşık oldukları için, kanunlara ancak reperküsiyonlardan geçerek yükselmek mümkün olacaktır.

Bu noktayı iyice açıklamak için diyebiliriz ki: kanun bir formüldür. Oysa reperküsiyon, bir ilk etkidir, zihnin bunu kavraması için de kendine özgü bir formül bulması gerekir.

Kanun, artık böyle ilk bir etkiye değil de, aynı türden olan birçok etkilerin toplamına uygulanan bir formüldür.

Biz şimdilik az çok gerçeğe yakın bir fikir veren reperküsiyonları ve formülleri dikkate alacağız.

---

(1) Aynı yapıt, sahife 40-41.

Ama her şeyden önce reperküsiyonlar nasıl bulunur onu anlamağa çalışalım.

Reperküsiyonların araştırılması. — Reperküsiyonları araştırmanın birçok yolları vardır. İlkin reperküsiyonları, kolay ve güç reperküsiyonlar diye ikiye ayırmak gerekir. Birinciler kendi kendilerini ortaya koyarlar; ikinciler ise az çok bir çalışma sonucu elde edilirler.

Kolayca kurulabilecek reperküsiyonları da iki zümreye ayırmak mümkündür.

1. Dolaysız gözlenen reperküsiyonlar. — Bazı olgular birbirlerine o kadar açık olarak bağlıdırlar ki ikisini birlikte gözlememek mümkün değildir; veya ilgili olan kimseler bu olgular arasındaki bağı hiçbir güçlük çekmeden kolaycacık gösterebilirler.

a) Örnek olarak Lyon monografisindeki (El tezgâhiyle çalışan dokumacı aile) dokuma âletlerinin düşük değerleri üzerinde duralım: El tezgâhiyle dokumacılık gözden düştüğü için âletlerin de değeri düşmüştür: (Burada hayat evrelerinin taşınır mal üzerine olan reperküsiyonları görülür). Bu ucuzluk dokumacıya o kadar doğaldışı gelmektedir ki, sormadığınız halde size bundan uzun uzadıya dert yanar. Birtakım olgular da bende şu acayip fikri doğurmuştur: «Baba ocağına bağlılık o kadar kuvvetlidir ki bu yüzden birçok kızlar evlenememişlerdir.» Böylece aileye olan bağlılık yeni ailelerin kurulmasına engel oluyor demektir. Kuşku yok böyle bir reperküsiyonun doğruluğunu mantığa vurmadan kabul etmemek gerekir. Burada, ana babaya bağlılıkla nişanlıya bağlılık duygusu arasında bir çatışma olacaktır. Bunun nedenini kestirmek de kolaydır, çünkü:

b) Kızın evden ayrılması aile atölyesini bozar. İşte bu da işin aile üzerine olan reperküsiyonudur.

2. Herkesin gündelik deneyle elde edebileceği Reperküsiyonlar. — Bu yol, herkesin her gün gördüğü ampirik reperküsiyonları bilim alanına sokmaktan ibarettir. Örneğin soğuk iklim Eskimoları kürk giymeğe zorlar. Ama Paul Bureau sağduyudan kaçınmayı sağlık verir (1). Bununla, reperküsiyonların araştırılmasında, eleştirme kalburunun üzerinde kalanlar dikkate alınmalıdır demek istiyor. Bir az önce sözünü ettiğimiz dolaysız gözlemden elde edilen reperküsiyonlar kamu oyu (sens commun) tarafından kabul edilen reperküsiyonlardır; böyle olmakla beraber bunlar doğrudurlar, çünkü dolaysız ve kolaylıkla gözlenebilirler. Bundan ötürü P. Bureau'nun, ileri sürdüğü bu fikirle ne demek istediğini iyice anlamak için bu konudaki düşüncelerini daha yakından inceliyelim.

---

(1) P. Bureau, İntroduction a la Méthode Sociologique, s. 62 ve devamı.

P. Bureau bilimin, sağduyuyu neden aşağı gördüğünü anlatırken ele aldığı örneklere bakılırsa, halk tarafında yeni yeni tanınmağa başlayan, dünyanın ekseni etrafında dönüşü, kanın dolaşımı, aşı, telefon gibi bilimsel buluş ve yenilikleri söylemek istediği anlaşılır. Yani burada reperküsiyonlar değil de yeni olgular söz konusu oluyor. Sonra şunu da işaret edelim ki bu olgular zamanla kamu oyunun malı olur; apaçık gerçekler halini alır.

Oysa Paul Bureau bilimsel gözlemde sağduyu için ileri sürdüğü on dört maddelik suçlamasını (1) söz konusu ederken yeni birtakım kuramları (théorie) aygıt (appareil) veya olguları değil de tam anlamiyle reperküsiyonları ele almıştır. Bu on dört reperküsiyon için de, hiçbir açıklama yapmamış sadece genel birtakım fikirler ileri sürmüştür; onun için bunları kontrol etmek de güç.

Örneğin P. Bureau'nun şu ilk sözde paradoksunu ele alalım: «Nüfusu hızla artan ülkelerde yaşlı bekârların oranı fazla olur.» Burada hangi ülke söz konusu ediliyor Amerika mı, Çin mi? Far West veya New-York mu? Paris veya Polonya mı? Filân ülke için doğru olan bu yargı filân ülke için yanlış olabilir, çünkü bir ülkenin nüfusu, bekârların veya ailelerin oraya göçetmesiyle artabileceği gibi sadece doğumların çoğalmasiyle de fazlalaşabilir.

Ele aldığı diğer paradoksların çoğu için de hal böyledir. Bunlar açıklıktan yoksun oldukları için sağduyuya da aykırı düşerler; ne zamanları ne mekânları belirtilmiştir, ya çok bulanık ya da çok genel olarak ileri sürülmüşlerdir.

Örneğin ileri sürülen ikinci paradoksu ele alalım: «Batı toplumlarının birçok kısımlarında evlenme oranının yüksek olmasının başlıca nedeni törelerin (moeurs) zayıflamasıdır; töreler (moeurs) kuvvetlenince de her şeyden önce evlenme oranı düşecektir». Bu yargı, boşanma ve yeniden evlenme çok olduğu zaman evlenme oranı fazlalaşır biçiminde söylenseydi akla çok daha uygun olur; apaçık bir hal alırdı.

Altıncı paradoksu ele alalım: «Kadının atölyede çalışmasının âdet olduğu işçi topluluklarında, karı kocanın sağladığı kazanç toplamı, kadının çalışmadığı yerlerde ve mesleklerde sırf aile reisinin sağladığı gündelikten daha aşağıdır». Böyle bir reperküsiyon'un doğruluğu, ıspatsız kabul edilebilir mi? Sağduyunun haksız ve paradoksun haklı olduğunu kim garanti edebilir?

Kısası: «Aile sefaleti doğum azlığının bir sonucudur» biçiminde ileri sürülen sekizinci paradoks için de hal böyledir.

Onbirinci paradoksa bakalım: «Uluslarası rekabet pazarlarında, gündelikleri yüksek ve iş saatleri az olan ülkeler üstün bir mevki

(1) P. Bureaus, aynı yapıt, sah. 63-65.

tutarlar». Burada da hangi zanaat söz konusudur? Tarım mı, endüstri mi, taşıma işleri mi? Bağcılık mı, buğday tarımı mı? Pamuk yapımı (fabrication) mı, yoksa oyuncak işi mi? Maden kömürü ocakları mı, yüksek fırınlar veya saatçilik mi Bundan başka maşinizmin, işçi eğitiminin bunda hiçbir etkisi yok mudur?

Bu arasöz (istitrad) den ötürü okuyucularımızdan özür dileriz. Lüzumsuz da olmadı sanırız. Çoğu zaman çelişik olan sağduyunun verilerinden kuşku yok kaçınmak gerekir: Örneğin: «Böyle babaya böyle evlât» «Hasis babaya sefih evlât» gibi ata sözlerinin ikisi de doğru olabilir; ama bunların ikisi birden aynı kişiye uygulanamaz. Bunların biricik kusuru çok genel olmalarıdır.

Paradokslu olan yargılar için de hal böyledir. Bu türlü yargıların bilim alanına girmeleri için mutlaka belirli bir zümre içindeki zaman ve mekânlarının belirtilmeleri ve yakın nedenleriyle yakın sonuçlarının açıkça gösterilmeleri gerekir. İşte onun içindir ki bunlara, sağduyuya değil de gündelik deneye uygun reperküsiyonlar diyoruz.

3. Diğer bilimler tarafından ispat edilmiş reperküsiyonlar. — Çeşitli bilimler tarafından araştırılan olgular arasında kesin sınırların bulunmadığını daha önce görmüştük. Bu yüzden de belirli bir olay birçok bilimlerin alanına girebilir. Onun için bir bilim, daha önce başka bir bilim tarafından incelenmiş bir olayla ilgilenirse o bilimin vardığı sonuçlara başvurmağa mecburdur. Yoksa boşuna zaman kaybedilmiş olur.

Örneğin neden filân bölgede buğdayın, filân bölgede de yulafın ekildiğini veya neden filân bölgede koyunun yetiştirildiği, filân bölgede de öküzün beslendiğini anlamak istersek; yerin, tarım, yani iş üzerine olan bu türlü etkilerini toprak üzerinde araştırmamızın bir anlamı yoktur. Doğrudan doğruya tarım uzmanlarının yapıtlarına başvurmak en kestirme yoldur.

Onun için kişisel gözlemlere, kitap bilgisini de katmak yararlıdır. Bu bakımdan uzmanların yazıları pek değerli olabilir.

4. Varsayımların yardımiyle reperküsiyon araştırmak. — Bazan araştırıcı sadece kendi araçlariyle araştırmak zorunda kalır. O zaman varsayımlara baş vurulur ki bunların deneyleme (expérimentation) yle gerçeklemesi (vérification) gerekir. Biraz ileride birkaç örnekle bunun nasıl yapılacağını göstermeğe çalışacağız.

5. Evvelce kurulmuş sosyal Reperküsiyonlardan yararlanarak benzetme (Analogie) yoliyle kurulan reperküsiyonlar. — Bir bilim deneyle birtakım bilgiler edinmişse, ileride yapılacak incelemeler, hiç olmazsa bazı noktalarda kolaylaşmış olur. Biraz sonra bunu ve Edmond Demolins'in fihrist (répertoire) ini kısaca söz konusu edeceğiz.

Varsayımın rolü. — Birinci bölümde, bilimsel araştırmalarda varsayımın önemi üzerinde durmuştuk. Bu evrede sosyologdan artık gözlem için gereken doğruluk, kesinlik gibi nitelikler değil de, ilk bakışta bunlarla uzlaşmaz gibi görülen hayalgücü türünden nitelikler aranır. Bir insanda bu iki niteliğin bazan birleşmemesi mümkündür; ama bazan da pekâlâ birleşebilir. Çünkü bunlar birbirleriyle uzlaşamaz şeyler değildirler.

Bilimsel araştırmanın birinci evresinde olduğu gibi, varsayım evresinde de eleştirme gücü hep tetik üzerinde bulunmalıdır.

Varsayımlar önce de söylediğimiz gibi hayalî değil, akla uygun olmalıdırlar. Aklımızın bunları kabul edebilmesi için deneyle kavradığımız gerçeklere yakın olmaları gerekir.

İşte birkaç örnek:

A. Hayalî bir varsayıma örnek. — Ekonomi biliminde, ekonomi bunalımlarını güneşin lekeleriyle anlatmağa kalkışanlar olmuştur. Bunlar bu sav (iddia) larını şu tarzda desteklemeğe çalışırlar: Her yıl güneş üzerindeki lekelerin dünyamızdan görünüşü başka başkadır, ama on yıllık bir süre içinde bu lekelerin en yüksek derecesini bulduğu zamanlar olur. İşte güneşin lekeleri son dereceyi bulduğu zaman ekonomi bunalımları da artar. Bundan ötürü bu iki olay arasında bir beraberlik (concomitance) vardır. Gerçekten bu savda bulunanlara göre: güneşte lekeler artınca dünyamıza gönderdiği ısının miktarı azalır, böylece tarım ürünü —bunlar arasında birinci derecede önemli bir besin maddesi olan buğday— azalır. Buğdayın pahalılaşması da ticareti durdurur.

Bu açıklamayı, sadece akla uygun olup olmaması bakımından incelesek bile gene de şu itirazlarla karşılaşırız: Ürün sadece ısının azlığından değil, çokluğundan da bozuk olabilir; rutubetin de etkisi dokunabilir; sonra sadece ürünün azlığı değil, çokluğu da bunalım doğurabilir.

Bu türlü varsayımların akla uygun olmaları için, güneşin etkisi böyle genel bir yargıyla değil de daha kesin ve daha ayrıntılı bir biçimde gösterilmelidir.

Bugün — Napoléon I in savaşlarında olduğu gibi — birinci dünya savaşından sonraki deneyler de gök olaylariyle bunalımlar arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığını açıkça ortaya koymuştur.

B. Yanlış varsayıma başka bir örnek. — Alphonse Daudet **Tartarin de Tarascon** da Provens'lilerin lâf yetiştirme, gevezelikten hoşlanma, büyütme (mübalâga) merakı gibi birtakım niteliklerini belirtmiştir. Ama Daudet yazısında bunları sadece belirtmekle kalmamış bir de açıklamasına girişmiş. Onca, Provenslideki bu niteliklere serap yani güneş sebep olmuştur.

Bu nasıl bir seraptır? Kuşku yok zihinsel bir serap. Nasıl meyda-

na gelmiştir? Bunun cevabı verilemez, çünkü bu, hiç bir şey anlatmayan, sadece tasviri tamamlayan bir ağız kalabalığından başka bir şey değildir.

Güneş nasıl oluyor da dillerin çözülmesine sebep oluyor? Güneş insanda büyütme eğiliminin gelişmesini nasıl sağlayabiliyor? İşte Alphonse Daudet bu soruların cevabını savsamış (ihmal etmiş) tir. Hoş, kimse de bunun açıklamasına girişmemiştir ya.

Bu konuda ne fizyoloji, ne de psikoloji bize ciddî bir kanıt verebilir. Kişisel deneylerimiz de hiçbir şey veremez. Ne kızgın bir güneş, ne buz gibi bir hava, ne de tatlı bir rüzgârla ferahlayınca daha geveze oluruz.

C. Akla uygun nedene dayanan bir örnek. — Bazı bölgelerde köy evleri birbirinden uzak, işlenen tarlaların ortasında kurulmuştur. Örneğin Norveçin, (1) İsveçin, (2) Finlandiyanın, Westphalie de Munsterland bölgesinin, (3) Frise (4) in, Houtland (5) m, Basque (6) ın birçok bölgelerinde böyle tarlaların ortasında bulunan tek evlerle karşılaşılır. İşte gündelik deneylerimize dayanarak bu olayı şöyle anlatabiliriz: Bu bölge çiftçilerinin böyle tarlalarının yanıbaşında ev kurmaları gidip gelme güçlüğünden kurtulmak içindir. Görülüyor ki bu olay en az çalışma kanununa uygun düşmektedir.

D. Akla uygun nedene dayanan başka bir örnek. — Bazı bölgelerde köy evleri toplu olarak köy halinde kümelenmiştir. Örneğin: Picardie (7), Champagne (8), Lorraine (9), Lünebourg (10) da evler bu biçimde kurulmuşlardır.

Denebilir ki, peki ama niçin bu bölgedeki köylüler bundan önce gözden geçirdiğimiz bölgelerin köylüleri gibi «enaz çalışma kanununu» na uymamışlardır? «Anthropogéoraphes» ların incelemelerine göre: evlerin böyle toplu bir halde kümelenmelerini sağlayan neden şudur: Ev işi, hayvanlar için gereken şuyu kolaylıkla elde etmek amaciyle evler böyle su etrafında toplu bir halde kümelenmişdirler. Demek ki burada da «enaz çalışma kanunu» na uyulmuştur. Suya uzak olmaktansa tarlaya uzak olmak tercih edilmiştir.

E. Akla uygun nedene dayanan başka bir örnek. — Çobanlar genellikle düşünmeye ve doğayı gözlemeğe eğilimli bir karakter taşırlar. Ör-

(1) P. Bureau, Sc. Soc., 2 e pér. fasc. 19-20 sahife 32.
(2) Sc. Soc; Cilt III., sahifa 343 (Vandal'a göre).
(3) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e per., fasc. 116.
(4) P. Roux, Sc. Soc. 2 e per., fasc 52, sahife 22.
(5) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e per., fasc, 79, sahife 9.
(6) G. Olphe - Galliard, 2 e per. fasc. 117, sahife 503.
(7) A. Demangeon, La Picardie et les régions voisines.
(8) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e per. Fasc. 104.
(9) L. Adelphe, Sc. Soc., 2 e per Fasc. 127 - 128, sahife 19.
(10) P. Roux, Sc. Soc., 2 e per. fasc. 23, sahife 13.

neğin eski «Champagne Pouilleuse» çobanları böyledir (1). Gerçekten çobanların gündelik iş hayatlarını çözümlersek, sürüleri otlatmak için sabahtan akşama kadar meralarda yapayalnız vakit geçirdiklerini görürüz. Bu çözümleme bizde, köpek yardımiyle hayvan gütmenin pek o kadar oyalayıcı bir iş olmadığını gösterir.

Bu çözümleme karşısında ilk akla gelen varsayım şöyle olabilir: Çobanların gözlemci ve düşünceye eğilimli bir karakterde olmalarının nedeni yalnız yaşamaları ve doğa karşısında hareketsiz kalmalarıdır.

F. Akla uygun nedene dayanan başka bir örnek. — Denizcilerde dinliliğe eğilim fazladır (2). Bunu birçok memleketlerin denizcilerinde gözlemek mümkündür. Gerçekten bunların iş hayatları incelenirse fırtına, siklon, hortum, sığ kayalık, akıntı gibi önüne geçilmesi elde olmayan binbir tehlikeyle karşı karşıya bulundukları görülür. İşte denizcilerin dinli olmaları, kadere bağlı olan bu türlü tehlikelerle daima karşı karşıya bulunmalarmdandır.

Bu son örnekler gösteriyor ki: açıklanacak olgu ile, bu olgunun bağlı olduğu zümrenin diğer monografik ögelerinin karşılaştırılması varsayımların araştırılmasını kolaylaştıracaktır. İnsanın önünde belirli bir monografinin bütün çözümlemeli (analytique) öğeleri bulundu mu karşılaştırma yöntemi, şöyle uygulanabilir: açıklaması yapılacak olgu ele alınır, ve bütün diğer olgularla birer birer karşılaştırılarak açıklaması yapılacak olgunun, karşılaştırılan olaya bir etkisi dokunup dokunmadığı veya tersine olarak o olayın, açıklaması yapılacak olayı etkileyip etkilemiyeceği araştırılır

Bundan ötürü elden geldiği kadar tam olarak hazırlanmış bir monografi incelemesi varsayımların araştırılması için pek yararlı olabilir. Edmond Demolins her bir olgu için özel bir fişin hazırlanmasını sağlık verir. Böylece kendisine göre pratik bakımdan olguları karşılaştırmak kolaylaşmış olur.

Sosyal reperküsiyonların fihristi (répertoire). — Demolins, reperküsiyonların araştırılmasını kolaylaştırmak için **Les Ouvriers Européens'**in, **Les Ouvriers des deux-Mondes'**un, **La Science Sociale'**ın ve daha başka birtakım yapıtların monografilerinden çıkarttığı reperküsiyonları toplayarak bir fihrist hazırlamıştır.

Yalnız reperküsiyonları sınıflarken bir takım güçlüklerle karşılaşılır. Gerçekten bilindiği gibi reperküsiyonda iki olgunun bulunması zorunludur. Bunlardan biri etkileyen olgudur, buna neden; biri de etkilenen olgudur, buna da sonuç denir (3). İşte reperküsiyonları acaba neden denen

(1) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e pér., fasc. 104, sahife 75-6.

(2) E. Demolins, Sc. Soc., 2 e per., fasc. 42 sahife 122. — Le Play, «Avrupa işçileri» Cilt III, sahife 210, Cilt IV, sahife 295.

(3) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e per., fasc. 41-42, sahife 9.

olgulara göre mi, yoksa sonuç denen olgulara göre mi düzenlemek uygundur.

Her reperküsiyonun hem neden, hem de sonuç olgulara göre ikili bir fihristini yapmak, mümkündür. Ama böyle ikili bir fihrist hazırlamakla boş yere iş uzatılmış olur. Her ne ise, Demolins fihristini sonuç olgulara göre düzenlemiştir.

Bizce bu fihrist kesin bir formülden çok bir çalışma aracı sayılmalıdır. Ödevi de inceleme ve araştırmaları kolaylaştırmaktır. Bunların nereye varacağı hakkında şimdiden bir şey kestirmek mümkün değildir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu fihrist bugüne kadar pek öyle kullanılmış değildir. Beri taraftan sonraki yirmibeş yıldan beri bulunmuş reperküsiyonları belirtmek için bir katma fihristin hazırlanması gerekir. Hele günün birinde bu yoldaki incelemeler hızla gelişmeğe başlarsa böyle bir çok katma fihristler hazırlatmak gerekecek. Böylece bilimin gelişmesiyle çok hacimli bir biçim alacak olan bu fihristin kullanılması da epiyi güçleşecektir. Bundan başka, araştırmaların sonuçlarını böyle yöntemli bir biçimde düzenlemek de pek kolay olmayacaktır.

En kesin reperküsiyonlara örnek olarak yerin, iş üzerine etkisi gösterilebilir. Örneğin ıklimin giyim üzerine, ıklim ve toprağın tarım üzerine, yer altının maden zanaatı üzerine olan etkileri gibi. Edmond Demolins, ihtimalliğe dayanan bu reperküsyonları kesinlikle bildirdiği için birçok tepkilerle karşılaşmıştır. Örneğin step ile **Toundra** göçebe çobanlar tarafından işletilebileceği gibi avcı kavimler tarafından da işletilebilir. Böylece belirli bir bölge çoğu zaman birbirini izleyen çeşitli işletme tarzlarıyla karşılaşabilir. Belirli bir uygarlık içinde yetişmiş ve belirli âdetlere sahip bulunan bir kavim başka bir yere göç edince o yere filân biçimde değil de falan biçimde uyması gerekir. Ama belirli bir genellik derecesine yükselmiş olmak sav (iddia) ında bulunan bir reperküsiyon artık böyle filân veya falan etkinin müdahalesini dikkate alamaz. Her ne kadar Edmond Demolins ihtimalliğe dayanan reperküsiyonları anlatmak istemişse de. formülleri bu bakımdan bir daha gözden geçirmek yerinde olur.

İşte fena kurulmuş başka bir reperküsiyon örneği.

Manyoka (1) tarımı avcılıktan, çiftçiliğe geçişi kolaylaştırır. (2).

Niye manyoka tarımı yapan avcılar çiftçiliğe geçiyor da örneğin toplayıcı (cueilleur) lar geçmiyor. Gerçekten böyle bir geçiş olmuş mudur? Bunun hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Bu reperküsiyon, Orta Afrikada hem avcılık eden hem de manyoka tarımı yapan kavimlere dayanılarak kurulmuştur; ama aynı tarımı yapan balıkçı kavimler de var. Sonra manyoka unu çok tatsız bir şey olduğu için özellikle balıkla beraber yenir.

---

(1) Bir çeşit bitki.

(2.) E. Demolins, Sc. Soc., 2 pér., fasc. 41 - 42 sahife 40 (A. de Préville'e göre, Sc. Soc., 1 re pér, Cilt VII, 187).

Beri taraftan en ilkel çiftçilerde manyoka tarımını, tıpkı toplayıcılıkta olduğu gibi erkekler değil, kadınlar yapmaktadır.

Kısası özü çözümlemeli (analytique) bir veri olan reperküsiyonlar aynı zamanda coğrafî ve tarihî olmamaları gerekir.

«Nomenclature» ün çözümlemeli ödevi hakkında sosyal bilim okulunda ara sıra beliren yanlış fikirlere de burada işaret etmeden geçemiyeceğiz. Edmond Demolins 1904 de yayınladığı bir yazısında da diyor ki: (1) «Nomenclature» olguları araştırmak amacıyla zümreleri çözümler. Ama ileri sürdüğü örneklere bakılırsa onun olgu dediği şey, sonradan reperküsiyon diyeceği etkilerdir. Daha sonraları bazı kimselerden de «Nomenclature» ü kullanmakla ilk olguları belirtme işlemine başvurmadan, olguların birbirlerine olan etkilerini doğrudan doğruya, ortaya koymanın mümkün olabileceğini işittim.

III. — GERÇEKLEME (Vérification)

Bazı reperküsiyonlar gündelik deneylerimize uygun düştükleri için ispata mutaç olmadan kendi kendilerini kabul ettirdiklerini bazılarının diğer bilimler tarafından ispat edildiklerini gördük. Böylece geriye varsayım yardımiyle araştırılan ve en genel olan ispatlar kalıyor.

Matematik kanıtlar: İlkin kanıtların (preuve) en yetkini (mükemmel) sayılan matematik kanıtları ele alacağız. Ama hemen katalım ki bu kanıtların sosyolojide kullanılması oldukça güctür. Le Play'nin monografilerindeki bütçeler işçi ailelerinin durumunu belki biraz aydınlatır, ama bu bütçelerdeki sayılar doğru, gelirle gider de denk olsa bile, bu bütçelerle reperküsiyonların ispatım yapmak gene de mümkün değildir.

Bazan, ama pek nadir olarak sayılar reperküsiyonların ispatına yarayabilir.

İşte benim bu yolda yaptığım deneye bir örnek:

1909 yılında Fransız **Flandre**'sının anketini hazırlarken L. Merchier tarafından işaret edilen ve **Armentières**'deki dokuma işçileriyle ilgili bir sosyal olguyu gerçeklemiştim (2). Burada günde 3 Fr. kazanan bir keten tarama işçisi genellikle 2 Fr. gündelik alan bir işçi kadınla evlenir. Böylece kadının eve olan haftalık yardımı 12 Fr. ı bulur. Köye sütneneye gönderilen bir çocuk için 5 Fr., iki çocuk için 9 Fr., üç çocuk için de 12 Fr. verilir. İşte anne üç çocuklu olur olmaz atölyeyi bırakır, kendini ev işine verir. Çünkü üç çocuğa vereceği ile kazancı denk gelir ki: matematik deyimle: 12 Fr. = 12 Fr. olur. Ama bu kural burası için bile pek kesin değildir, çünkü ayrık (istisnaî) haller olur. Örneğin dul kalan bü-

(1) E. Demolins, Sc. Soc., 2 e pér., fasc. 1, sahife 67.

(2) P Descamps, Sc. Soc., fasc. 59, sahife 45.

yük annenin evde çocuklara bakması gibi. Böyle olunca işçi kadın işini bırakmaz.

Beri taraftan bu kural her yere uymaz. Örneğin 1910 da **Yorkshire'de** yaptığım incelemelerde (1) çocukları sütneneye vermek âdetinin bulunmadığını gördüm. İşçi kadın, şayet evde bir büyük anne yoksa daha ilk çocuğunda atölyeyi bırakır. Kuşkusuz bu kanunu hükümsüz bırakacak daha birçok etkiler bulunabilir. Örneğin erkeğin gündeliğinin fazla olması veya annenin evde çocuklarla uğraşmasını zorlayan ırk alışkanlıkları gibi.

İstatistiğe dayanan yöntemlerde çeşitli etkiler, **birlikte değişme** yöntemiyle araştırılır. Ama bu etkiler açık olarak kavranamazlarsa —ki çoğu zaman böyledir— sonuç çok bulanık olur.

İşte bu yöntemin sosyolojide uygulanmasiyle ilgili bir örnek.

İstatistikçiler intihar sayısı

1. Okuyanların
2. Boşananların
3. İflâs edenlerin sayısıyla

değiştiğine işaret etmişlerdir. (2).

Durkheim'de ailedeki çocuk sayısiyle ana babanın intihar eğiliminin birbirleriyle ters orantılı olduklarını göstermiştir.

İntiharların neden boşanmalarla arttıklarını anlatmak için de istatistiklere dayanarak «boşanmış erkeklerde ve bekârlarda intihar eğiliminin evlilere göre daha fazla olduğunu» (3) söylerler.

Okuyanların sayısı azaltılırsa, intihar sayısının da azalacağı söylenebilir mi?

Söylenemezse öğretim ile intiharlar arasındaki bu ilişki nedir?

Bundan başka boşanmış ve iflâs etmişlerde intihar oranının ne olduğunu göstermek gerekir. Ancak o zaman bu olayların intiharlar üzerine olan gerçek etkilerini anlamak mümkün olur.

Gerçekten Durkheim okulu taraflıları intiharların toplamiyle boşanma toplamı arasında bir uygunluk görüyor. Bu uygunluk da gözlenen toplumun ahlâk durumunu açıklamaktadır. Başka bir deyimle intiharların ortalamasını bildiren sayı bir ülkenin ahlâkının en güvenilir bir işaretidir.

Örneğin bir milyon nüfusda:

İsviçrede 216;

İngilterede 68;

İtalyada 56;

kişi intihar eder.

---

(1) P Descamps, Sc. Soc., fasc. 83, sahife 51.

(2) G. Richard, Notions élémentaire de sociologie, sahife 39 ve 40.

(3) Aynı yapıt; sahife 40.

Şimdi bu sayılara dayanarak İtalya'da ahlâk, İngiltere ve İsviçreden daha üstündür denebilir mi?

Öyleyse bu sayıların değeri ne?

Bu eleştirmeye, bir de istatistiklerin, olayların nedenlerini bulmağa elverişli olmadıklarını katmak gerekir;

«Şuna iyice dikkat edelim: istatistik birlikte bulunmak ilişkisini bildirir ama nedensellik (causalité) ilişkisini bildirmez.» (1) İstatistik yönteminde kullanılan akıl yürütme biçimi **birlikte değişme** yöntemidir. Çeşitli yılların istatistik verilerindeki değişiklikler ele alınarak iki olay arasında herhangi değişmez bir — doğru veya ters — orantının bulunup bulunmadığı araştırılır. Sosyal olayların karmaşıklığı dikkate alınırsa bu yöntemin ne kadar tesadüfe bağlı olduğu anlaşılır. İşte bir takım ekonomistler güneşin lekelerindeki değişikliklerle ticaret bunalımları arasındaki ilişkiyi böyle bir yönteme dayanarak göstermişlerdir.

Matematik olmayan kanıtlar. — Şimdi de varsayımların gerçeklemelerini (vérification) sayıya dayanmayan dolaysız yöntemde arayalım.

Biraz önce **Alphonse Daudet**'nin, Provenslilerin gevezeliğe ve büyütme (mübalâğa) ye olan eğililmeri hakkında ileri sürdüğü varsayımdan söz açmış ve bu varsayımın akla uygun olmadığı için bilim dışı kalması gerektiğini bildirmiştik. Ama böyle olmasına rağmen sosyologların bunu ciddiye aldıklarını varsayalım. Acaba bunun doğru olup olmadığını gerçeklemek için nasıl bir yol tutarlardı

Kuşkusuz sonuçları genelleştirmek yolunu tutarlardı. Bakınız nasıl:

Daudet'nin bu varsayımına göre güneşin kızgın olduğu yerlerde gevezeliğin çok gelişmiş olması böyle olunca da birlikte değişme kanununa göre kuzeyden ekvatora doğru yaklaşıldıkça gevezeliğin artması gerekir. Bu hesaba göre de örneğin Arapların Marsilyalılara göre daha geveze olmaları, **Touareg**'lerin ise son derecede geveze ve konuşkan olmaları gerekir. Oysa bunların böyle olmadığı meydandadır. Onun için «neden» başka yerde aranmalıdır.

Şimdi akla uygun bir açıklamayı ele alalım.

Porto rıhtımında dolaşırken, gemilerin bazan erkekler bazan da kadınlar tarafından boşaltıldıkları görülür. Hemen aklımıza şöyle bir varsayım gelir: ağır yükü erkekler, hafif yükü kadınlar taşır. Bu varsayım akla yakındır. Çünkü deney bize kadınların erkeklerden daha zayıf olduklarını göstermektedir. Ufak bir gerçeklemeyle de kadınların en fazla 50 kiloluk kömür çuvallariyle tahta, tuğla taşıdıkları, buna karşılık şarap fıçılarının erkekler tarafından yüklendiği ve taşındığı görülür. Kadınlara ve erkeklere taşıtılan diğer maddelerin ve eşyaların bir listesini hazırla-

(1) G. Richard, aynı yapıt, sahife 40, 41.

mak da pek âlâ mümkündür. İşte burada bu gözlem de varsayımın doğruluğunu gösterir.

Başka bir örnek alalım:

Aynı limanda, makine ile işleyen yükleme ve boşaltma araçlarının diğer limanlara göre daha az gelişmiş olduğu görülür. Bunu açıklamak için akla şöyle bir varsayım gelir: Muhakkak ki burada gündelikler az, bu da makine ile işleyen araçların kullanılmasını geciktirmektedir. Gerçekten burada gündeliklerin düşük olduğu, hele kadınların kullanılması yüzünden gündeliklerin çok düşük olduğu anlaşılıyor. İşte, ispata yarayan yeni bir gözlem.

Üçüncü örnek:

Porto'da kadınların kullanılması neden bu kadar gelişmiştir acaba? Bu bölgede kadının durumunun alçalmış olması varsayımı akla gelebilir. Ama monografi incelemeleri bu varsayımın pek yerinde olmadığını, buna karşılık yabancı ülkelere göç eden erkeklerin fazlaca olduğunu göstermektedir. Bu da iki cins arasında sayı bakımından bir dengesizlik doğurmuştur. Böylece zihnimizde kadın işçilerin sayısı son derecede arttığı için erkeklerin yapması gereken birçok işlerde kadın kullanılır fikri belirir.

Bu örnek oldukça karışıktır, gerçeklemesi birtakım yeni gözlemlere ve uygunluk (concordance) veya değişme (différence) yöntemleriyle varılan sonuçların genellikleri bakımından karşılaştırılmalarına ihtiyaç gösterir.

Dördüncü örnek:

Fransız Flandre'ı olan **Houtland**'da çiftliklerin çoğunun tek başlarına oldukları görülür. Neden acaba?

İlkin bu yalnızlığın yararını araştırmak gerekir. İş üzerinde yapılan gözlem, köylünün köyde oturup da her gün tarlaya kadar uzun yolculuklara katlanmaktansa tarlalarının ortasında oturmasındaki yararı açıkça ortaya koymaktadır. Bu temele dayanarak şöyle bir reperküsiyon kurabiliriz:

Evlerin tarlaların ortasında olması, işi kolaylaştırdığı için **Houtland**'daki çiftlikler, tek başlarına kurulmuşturlar. (İşin, komşuluk üzerine repeküsiyonu). Bu en az çalışma kanununun uygulanmasından başka bir şey değildir. Peki ama bu kanuna göre bütün çiftçilerin her yerde burada olduğu gibi tarlalarının ortasında ev kurmaları gerekmez miydi Ederdi ama başka birtakım aykırı güclerle karşılaşmasaydılar, çünkü sosyal bilimde bir tek gücün etkilediği haller pek nadirdir. İşte doğrudan doğruya gözlem bize bütün bunları bildirmediği için değişme (différence) ye dayanan akıl yürütme burada işe karışır.

Acaba böyle tek başına çiftliklerin kurulmasına engel olan nedenler nelerdir? — Bu etmenler Houtland'ı neden etkiliyemiyor acaba?

İşte kendi kendimize bu soruları sormalıyız. Bu soruya ise ancak diğer bölgelerin bilinmesiyle cevap verilebilir. Böylece bir bölgenin incelenmesi diğerlerinin bilinmesine yardım eder. İncelenen bölgelerin sayısı ne kadar çok olursa, özel olarak ele alınan bir bölgenin incelenmesine de o oranda derinden nüfuz etmek mümkün olur.

Bu kuralı «Flandre» a uygularken, Flandre'a cıvar olan bölgelerde çiftliklerin tek başına olacak yerde kilise etrafında toplandıkları görülür. Örneğin Artois, Picardie ve Champagne'da evler bu tarzda kümelenmişlerdir. Bu bölgelerde toprak altı kireçli (calcaire) olduğu için suyu çabuk süzer, toprak kurur, bu yüzden de evler suların etrafında toplanır. Evlerin böyle kaynak, göl, su birikintisi veya kuyu etrafında toplanması gene en az çalışma kanununun bir sonucudur. İşte Flandre'a bu gücün etkisi yoktur. Çünkü toprak altı suyu süzmez, her yerde su bulunur. Bu karşılaştırma sayesinde de şu reperküsiyonu elde ederiz.

«Flandre» da toprağın sulak olması tek başına çiftliklerin kurulmasını kolaylaştırır (1).

Bazı memleketlerde de köylülerin böyle toplu bir halde yaşamalarına eşkıyalığın sebep olduğu görülür. Bu bakımdan «Flandre» gözden geçirilirse şöyle bir reperküsiyon daha elde edilir:

«Flandre» da güven tek başına çiftliklerin kurulmasını kolaylaştırır.

Böylece Flaman köylüsünü tek başına çiftlik kurmağa ve bu yalnızlığı kolaylaştırmağa sürükleyen çeşitli nedenleri bulmuş oluruz. Kuşku yok tek çiftliklerin kurulmasını etkileyen daha birçok nedenler vardır. Bilim ilerledikçe bunlar da birer birer meydana çıkacaktır.

Beşinci örnek:

Bir sosyal olgu birçok nedenlerin sonucu olduğu gibi kendisi de birçok reperküsiyonların hareket noktası olabilir. Bunlardan da bazılarını araştırmak gerekir.

Gene aynı olguyu (Houtland'daki tek çiftlikleri) ele alalım ve bu sefer bunun doğurduğu sonuçları araştıralım.

İlkin bu yalnızlığın toplumsallığı zayıflatması gibi bir varsayım akla gelebilir.

Bu varsayımın doğru olup olmadığını doğrudan doğruya gözlemle gerçekleyebiliriz. Bir kere dikkatimiz bu yöne çekildi mi, konuşma tarzlarında davranışlarında da bu varsayımı kuvvetlendirecek birçok nitelikler bulmak kolaylaşır. Karşılaştırmalı gözlemler burada da işe yarar. Örne-

(1) Bu reperküsiyon **Anthropogéographes'lar** tarafından başka bir yöntemle kurulmuştur. (Bak: Blanchard, La Flandre. — Demangeon, La Picardie).

gin «Flandre» dan ayrılınca toplu halde yaşayan köy halkının —Artésien, Picards 'v.b.— daha toplumsal oldukları göze çarpar. Kendilerine sorulunca da Flaman'ların sessiz, az konuşur olduklarını söylerler.

Bunu deneylemeyle gerçeklemek (vérifier) mümkündür. Yani Flamanların gerçekten az konuşup konuşmadıklarını anlamak için onlarla konuşuruz; böylece varsayımı gerçeklemiş oluruz.

Az konuşma sadece yalnızlığın bir sonucudur demek istemiyoruz. Belki az konuşmanın nedenlerinden biri de yalnızlıktır demek istiyoruz. Öyleyse:

Tek başına çiftlik Flaman köylüsünü az konuşur kılmıştır diyebiliriz.

Bundan sonra gözlemcinin ödevi bu az konuşmanın başka nedenleri olup olmadığını araştırmaktır. Örneğin işin bir etkisi olup olmadığını araştırmak gibi. Ama bu şimdiki ıspat konumuzun dışındadır. Onun için konumuza dönerek yalnızlığın diğer sonuçlarını araştıralım.

Zihnimizde bir başka varsayım daha belirebilir. Yalnızlık gelenekci âdetlerin tutunmasını kolaylaştırır ve yeniliklerin hızla yayılmasına engel olabilir.

Gerçekten Flaman köylülerinde eleştirici zekâ, **Artois** ve **Picardie** köylülerine göre çok daha az gelişmiştir; Flaman'lar politikada daha muhafazakâr, din ibadetlerine de daha sadıktırlar. Böylece, şu reperküsiyonlar elde edilmiş olur:

Flaman çiftliklerinin yalnızlığı gelenekçi fikirlerin tutunmasını kolaylaştırır. (Komşuluğun mânevî kültüre olan reperküsiyonu).

Flaman çiftliklerinin yalnızlığı, din ibadetlerinin tutunmasına yardım eder. (Komşuluğun, din üzerine olan reperküsiyonu).

Vermiş olduğumuz bu örnekler, reperküsiyonların araştırılmasında izlenecek yolu göstermeğe yeter sanırız.

Yalınç reperküsiyonları gündelik deneyler veya diğer bilimler sağlar demiştik.

Asıl sosyal reperküsiyonlara gelince: yakın nedenlere veya sonuçlara dayanan varsayımlar kurulur. Bunların gerçeklemesi de ya komşu bölgelerin benzer olgulariyle karşılaştırılarak ya da deneyleme (experimentation) ile yapılır.

Sosyolojide deneyleme (expérimentation). — **P. Champault**'ya göre: Sosyal bilim doğal bilimler zümresine değil de mânevî bilimler zümresine girmelidir. Çünkü kendisine göre bu bilimin gözlem yöntemi, dolaysız gözlemden çok «tanıklığa dayana anket» enquête testimoniale)dir (1). Ama tarihin tam tersine olarak sosyal anketin bilimsel tümevarım (induction) la tamamlandığını da söyler.

Aslına bakılırsa **Champault**'nun bilimsel tümevarım dediği şey, bi-

(1) J. Champault, Sc. Soc., 2 e pér, fasc. 78, sahife 66 ve devamı.

zim açıklamasını yaptığımız deneylemeli (experimental) yöntemden başka bir şey değildir. Bu açıklamalarımız da gösteriyorki; sosyal bilim, tarihte ve diğer mânevî bilimlerde bulunmıyan ve doğal bilimlerdekinin aynı olan birtakım gerçekleme araçlarına sahiptir.

Champault'yu bu tarzda düşünmeğe götüren neden, sorguya çekilenlerin tanıklığına dayanan bir ankette; olguların doğru olmaması, tanığın da güvenilir bir kimse olmaması olanağı (imkân) dır.

Kuşku yok, sözlü sorgunun bu türlü kusurları vardır, ama cevapları gerçeklemek de pekâlâ mümkündür. Aile üyelerini, kullanılan tarım alanının yüz ölçümünü belediyeden; ailenin tarihini komşulardan; ahlâk durumunu köy papazından; öğrenim derecesini öğretmenden; tarım yöntemlerini o bölgenin diğer çiftçilerinden öğrenmek mümkündür. Bunlardan başka mümkünse tarla sahibinden, hekimden, tarım sendikasından nihayet sosyal itibarlariyle ahlâklariyle sivrilen, o bölgenin tanınmış nüfuzlu kişilerinden de pek değerli bilgi elde edilebilir. İşte belirli bir amaçla, tanıkları karşılaştırma yoluyla yapılan bu türlü gerçeklemeler zaten deneyleme yollarından biridir; çünkü olguların sonuçlarını kontrol etmek için gereken tanıklar ve gözlem araçları gözlemci tarafından hazırlanmıştır. Bu kontrolü gözlem bölümünde değil de özellikle şimdi burada söz konusu ediyoruz. Çünkü varsayımlar yardımiyle monografi ögelerini kavrayıp da kuşkulu noktalar meydana çıkınca, bazı cevapların yanlışlığını kabul etmek şimdi daha kolay olur.

Gözlemci, sorguya çekilenin söylediklerinden kuşkulanmadıkça, gerçeğe aykırı bir taraf bulmadıkça kontrol etmek zahmetine katlanmasında bir anlam yoktur.

Biraz önce deneylemenin başka bir türünden — yani beşinci örnekte olduğu gibi: **Varsayımı gerçeklemek için koşulları hazırlanmış bir gözlemden** — örnek vermiştik.

Daha ileride de bir kuramı (théorie) gerçeklemek için seçilmiş bir monografiyi gözden geçireceğiz. Bu türden bir olgu, yalınç gözlemlerden başka birçok deneylemeleri de içinde bulundurur.

Sosyoloji kanunları. — Bir reperküsiyon ilk ve bölgesel bir nedensellik ilişkisinin bildirilmesinden başka bir şey değildir. Ama her hangi bir reperküsyon, aynı koşullara bağlı olan birçok yerlerde gerçekleşiyorsa genel bir ilişkiyle, karşılaşılıyor demektir; işte bu genel ilişkinin anlatımı (ifadesi) bir kanundur.

Bir reperküsiyon, sonuçları genelleştiren bir yöntemle gerçeklenirse kanun olur.

Örneğin Houtland'da: «Tek başına çiftliklerin gelenekci fikirlerin tutunmasına olan etkisi» ni gösteren reperküsiyonu ele alalım. Buna benzer bir reperküsiyonu örneğin Westphalie Münteraland'ında, Norveç fi-

yorlarında, Basque bölgelerinde, Portekizde Minho'da, Britanyada ve daha başka yerlerde görmüş olursak, belirli bir genellik niteliği gösteren bir ilişkiyle karşı karşıya bulunuyoruz demektir. Bu varsayımlı kanunun gerçekleşmediği birtakım durumlarla karşılaşılırsa, hemen kanunun yanlışlığını kabul etmemeli. Bilinmeyen birtakım koşulların işe karışabileceğini gözönünde tutarak, engel olan bu karşıt bölgesel etkiyi bulunca kadar «neden» olması mümkün olan bütün reperküsiyonları incelemek gerekir.

Örneğin ulaştırma ve ticaretin gelişmesiyle gelenekçi fikirlerin yıkılması arasında bir ilişki bulmuş olduğumuzu varsayalım. O zaman yukarıki reperküsiyonun şu biçimde tamamlanması gerekir:

Çiftliklerin yalnızlığı, ulaştırmanın az geliştiği yerlerde gelenekçi fikirlerin tutunmasına yardım eder.

İşte bu bir kanundur.

Görülüyor ki bir kanunun anlatımı bir reperküsiyonun anlatımından çok daha genel ve çok daha tamdır. Bundan ötürü reperküsiyonların fihristi yerine sosyoloji kanunlarının fihristini yapmak akla daha uygun gelir. Böylece fihristin hacmı azalır bu sayede de bunların incelenmesi reperküsiyonlara göre daha kolay olur.

Edmond Demolins, reperküsiyonların fihrist (répertoire) inde kanunları da bildirmeğe çalışmıştır. Ama bunları o kadar bulanık bildirmiştirki, bunların kanun olarak kabul edilmeleri olanaklı (mümkün) değildir. Kısası bunlar pratik bakımdan hiçbir işe yaramazlar, çünkü kanunlar, reperküsiyonlara göre çok daha açık olarak bildirilmelidir.

Fizikte, bölgesel reperküsiyonlara başvurmadan kanun kurulabilir; çünkü fizik çok yalınç olayları araştıran bir lâboratuvar bilimidir. Astronomi, daha doğrusu gök mekaniği için de hal böyledir, o da reperküsiyonlara başvurmadan doğrudan doğruya kanunlara yükselir. Oysa meteoroloji, bize öyle geliyor ki: Genel kanunları kurmak için, ilkin bölgesel reperküsiyonları araştırmalıdır.

Philippe Champault'ya göre (1): Sosyal bilimde yalnız nedensellik kanunları değil, birlikte olma kanun (lois de coexistence) ları da vardır. Toplumlar, tıpkı canlı varlıklar gibi parçaları uyumlu olarak birleşmiş birtakım bileşik varlıklardır. Nasıl ki: insan vücudunda baş, boyunun bir nedeni değildir, ama böyle olmakla beraber baş ile boyun arasında uyumlu bir bağlılık vardır. Bunun gibi sosyal bilimde de örneğin çobanlık san'atı, mogol ataerkil ailesinin nedeni değildir ama bunlar arasında uyumlu bir bağlılık vardır. Champault yaptığı bazı monografilerle,

(1) Ph. Champault, Sc. Soc., 2 e pér., 109 uncu fasikül sahife 62.

aile tipinin, geçim, tarzlarından ve araçlarından bağımsız olduğunu göstermeğe çalışmıştır (1).

Bu noktada iyice anlaşmak gerekir. Yeter derecede tam monografileri yapılmamış olan mogol çobanlarını söz konusu etmiyelim. Çünkü Paul Bureau'nun bazı gezmenlerin hikâyelerine dayanarak **Kalkhas** tatarları üzerine yaptığı incelemede, kendisinin de itiraf ettiği gibi ya eksik, ya da açık olmıyan birtakım bilgiye dayanılır.

Onun için ben burada sadece çok saf bir ataerkil aile tipine örnek olan Ermeniler üzerinde yaptığım monografilerden söz açacağım. Onlar tarım, çobanlık, ve yapım işiyle (fabrication) uğraşırlar. Ama bu yüzden ermenilerdeki bu ataerkil aile örgütünün nedeni hububat tarımıdır denemiyeceği gibi, koyun veya manda çobanlığıdır da denemez. Ermeniler üzerinde yaptığım monografilerde (2) bildirdiğim gibi bu sorun hakkında ancak şunları söyleyebiliriz:

Bütüncü (intégrale) üretim rejimi altında işlerin çok çeşitli olması kamucu (communautaire) atölyenin doğmasına sebep olur.

Kamucu (communautaire) atölye de, ataerkil aileye temel ödevini görür.

Benim, aile ile geçim araçları arasındaki nedensellik bağını bulmama «bütünleme öğesi» (élément d'intégration) adını verdiğim —ki buna işlerin değerlendirilmesi de denebilir— «bileşik etkileyici bir öğenin» kullanılması yardım etmiştir. Ph. Champault'nun son incelemelerini yaptığı sıralarda bu «bütüncü öge»nin etkisi henüz bilinmiyordu.

Biyolojinin bugün birlikte olma (coexistence) kanunlarını kabul edip etmediğini söylemeğe yetkili değilim. Ama bugün kabul edilse bile, çözümlemenin gelişmesiyle büsbütün ortadan kalkacağına inanıyorum.

---

(1) Ph. Champault, Sc. Soc., 2 é pér, 109 uncu fasikül sahife 63 ve fasikül 78, sahife 36.

(2) Descamps, Sociologie expérimentale, Paris, 1933. Sahife 131.

BÖLÜM: III.

Kuramların (Theorie) ve Sistemlerin Kurulması

Sosyoloji yönteminin ikinci işlemler serisinin amacı, aynı zümreye giren olaylar toplamını açıklamak, bunlar hakkında genel görüşler vermektir. Önce de söylediğimiz gibi sistemlerin kurulması evresinde (phase) de üç işlem vardır:

1. Bireşim (synthése);
2. Sınıflama (classification);
3. Sisteleştirme (Systématisation).

Şimdi bu üç işlemi birer birer gözden geçirelim.

I. — BİREŞİM (Synthése)

Birinci işlemler serisi çözümlemeyle başladığı halde, ikincisi yukarıda görüldüğü gibi bir bireşimle başlar: Önce de belirtildiği gibi bu bireşim terimi bizi şaşırtmamalıdır. Burada bireşim terimi doğal anlamiyle yani toplama, birleştirme, anlamında kullanılmaktadır. Gerçekten zümreyi bir bütün halinde kavramak için, önceden çözümlenen ögeleri yeniden toplamak birleştirmek gerekir. Bilindiği gibi fizik bilimlerde bireşim, çözümlemenin tam karşıtıdır; öyle ki bazan çözümlemenin gerçeklemesine bile yarayablr. Sosyolojide ise, bireşim hep kısmî, hattâ çoğu zaman çok kısmîdir: Çünkü bir zümreyi meydana getiren ögeler o kadar çoktur ki, zihnimizin bunların hepsini birden kavraması mümkün olmaz.

Sosyoloji bireşiminin amacı, bir monografinin ana verilerini anlatmaktır.

Öyleyse bireşim işlemi, çözümlemesi yapılmış birçok ögeler arasında, her hangi bir bakımdan bize en önemli en karakteristik görünenleri seçmektir. Yalnız bu önemli ögeler gelişi güzel seçilmemelidir; haklı veya haksız da olsanız gene de bu ögelerin neden önemli olduklarının belirtilmeleri gerekir.

Haklı veya haksız da olsanız diyoruz; çünkü bilimin ilerleme derecesine göre; bu seçmemiz, az çok varsayımlı birtakım görüşlere daya-

nacaktır. Ama burada da, daha önce sözünü ettiğimiz hayalî varsayımlardan sakınmak ve elden geldiği kadar araştırma yoluyle elde edilen olumlu verilere dayanmak gerekir.

İlk yoklama (tatonnement) lar. — Le Play ile de Tourville yöntemin çözümlemeli yönünü mükemmel olarak geliştirdikleri halde, bireşimli (synthétique) yönünü ihmal etmişlerdir. Kuşku yok **Avrupa işçileri**'ndeki monografilerde, şuraya buraya serpilmiş olarak, özellikle **sosyal örgütün önemli olguları, dikkate değer özellikler, gene düşünceler, Sonuç** gibi başlıklar taşıyan üçüncü bölümde bireşimli ögelere rastlamak mümkündür. Ama Le Play bir bireşimli kadro kurmak için gerekli karşılaştırma noktalarına sahip bulunmadığı için sezişinin sağladığı az çok yerinde esinlere başvurmak zorunda kalmıştır.

Örneğin aile tiplerini sınıflamak için bireşimli bir ölçüt seçmek zorunda kalınca malların geçiş (intikal) olgusunu seçmiştir; burada Le Play bilimsel güdü (motif) den çok pratik güdünün etkisindedir. Nitekim kendisi mülkün geçiş (intikal) tarzının aile ocaklarının sağlamlığına böylece toplumun ve toplumsal barışın kuvvetlenmesine çok büyük etkisi dokunduğunu belirtmiştir.

Henri de Tourville gözlemde bulunmadığına göre monografide bireşim yöntemini düzeltmek kendisi için mümkün olamazdı. Onun içindir ki ileride görüleceği üzere, Tourville bütün bireşimli gücünü özellikle sistemleştirme üzerinde toplamıştır.

Edmond Demolins ise sosyal bilimi okutmak amacıyla durmadan **Avrupa işçileri, Ouvriers des deux mondes** ve **Science sociale**'daki monografilere başvurdu. Öyle sanıyorum ki; Demolins şimdi söz konusu edeceğimiz genel cetvel (tableaux synoptiques) ler sistemini, özellikle öğrencilerinin bireşimli çalışmalarını kolaylaştırmak için düşünmüştür.

Biraz ileride birinci savaştan önce tarafımdan hazırlanan bu türlü örneklere rastlanacaktır.

Genel cetveller (Les tableaux Synoptiques). — Genel cetvellerde olgular reperküsiyonların birbirlerini doğurma sırasına göre sınıflanmışlardır. Böylece burada genetik sıra kabul edilmiş demektir. Bu sayede yakın nedenlerden, derin ve en uzak nedenlere, en genellerine yükselmek mümkün olur. İşte bu en genel nedenlere en önemli olgular gözüyle bakılabileceği gibi bunların bireşimli ögeleri de meydana getirmeleri mümkündür.

Bu görüş tarzına göre: **Bireşimli olgular, büyük genetik hatları hareket noktasında bulunan ögelerden başka bir şey değildirler.** Tıpkı soy ağacında (arbre généalogique) kök olan dedeler gibi...

Biraz ileride bir genel cetvel örneği verilecektir. Bu türlü cetveller

ilkin Edmond Demolins'in yönetimi altında 1906 da G. Ferrand tarafından kurulmuştur ki; bunların sadece tarih değeri vardır. Onun içindir ki biz, Paul Roux'nun **Auvergne**'de yaptığı bir ankete dayanarak hazırladığı cetveli burada örnek olarak göstermeği tercih ettik, (Bak: Kitabın sonunda Levha XIV). Paul Roux bu cetveli **Guide pratique de science sociale**'da yayınlamıştır (1).

Birçok anketler yapmış olan Paul Roux bu genel cetvellerin değeri hakkında şunları söylemektedir:

«... Böyle kısaltılmış ve katılaşmış bir cetvelde toplanmış ve özetlenmiş bulunan reperküsiyonlar, pek açık olarak görünemeyecekleri gibi bağlılıkları da pek kesin olmaz. Sonra bu cetveller kısmen yanlışdırlar da. Çünkü bu cetvellerde bir olguyu meydana getiren nedenlerin hepsini birden, bir arada göstermek mümkün değildir. Böyle olmakla beraber bunları hazırlamak için harcanan zihinsel çaba ana reperküsiyonların bulunmasına ve bunların okuyucuların gözleri önünde açıkça belirtilmelerine yardım eder.»

Görülüyor ki genel cetvellerin yararı ana reperküsiyonları diğerlerinden ayırmağı kolaylaştırmaktır. Bundan ötürü olgular hakkında tam bir fikir vermez, sadece ana ögeleri bildirir. İşte bu da, sosyolojinin anladığı anlamda bir bireşimden başka bir şey değildir.

Bir Toplumun Formülü. — Genel cetveller aynı zamanda incelenen zümrenin veya toplumun bireşimli (synthétique) formülünü de bulmağa yardım eder.

Formülü kurmak için en önemli veya en tipik görülen olgulardan belirli bir miktarı ele almak gerekir. Bir genel cetvel hazırlanırsa bu tipik olguları seçmek daha kolay olur. **Paul Roux** buna örnek olarak «Auvergne» li köylüler hakkında bulduğu formülü bildirmiştir.

Levha IX

Taşıtlar gelişmeden önce

Kuvvetli toprak. — Mülk sahibinin toprağında ürünü yarı yarıya paylaşmak koşuluyla yoğun (intensive) aile tarımiyle, aile kamu (communauté) su halinde yaşayan köye yerleşmiş ortakçı çiftçi.

Zayıf toprak. — Geniş ve yalnız çiftliklerde yaygın (extensive) tarımla ve hayvan yetiştiricilikle aile kamu (Communauté) su halinde yaşıyan çiftçi veya yarıcı (metayer).

Taşıtlar geliştikten sonra

Kuvvetli toprak. — Kendi topraklarında yogun (intensive) tarımla yalınç aile halinde yaşıyan köye yerleşmiş bağcı köylü.

---

(1) Paul Roux, Sc. Soc., 2 e pér., fasikül 102, sahife 69.

Zayıf toprak. — Kendi küçük aile topraklarında yarı yogun (semi - intensive) tarımla ve hayvan yetiştiricilikle yalınç aile halinde yaşayan küçük köylere yerleşmiş çiftçi köylü.

Bu formüller, egemen atölye ve aile tipi gibi iki temele dayanır. Bundan başka taşıtların gelişmesi bu iki esaslı olguda meydana gelmekte olan gelişmenin başlıca etken (agent) i olarak ele alınmıştır.

İşte az çok iyi bir biçimde belirtilmiş bu türlü formüllerin sayısı arttıkca, genel yönleri bulmak umuduyla bunları birbirleriyle karşılaştırmaya çalıştım; bu sayede ileride aynı yolla kurulacak formüllere yön vermek, böylece karşılaştırmaların daha kolay ve daha yararlı olmalarını sağlamak mümkün olacaktır.

1907 de monografi incelemelerinin tam olmaları için yükselmeğe mecbur oldukları derin nedenlere dayanan şöyle bir plân hazırlamıştım (1).

Levha X

Nedenler
- Genetik
  - Yer (Lieu)
  - Irkın kökeni (origine)
- değiştirici (Modifiante)
  - Kümelenme (agglomération)
  - dış etki.

Kolaylıkla anlaşılır ki: yer yani doğa, insandan öncedir, onun için sosyoloji incelemesinin bu yönde daha ileri gitmesi mümkün değildir. Böyle olmakla beraber şuna da işaret edelim ki sömürgelere göç edenleri, oranın toprakları (yer) temelli bir neden gibi etkiler.

Irkın kökeni, bugünkü sosyal olguların, tarihsel hareket noktasını meydana getirir. Bu yolda çok gerilere gitmek her zaman mümkün değildir. Örneğin plânımıza şöyle bir göz gezdirilirse «Auvergne» li köylü formüllerinde ırkın kökeni hakkında hiçbir şeyin bulunmadığı görülür. Bundan ötürü bu formüllerin kesin bir karakteri yoktur.

Evrim nedenlerine gelince; ilk bakışta «Auvergne» deki taşıma araçlarının gelişmesine plânımızda yer verilmediği sanılır. Ama daha yakından bir inceleme bize bunların dış etkiler zümresinde toplanabileceğini gösterir. Çünkü ulaştırma dışla ilişkiyi geliştiren araçlardan biridir.

O zamandan beri, daha tam bir kadro kurmak üzere bireşim plânını epiyi genişlettim. Bundan söz açmadan önce bütünleme öğeleri üzerinde biraz duracağım.

(1) P. Descamps, Sc. Soc., fasikül 41-42, sahife 18.

Bütünleme öğeleri (Les éléments d'intégration). — İlk olgular yanında, az çok birbirlerine bağlı olguların birleşmesinden meydana gelen sosyal kurum (institution) lar, âdetler vardır. Kuşku yok bunlar birçok nedenlerin etkisi altındadırlar. Örneğin anaerki (Matriarcat) bu bakımdan tipik bir olaydır.

Anaerkil ailede ananın rolünün artmasına doğru bir eğilim vardır. Bu etki, çeşitli biçimlerde örneğin soyadının kullanılmasında, mirasda, aile otoritesinde, nişan sözleşmelerinde de kendini gösterir. Sosyal bilim okulu, «iş«in bu aile kurumu üzerine olan etkilerini aydınlatmıştır (1). Böyle olmakla beraber bu reperküsiyonlar, ne balıkçılık, ne av, ne tarım gibi işin özel türlerinden, ne de el veya motörle işleyen âletlerden, büyük veya küçük atölyelerden, az çok güç bir işlemden veya çıraklığa ihtiyaç gösteren işlerden meydana gelmiştir. Henri de Tourville'in öncülüğüyle anaerkil aile üzerindeki incelemeler tamamiyle orijinal bir yönde yürütülmüştür. Bu varsayıma göre: anaerkil aile, kadın ve erkeğin birbirinden uzak atölyelerde çalışmalarının bir sonucudur. Bunun için de karı ile kocanın işleri ayrı ayrı çözümlendikten sonra, bunların karşılıklı durumlarının belirtilmesi gerekir. Şunu da kabul etmek gerekir ki bütün olgular bu kuramın çevresi içine girmez. Onun için ben bunu daha tam bir biçimde incelemek lüzumunu duydum (2).

Kısası, bu olayın iki bireşimli öğeden çıkan iki etkiyle meydana geldiğini söyleyebilirim. Bunlardan biri kadın ve erkeğin birbirinden uzak kalma dereceleri, biri de kadm ve erkeğin uğraşılarındaki önemdir (3). Bu iki öğenin belirtilmesi ise bir taraftan ayrılma ve birleşme zamanlarının bir taraftan da karı kocadan her birinin, uğraşılarının önemini bildiren nicel türden birer değerlendirme (évaluation) lerini gerektirir.

Gösterdiğimiz bu iki öğe «bütünleme öğesi» deyince ne demek istediğimizi anlatmağa yeter sanırız. Görülüyor ki: **bütünleme öğesi birçok yalınç olguların bireşiminden meydana gelir.**

«Lyon» ipekçiliği üzerinde yaptığımız bir incelemede bu iki bütünleme öğesini kullandık, ama orada durum tersine, koca otoritesinin lehineydi. Gerçekten «Lyon» lu ipek işçilerinde kadın ve erkeğin ayrılık dereceleri azdır, çünkü karı koca aile atölyesinde birlikte çalışırlar. Beri taraftan uğraşılarının oransal önemi dikkate alınırsa, atölyenin koca tarafından yönetildiği, başlıca işlemlerin gene onun tarafından yapıldığı görülür.

---

(1) Bak: sınıflama bölümünde, Demolins'in sınıflaması Patriarkal aile, sayfa 110.

(2) Les causes du Matriarcat (Mercure de Franca, 15. Temmuz. 1925).

(3) Le Mariage par achat (Revue internationale de sociologie Sept - Oct. 1922). — L'atelier chez les sauvages (Rev. de l'intitut, sociol., Bruxelles, nov. 1923).

Daha başka birtakım bütünleme öğelerinin varlığını da belirttik (1).

İlkin uğraşıların yıllık **devre (Cycle) leri** üzerinde durduk. Bu, çeşitli mevsimlik işlerin aile veya zümre üzerine olan etkilerini araştırmaya yarar. Birçok yalınç kavimler ve birçok çiftçiler, çok farklı hattâ tamamiyle karşıt etkiler doğurması mümkün olan, mevsimlere göre değişen çeşitli işler görürler. Onun için yalnız bir tek «iş»in etkisini çözümlemekle yetinirsek —bu iş temelli işlerden biri de olsa— daima yanılmak tehlikesiyle karşılaşırız.

Sonra yaşlara göre uğraşıların çeşitlerini gösteren **hayat devreleri**'ni ortaya koyduk.

Nihayet **uğraşılan değerlendirilim** —ki **uğraşıların** hesabını gösterir— ini belirttik.

Belki de daha bu türlü birçok bütünleme öğeleri vardır, bilim ilerledikçe bunların da yararları birer birer ortaya çıkacaktır.

Bireşimli (Synthétique) Bir Kadro Araştırılması — Sosyoloji okulları uzun zaman insanlığın tek çizgili evrim kuramına (théorie) saplanmışlardır. Bu kurama göre bütün kavimlerin zorunlu olarak aynı evrelerden geçmesi gerekir. Bu da monografilerin lüzumsuz olduğu sonucunu doğurur. Başka bir deyimle aynı evrede olmak koşuluyla olguları filân veya falan kavimden almakta hiçbir sakınca yoktur.

Dolaysız (directe) gözlem yöntemiyle yalınç kavimleri inceleyen etnograflar birçok monografiler yapmışlardır. Ama bunlar açıklayıcı olmaktan çok, tasvirci bir görüşe dayanırlar. 1920 den 1930 a kadar on yıllık süre içinde vaktimin büyük bir kısmını bu monografileri sosyal bilim yöntemine göre çözümleyerek daha mükemmel bir biçime sokmağa çalıştım.

İlkin gerçekten uygarlık evrelerinin bulunup bulunmadığını araştırarak bu evrelerin başlıca verilerini belirtmeğe çalıştım. Etnografya monografileri bende bir kavmin kültür düzeyinin —teknik, fikir, din gibi— üç yönden ele alınması gerektiği fikrini uyandırdı.

İşte vahşî kavimlere ait monografiler üzerinde bu üç yönden yaptığım çözümlemeler kavimlerin bir tek evrim çizgisi üzerinde yürümediklerini, tersine başka başka yollardan gittiklerini dolayısiyle uygarlık evrelerinin bulunmadığını belirtti. Bu üç sınıf kültür öğesini de özel monografilerde bireşim işini kolaylaştırmağa yarayan bireşimli sınıflar olarak muhafaza ettim.

Beri taraftan etnografya monografilerinin sosyolojik çözümlemesi;

(1) P. Descamps, L'Atelier v.b. — Bütünleme öğelerinin lüzumunu, 1920 yıllarında yaptığımız ilk etnoloji incelemeleri sırasında anlamağa başlamıştık.

toplumların açıklanması bakımından son derecede önemli bazı öğelerin onlarda eksik olduğunu gösterdi.

Bu öğeleri **sosyal kuruluş** (formation sociale) adı altında topladım. Bu terimin sosyal bilimde kullanılması epeyce eskidir. Ama bu terimin, ne tam bir tanımı yapılmış ne de içeriğinin (contenu) ayrıntısı üzerinde düşünmek her hangi bir kimsenin aklından geçmiştir. Aslında bu terim bir sosyal tipi diğerinden ayırmağa yarayan her şeyi içinde bulunduruyordu. Ama karşılaştırmayı kolaylaştırmak için en önemli sayılan öğeler arasında bir seçme yapmak gerekirdi. «La Science Sociale» dergisinin ilk yıllarında bu kuruluş (formation) teriminin bazan **işin** etkileri anlamında kullanıldığı görülür. Örneğin çoban kuruluşu, tarımsal kuruluş. v.b. nda olduğu gibi. Bireyci (particulariste) kuramın (teori) kurulmasını izleyen ilk yıllarda da özellikle aile tipi dikkate alındığı için bireyci (particulariste) aile terimi kullanılıyordu. Ama sosyal bir tipin bütününü bildirmek için bireyci (particulariste) kuruluş, tersini bildirmek için de kamucu (communautaire) kuruluş da deniyordu (1).

Vahşiler üzerinde yaptığımız incelemelerde aynı kültür düzeyinde olan ve aynı ülkede yaşıyan iki kavim arasında birtakım ortak nitelikler bulunmakla beraber bunlar arasında birtakım ayrılıkların da bulunabileceğini ortaya koyduk. Sosyal kuruluşu meydana getiren bu ayrılık noktalarının incelenmesi bunların üç sınıfta toplanabileceğini gösterdi. (2). Onlar da sırayla şunlardır:

1. **Dayanışma bağları,** yani atölye, aile, kabile v.b. gibi aynı zümreye bağlı bireyleri birbirine bağlayan ilişkileri ırk (sosyal tip) in anlayış tarzı.

2. **Kadının durumu,** yani kadının ödevini ve kendisine verilen hakları ırk (sosyal tip) in anlayış tarzı.

3. **Sosyal eğitim,** (ki buna ilkin disiplin demiştim) yani toplumun bireylere, özellikle gençlere yüklediği bilinçli ya da bilinçsiz baskıların toplamı ki bu sayede bireyler aynı toplumda yaşamağa yetkili bir hâle gelir.

Kısası sosyal kuruluş deyince **bir ırkı ayırt eden en sürekli nitelikler anlaşılmalıdır.** Bir ırkı meydana getiren çeşitli öğelerden bazıları geçicidir; bunlar çeşitli durumlara göre hızla değiştikleri halde; bazıları her çağda sürüp gider veya hiç olmazsa güçlükle çok ağır olarak değişir.

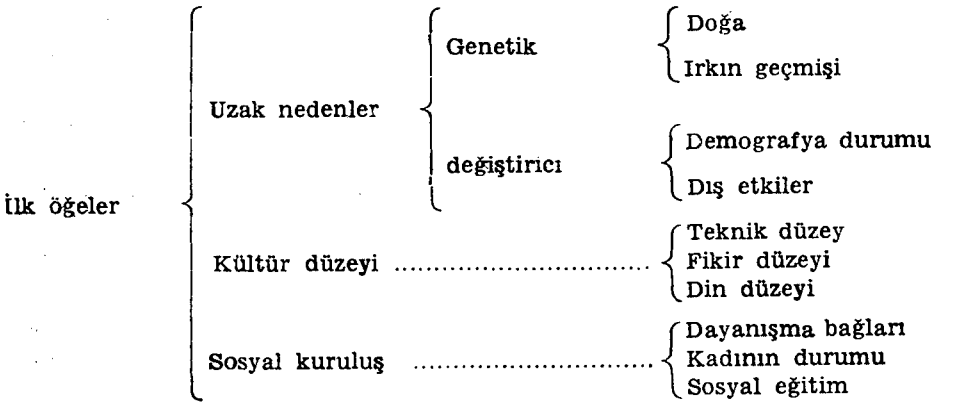
Böylece, sosyal kuruluş (formation Sociale) bir zümreyi meydana getiren insanların. —Örneğin ailede karı koca arasında, ana babayla çocuklar arasında, komşular arasında, aynı meslekten olanlar arasında— karşılıklı ödev ve hakları belirli bir biçimde kavramaları anlamına gelir. Bi-

(1) Sc. Soc., Cilt XI, sahife 303.

(2) Bunlar ilk defa 1925 de yapılandı. (Sc. Soc., 3 e pér., fasc. 2, sahife 49).

raz önce özellikle kadının aile ve toplumdaki ödevi hakkmdaki görüşle toplumsal dayanışma hakkındaki görüş üzerinde durmuştuk.

Sonuç olarak şöyle bir bireşimli (Synthètique) kadro elde edilir. (Levha XI):

Bu kadroda, daha önce kullandığımız anlatımlardan bazılarını değiştirdik.

Burada çözümlemeli (analytique) bir öge olan «yer» sözcüğü yerine bireşimli (synthétique) bir öge olan «doğa» sözcüğü kullanılmıştır. Çünkü doğa deyince «yer»in bütün öğeleri değil de, sadece yerden seçilen olgular anlaşılır.

Antropoloji görüşüne dayanan **ırkın kökeni** ile karıştırmamak için sosyoloji görüşüne dayanan **ırkın geçmişi anlatımı** kullanılmıştır. Buradaki **ırkın geçmişi** anlatımı, Henri de Tourville'in **momenclature**'ündeki **Irkın tarih**'ini karşılar.

Çok özel bir anlam taşıyan **nüfus kümelenmesi** terimi yerine **«demografya durumu»** terimi kullanılmıştır. Gerçekten demografya durumu terimi hem nüfus yoğunluğunu, hem nüfusun merkezleşme derecesini, hem de doğumları, ölümleri ve evlenmeleri içine alır.

Diğer terimler değiştirilmemiştir.

Bireşimli kadronun içinde bulunan ögelerin hepsine birden **İlk ögeler** adını veriyoruz. Bunlara **bireşimli öğeler** de denebilir.

Bu bireşimli kadromuzun ne tam, ne de mükemmel olduğu sav (iddia) ındayız. Yalnız son yapıtlarımızda bunları baraşıyla kullandığımızı söyleyebiliriz. Bir ikincisi bulunmadığına göre bu kadromuzun kullanılmasını sağlık verebiliriz.

II. — SINIFLAMA

Sosyal tipler belirdikten sonra, onları belirli bir sıraya göre sınıflamak gerekir. Her bilimin başlangıcında olduğu gibi, sosyal bilim alanında

yapılan toplum sınıflamaları da bizi tam anlamiyle doyurmaz. Aşırı derecede genelleştirme veya bireşim yüzünden bu sınıflamalar çoğu zaman bulanık ve yetersiz olurlar. İşte ileride yapılacak sınıflamaların mümkün olduğu kadar mükemmel olmalarını sağlamak için bu eksiklikleri göstermek yararlı olacaktır.

İyi bir sınıflamanın kurulmasındaki başlıca engel hal ile ilgili görüşle genetik görüşün uzlaştırılmasındaki güçlüktür. Genellikle bu iki görüş birbirine karıştırılır. Bu karıştırma ileride gözden geçireceğimiz tek çizgili evrim kuramından ileri gelir. Bugün insan toplumlarının en yalıncından en karışığına kadar her türlüsüne rastlandığına göre; bunlar karışıklık derecelerine göre sıralanınca, aynı zamanda genetik sıraya da uyuluyor sanılır. Burada, karışık toplumlar bugün var olan daha yalınç toplumların evrelerinden geçerek gelişmişlerdir, biçiminde peşin bir konut (postulat) kabul ediliyor demektir. Daha ileride bu konut (postulat) lerin değerini tartışarak yanlış taraflarını göstermeğe çalışacağız. (Ek III.)

Her ne ise, şimdi ileri sürülen çeşitli sınıflamaların bir eleştirmesini yapmağa çalışacağız.

Le Play'nin sınıflaması. — Le Play, doğrudan doğruya toplumların değil de, monografilerini yaptığı işçi ailelerinin sınıflamalarını yapmıştır. Kuşkusuz toplum sınıflamasiyle aile sınıflaması aynı şey değildir. Ama Le Play'nin başka türlü hareket etmesi mümkün değildi; çünkü bilindiği gibi Le Play monografilerinde sadece aileleri incelemek sav(iddia)ındaydı. Yalnız bu monografiler içinde sonradan İngiltere üzerine yapılmış bir tek toplum incelemesi vardır. Ama bir tek toplum üzerinde yapılan bir monografiden de bir toplum sınıflaması çikarmak mümkün olamazdı.

Le Play aileleri üç tipe ayırmıştır.

1. **Ataerkil (Patriarcale) aile,** baba akrabalığına dayanan birçok ailelerden meydana gelmiştir. Baba, oğullar, kardeşler, birlikte yaşarlar. Bu tip aile özellikle Slavlarda ve doğululardа vardır. Lâtin memleketleri köylüleri arasında da farklı oranlarda bu tip ailelere rastlanır.

2. **Kök aile (Famille - Souche),** iki aileden meydana gelmiştir. Bu aile baba, ve babanın mirascı olarak seçtiği çocuktan ibarettir. Öbür çocuklar, toprak bölünüp dağılmasın diye sadece taşınır maldan pay alırlar. Le Play, bu tipi özellikle Galice, Pirene, Batı Almanya, Alpler gibi dağlık bölgelerden — çünkü oralarda bu tip çok yaygındır — seçerek tasvir etmiştir. Bu tipin özellikle Saksonya ovasında (kuzey - batı Almanya) çok yaygın olduğuna işaret eder. İngilterede sadece karı koca aileleriyle karşılaştığını söyler, ama gene de İngiliz ailesini bu tipe bağlar; çünkü burada, bütün mirasın bir kişiye geçme âdeti çok yaygındır; yalnız mirasçı ancak sahibinin ölümünden sonra bu toprakların sahibi olabilir.

3. **Kararsız aile (Famille instable),** bir tek aileden meydana gelmiş-

tir. mal her kuşağın çocuklarına eşit olarak bölünür. Le Play bu tip aile monografilerini Kuzey Fransa'dan (özellikle Champagne ve Parisden), Almanyanın bazı bölgelerinden ve kararsız ailelerin bulunduğu diğer bölgelerden hazırlamıştır. Amazon yerlileri hakkında kendisine verilen bilgiyi genelleştirerek bütün vahşileri de bir tek tipe, kararsız aile tipine bağlamıştır.

Bazı yapıtlarında rastlanan tarihsel düşünceler incelenirse, bu üç tipten her birine Le Play'nin genetik bir değer verdiği görülür. Kendisine göre ilkel toplumların hepsi de orta Asya steplerinde göçebe çobanlıkla yaşayan ataerkil (patriarcale) ailelerden meydana gelmiştir. Ormanlık ülkelerde av yüzünden ataerkil topluluklar bozulmağa yüz tutar; kök aile ise balığın çok olduğu kuzey ülkelerle kısmen tarıma elverişli bazı dağlarda meydana gelir.

Le Play'nin devamcıları kuzey Afrikada, Çinde, aile monografileri yapmışlar, kök aile ve özellikle kararsız ailelerle ilgili çeşitli bölgelerden de birçok örnekler vermişlerdir.

Le Play'nin sınıflaması malların geçmesi gibi bir tek karaktere dayandığı için kusurludur. Bu sınıflama **Linné** tarzındaki yapma sınıflamalar zümresine girer. Bütün kusuru önceden kurulmuş bir bireşim (Synthése) in bulunmamasındadır.

Henri de Tourville'in sınıflaması: — Sosyal bilimin çeşitli anketleri kuzey Amerikalılarla Fransızların, İskandinavyalılarla Pirenelilerin aynı sınıfda toplanmalarının oldukça güç olduğunu ortaya koymuştur. Bu yolda yapılan en kesin incelemeler **Paul de Rousiers**'nin Birleşik Devletler üzerindeki incelemesiyle (1). **Fernand Butel**'in 1891 de **Ossau** vâdisi üzerindeki incelemesidir (2).

Orta ve Güney Avrupa dağlarının kök ailelerinden göç edenlerle Kuzey Avrupanın kök ailelerinden göç edenlerin çok farklı tarzlarda hareket ettikleri görülmüştür. Birinciler tekrar baba ocağına dönmek niyetiyle para biriktirmek için göç ettikleri halde; ikinciler bir daha dönmemek üzere göç ederler. Bundan ötürü ikincilerin tam anlamiyle birer sömürgeci olmaları mümkündür. Birinciler ise ataerkil (patriarcale) aileden dönmüş ya da geçici olarak dağılmış aileler oldukları için en uzak ülkelerde bulunsalar bile gene de aile zümresine olan bağlılıklarını korurlar.

Böylece kök aile ikiye bölünmüş oluyor. Dağlı aileleri içine alan birinci tipe — ataerkil ailelerden dönme olduğunu belirtmek için — Ataerkilimsî denmiştir. Norveçli aileleri, Sakson ve Anglo - Sakson ovaları köylülerini içine alan ikinci tipe de — bireyi zümreden üstün tutan eği-

(1) Paul de Rousiers, La vie Américaine.
(2) Fernand Butel, La Vallée d'Ossau (Pirenelerde).

limi belirtmek için — **bireyci (particulariste)** aile adı verilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri de kararsız aile zümresinden çıkarılarak bu zümreye sokulmuştur.

Ama de Tourville, sonuçlara dayanan böyle önemli bir sınıflama ile yetineceğine nedenlere yani eğitime dayanan bir sınıflama kurmak istiyor.

Şunu da işaret edelim ki; burada artık sadece aile tiplerinin değil, bizzat toplum tiplerinin de bir sınıflaması söz konusudur. Görülüyor ki bu dönemlerde bireycilik kuram (théorie) ma uyularak sınıflamaya bir katma (ilâve) yapılmıştır.

Henri de Tourville'in sınıflamasında meydana gelen bu değişiklik yeni anketlere göre yapıldığı için tutunmuştur. Gerçekten yeni anketlerin ortaya konması Henri de Tourville'i, Le Play'nin sınıflamasında bir takım değişiklikler yapmağa zorladı. Bu sınıflama gene de Le Play'nin sınıflamasına dayanıyordu. Ama ne de olsa böyle katışık bir sınıflamanın uzun zaman tutunması mümkün değildi. Nitekim biraz sonra bir taraftan toplumların bir taraftan da ailelerin sınıflamalarını yapmağa çalışan bir takım yeni girişimlerle karşılaşıyoruz.

Edmond Demolins'in sınıflamaları. (1) — Edmond Demolins 1905 de toplumların bir sınıflamasını yapmıştır. Bu sınıflamasında ilkin toplumları kamucu (communautaire) ve bireyci (particulariste) diye iki büyük kuruluşa ayırır (Levha XII).

Birinci büyük kuruluşta cinsler ve zümreler, başlıca geçim araçlarına göre sınıflanmışlardır. Cinsler bölümünde, zümreler kararlılık derecelerine göre: kararlı (stable), kararsız (instable), sarsılmış (ébranlé) diye üç sınıfa ayrılır. Oysa sarsılmış cinsinin sonda değil, ortada bulunması gerekirdi. Bu mantıksızlık, sınıflamanın ileride sözünü edeceğimiz bir takım kuramların (théorie) etkisi altında bulunmasından ileri gelir. Bunda genetik görüşün de aynı derecede etkisi vardır.

İkinci büyük kuruluşta sınıflama, Henri de Tourville'in tarih kuramına, yani bireyciliğin kökeni (origine) ve evrimi kuramına bağlanmıştır. Zümrelerin ayrıntılarında da bazan geçim araçları bazan da ırkın yayılması dikkate alınmıştır.

Champault bu sınıflamanın, gerçekte öncekiler gibi, aile tipleri üzerine kurulduğuna işaret etmiştir. Biz de hemen katalım ki eğitim, mükemmel bir bireşimli ölçüt olabilirdi. Ama o sıralarda çeşitli tiplerdeki eğtim özellikleri hiç incelenmemişti.

Her halde Edmond Demolins bu sınıflamasında bir toplumlar sınıflaması tasarlamıştır. Çünkü 1906 da bir sürü aile tiplerini içine alan bir de aile sınıflamasına girişir. Bu tipler de aşağıda gösterileceği üzere sıralanmıştır:

(1) Sc. Soc. 2 e pér., fasc. 10 - 11.

Ataerkil (patriarcale) aile. (1) — Bu aile ortak (commun) bir atanın nüfuzu altında bulunan birçok ailelerin birleşmesinden meydana gelir. Aile reisi veya Patriark ölünce otorite erkek evlâda değil, en büyük kardeşe geçer. İşte Türkiye'de Sultanların tahta geçişi böyle bir esasa dayanır.

Patriarkal aile bireysel girişimi (ferdî teşebbüs), baskı altına alır. Yorucu işe olan eğilimi de öldürür.

Bu tip ailenin bir çok çeşitleri vardır. Demolins bunlardan her birine bir ad takarak her birinin ayrı ayrı tanımlarını yapmağa çalışır. Şimdi bunları birer birer gözden geçirelim:

1. Saf ataerkil aile (Famille patriarcale pure). — Ataerkil ailenin bu çeşidi, ataerkil aileye özgü karakterleri en yüksek derecede içinde bulundurur. Bunlara özellikle göçebe çobanlığın egemen olduğu Orta Asya step bölgelerinde rastlanır. Bu gelenekçi ve yalınç iş, gençliğe hiçbir üstünlük sağlamadığı için aile birliği rejiminin kuvvetle tutunmasını sağlar.

Burada babanın nüfuzu mutlaktır.

Bu ailenin iki alt çeşidine de işaret edelim: Bunlardan biri Uralın yarı göçebe çobanları Başkırlar, biri de **Bousrah**'ın toplu halde yaşayan köylüleridir. Burada çiftçiliğin gelişmesi ataerkil topluluğun nüfuzunda — Yukarıda işaret ettiğimiz temelli karakterlerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmeden — bazı hafiflemeler doğurmuştur.

2. İkiye bölünmüş ataerkil aile (La Famille patriarcale (dédoublée). — Bu çeşit ataerkil aileye Arabistan çölleriyle **Sahra**'da rastlanır. Çobanlıktan başka çölde hem kervanla taşıma hem de vahalarda tarımı birlikte yapmak zorunluğu iş atölyesinin bölünmesine sebep olmuştur. Taşıma ailenin erkekleri tarafından tarım da kadınların yönetiminde köleler tarafından yapılır.

Burada babanın yanında kadının da nüfuzu vardır. İşte anaerki (Matriarcat) böyle belirir.

3. Baskılı ataerkil aile (Famille patriarcale comprimée). — Bu çeşit aile, Çinde görülür.

Gerçekten bir taraftan Çin'de yüz yıllardan beri devam eden çobanlık, tipin katılaşıp kalmasına; bir taraftan da Çinin steplerle, büyük dağlarla ve denizlerle çevrili olması nüfusun dağılamayıp birikmesine sebep olur.

İşte bütün bu koşullar aile topluluğunun olduğu gibi kalmasını gerektirir. Çünkü bir taraftan çobanlığın egemenliği, bir taraftan da ekilebilir toprağın sınırlı olması aileyi iki taraflı bir baskı altına alır.

Onun için burada yığının baskısına uğrayan baba otoritesi, atalar

(1) **Bulletin, 23 ve 24 üncü kitap.**

ibadeti kurumu yoluyla din duygularında bir dayanak aramağa mecbur olmuştur.

4. Kümelenmiş patriarkal aile (La Famille patriarcale agglomérée). — Bu çeşide Rus ailesi örnektir. Burada belirli bir bölgede bulunan aileler, her patriarkın nüfuzundan bir kısmını üzerine alan **Mir**'e bağlıdırlar. Aileler âdeta **Mir**'in nüfuzu altında toplanmışlardır.

Burada **Mir**'e verilen yetkilerle patriarkın nüfuzu azalmıştır.

5. Yumuşamış ataerkil aile (La Famille patriarcale atténuée). — Bu Bulgar veya Zadruga topluluğunun aile tipidir. Bu çeşit ailelerde patriarkı seçmek, kontrol etmek hattâ bazan düşürmek yetkisini taşıyan bir kamu (communauté) kurulu vardır.

Bu aile tipini büyük tarım doğurur. Tarım çobanlığa göre daha zahmetli ve daha çok bir çalışmağa ihtiyaç gösterdiğinden kamu üyeleri herkesin yeter derecede çalışmalarını sağlamak için onları çok sıkı bir kontrol altında tutar.

Burada patriarkın otoritesi, kamu kuruluna verilen yetkilerle kontrol altına alınmış, azalmış hattâ bazan büsbütün kalkmıştır.

6. Bağlı ataerkil aile (Famille patriarcale subordonnée). — Bu ailenin en tanınmış çeşidi keltler de görülür. Burada aile klana bağlıdır. Klan şefi, patriarkın ödevlerinden bazılarını üzerine almıştır.

7. Küçülmüş ataerkil aile (Famille patriarcale réduite). — Âdeta fossilleşmiş bir aile çeşididir. İmparatorluğun kuruluşundan önceki Romalıların aile tipidir. Aile sadece ergin olmayan erkek çocukları içine aldığı için küçülmüştür. Gerçekten bu insanların çoğu sürüldükleri veya sığındıkları için daha başlangıçta aile topluluğu, akrabalariyle ve **Pelaj** denen büyük şehir topluluğuyla ilgilerini kesmek zorunda kalmışlardır.

Böyle olmakla beraber hiç olmazsa baba otoritesini hafifletmeden hattâ kuvvetlendirerek korunmuşlardır. Çünkü küçülen bu ailede önceleri aile topluluğunun büyükleri arasında bölünen otorite, olayların zoruyla birdenbire bir tek babanın üzerinde toplanmıştır. Bundan başka kendisinin üstünde **Mir** veya **Klan** gibi bir otoritenin kurulamaması baba otoritesinin büsbütün kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Gerçekten Antik Roma sitesi bireyin haklarını korumak bakımından bir araçtan başka bir şey değildir.

Görülüyor ki burada aile reisinin otoritesi azalmış değildir sadece aile zümresi çok küçülmüştür. Onun için bu çeşit aile topluluklarından ayrılmak çok güçtür. İşte Antikitedeki Romen tipinin üstünlüğünü anlatan sebeplerden biri budur.

8. Kentlileşmiş partiarkal aile (Famille patriarcale Urbanisée). — Bu İtalyan aile çeşididir. Burada eski çağlardanberi ticaretten ötürü aile-

ler kentlerde toplanmışlardır. İtalyan kasabaları çoğu zaman küçük kentler kadar önemlidir. Çünkü köylüler bile kasabada otururlar. Görülüyor ki halk burada iyiden iyiye kentli olmuştur.

İşte bu kent hayatı, elbette belediye hayatını kuvvetlendirir. Böylece aile topluluğu kent topluluğu halini alır. İtalyada belediye hayatının ne kadar güçlü olduğu da yeter derecede bilinmektedir.

Burada aile reisinin otoritesi, kent korporasyonunun hükmü altındadır.

İtalyada güney, kuzeyden daha kamucudur (Communautaire) çobanlıkla da daha fazla uğraşır. Bundan ötürü bu tip İtalyan ailesini tekrar ikiye ayırmak gerekir.

9. Mutlakçı babaerkil aile (Famille patriarcale absolutiste). — Bu çeşit aile İspanya yarımadası tipi dir. Burada, yaylalarda hayvan yetiştirme geleneğinin güçlü olmasından ötürü tarımdan kaçınma ve Afrikanın etkileri babaerkil ailenin tutunmasını sağlamıştır.

Ama bu ailenin asıl karakterini, Mağrip (Maures) lilerle olan yüzlerce yıllık çarpışmalar doğurmuştur. Bu çarpışma âdeta dinsel ve politik mutlâkiyetçiliği birbiriyle karıştırmış ve kuvvetlendirmiştir. Bunun sonucu olarak dinde ve yönetimde artan otorite aileye yansımıştır.

Burada aile reisinin otoritesi çok güçlü olarak dinsel ve politik gücün egemenliği altına girmiştir.

10. Çözülmüş ataerkil aile (La Famille partiarcale désorganisée). — Bu çeşit aileye Meksika ve güney Amerikada rastlanır. Bu aile zaten daha İspanya yarımadasında dinsel ve politik mutlakcılık yüzünden sarsılmış, bozulmuştur. Ama orada mutlaklık bu tipi istibdatla zorla tutuyor; böylece hiç olmazsa kısmen olsun çözülmesini önlüyordu.

Bu tip, ana yurttan ve mutlak iktidardan uzak kalınca ailedeki çözülme açık bir biçim aldı. Ailenin gerek yönetmek, gerekse yönetilmek bakımından ne kadar zavallı bir durumda olduğu iyiden iyiye anlaşılmış oldu. İşte böylece aile, din, çözülmesi, politik çözülme baş gösterdi ki, Amerikalılar bu hale daha yeni yeni tedbirler almağa başladılar.

Burada aile reisinin otoritesi ilkin zayıflamış, sonra da dinsel ve politik mutlaklık gibi iki yapma (sun'î) dayanağın kalkmasiyle âdeta yok olmuştur.

Ataerkilimsi aile (Famille quasi patriarcale). (1) — Adından da anlaşılacağı üzere, bu aile tipi ataerkil ailenin bir çok özelliklerini taşır.

Yalnız iki noktada ayrılık gösterir:

1. Topluluk iki aileye ayrılmıştır. Onlar da: Otoriteyi elinde tutan

(1) Bulletin 24 üncü kitap.

ana baba, ve çocuklarından biriyle bekâr kalmış üyelerdir. Bu küçülme, çok sınırlı bir alanda nüfusun birikmesinden meydana gelmiştir.

2. Bireysel bir mülk gibi değil de daima ailenin malı gibi sayılan toprak çocuklardan yalnız birine geçer. Ama bu çocuk bu ortak malın yalnız kullanma hakkına sahip bir müdürü sayılır. Kız kardeşleriyle erkek kardeşlerini ev bark sahibi etmek, bekârlara yardım etmek veya evde alakoymak yükü de gene onun üzerindedir.

Bu aileyi ataerkil aileden ayıran özellik malın bir tek çocuğa geçmesindedir. Gerçekten ataerkil ailede böyle bir geçme tarzına rastlanmaz; çünkü burada ailenin her biri ortak malda aynı derecede payı vardır.

Malın böyle bir tek çocuğa geçmesini ancak bireyci ailenin etkisiyle anlatmak mümkün gibi görünüyor. Gerçekten ataerkilimsi aileye, şimdiye kadar ancak bireyci (particulariste) ailenin bulunduğu bölgelerde rastlanmıştır.

Bireyci aile (Famille particulariste) (1). — Ataerkil aileden ayrıldığı noktalar şunlardır:

a. Mülk ailenin malı olmaktan çıkmış, kişinin malı olmuştur.

b. Bundan ötürü baba malını dilediğine verir.

c. Baba mirasçısını seçince sağlama bağlanmış bir takım borç taksitleri ve haklarla malını kullanma hürlüğünü sözleşmeye bağlayarak toprağının yönetimini ona bırakır. Burada sözleşme, aile topluluğu fikrini kökünden yıkar.

d. Çocuklar daha küçük yaşta hür ve kişisel girişkenliğe dayanan bir eğitimle yetiştirilirler. Çünkü ailenin malına ve yardımına pek o kadar bel bağlamamak zorundadırlar.

e. Onun içindir ki bir daha dönmemek üzere yalnız başlarına göç ederler.

Bu ailenin çeşitleri şunlardır:

1. Kökten bireyci aile (Famille particulariste originaire).

Norveç fiyorlarında yerin aileye olan etkileri şunlardır:

a) Tarıma elverişli küçük toprak parçaları, yerleşmeğe elverişli olmayan geniş toprak parçalariyle çevrildikleri için aileler bu dar topraklar üzerinde tek başlarına yaşamağa mecbur olurlar.

b) Tarıma elverişli yerlerin böyle küçük olması ve genişleme olanağının bulunmaması mirasçı olacak çocuktan başka bütün çocukların yabancı memleketlere göç etmelerine sebep olur.

2. Yerinde sayan bireyci aile (Famille particulariste stationnaire). — Saksonya ovasında (Almanyanın kuzey batısında) denizden uzak olan yer ancak küçük ve oldukça zayıf bir tarıma elverişli olabilir.

---

(1) Bulletin 25 inci kitap — Bazı önemli olmayan cümleler kaldırılmıştır.

Baba göç edeceklerin masrafını, oralarda yerleşme koşullarını sağlamak zorunda olduğu için topraklarını genişletemez ve tip yerinde sayar.

3. Gerileyen bireyci aile (Famille particulariste régressive). — Hollanda da ve «Flandre» da yerin sığı ve bataklık olması; deniz sularının bu toprakları kaplamasından kurtulmak için genel hizmete baş vurulması aileleri daha sıkı olarak birbirlerine bağlamıştır.

4. Pratronlu ve birleşmiş bireyci aile (Famille particulariste combinée et patronnée). — Bu tip Orta Avrupanın büyük bir kısmına yayılmıştır. Saksonya ovasından gelen göçmenlerle eski kamucu (Communautaire) halkın (Kelt, eski Cermen ve Slav) birleşmesinden meydana gelmiştir. Alt katlar bir patronun himayesinde çalışmak ihtiyacını duymuşlar; bu işi de duruma göre ya korporasyonlar ya büyük mülk sahipleri yahut da devlet üzerine almıştır.

5. Birleşmiş ve eğemenlik altına girmiş bireyci aile (Famille particulariste cobbinée et dominée). — Fransa'da çok yaygın olan bu tip, Saksonya ovasından gelen **Frank** göçmenleriyle kamucu (communautaire) olan Gol'lu ve Romalı halkın birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu tip, Roma merkezciliğiyle, İmparatorluk geleneklerinin etkisi altında kalmıştır. Toprak zengin olduğu için, aileler bir patronun yardımına ihtiyaç göstermeden yükselebilmişlerdir. Devletin merkezleşme hareketi az bir direnmeyle karşılaşmıştır, öyle ki iktidarın egemenliği patronluk iktidarından çok daha üstün olmuştur.

6. Güçlenmiş bireyci aile (Famille particulariste accentuée). — İngilterede Saksonlar boş kalmış topraklara yerleşmişlerdir, öyle ki bireyci tip saflığını koruyabilmiştir. Toprağın zenginliği de **gentleman** denen seçkin bir zümrenin belirmesini sağlamıştır. Böylece tip kuvvetlenmiştir. Amerikanın keşfi ve ulaştırmanın gelişmesi bu tipin kuvvetini bir kat daha arttırmıştır. Çocuklar gitgide ailenin hiç bir yardımına baş vurmadan hayatlarını kurtarmak gücünü kazanmışlardır.

7. İlerleyen bireyci aile (Famille particulariste progressive). — Bu çeşit aileler Amerikada gelişmiştir. Bunun sebebi ise ikidir: İlkin «güçlenmiş bireyci» tipte olan İngiliz göçmenlerinin gelmeleri; sonra da bu göçmenlerin sömürgeciliğe elverişli boş kalmış geniş topraklar üzerinde yerleşmeleridir; bu sayede bu göçmenler önceden kazanmış oldukları nitelikleri en yüksek bir dereceye çıkarmak olanağını bulmuşlardır. Çocukların ailelerinden bu derece kuvvetle sıyrılmaları hiç bir zaman görülmemiştir. Irk ilerleme yolunu tutmuştur.

Kararsız aile (Famille instable). (1) — Kararsız aile diğer tiplerin bozulmasından meydana gelmiştir. En karakteristik çeşitlerinden ikisini şöyle tanımlayabiliriz:

---

(1) Bulletin, kitap 25.

1. Vahşî kararsız aile. — Bu aile avcılığın ve toplayıcılığın (cueillette) bir sonucudur. Bu işler yüzünden aile kararsız bir hal almıştır, çünkü ne aile topluluğuna, ne de bireysel yetkiye bel bağlayabilmektedir. Avcılık ve toplayıcılık otoritenin — bunu kullanmak gücünü kazanamadan — gençlerin eline geçmesini sağlar. Böylece aile tam bir kararsızlık içinde kalır.

2. Hafiflemiş kararsız aile (Famille instable atténuée). — Bu aileyi ilkinden ayıran özellik, önceki kamucu (Communautaire) veya bireyci (particulariste) halinden bazı şeyleri saklamış olması sonra da kamucu veya bireyci kuruluşların çevreleriyle değinim (temas) ini kesmemiş olmasıdır.Onun için bu ailenin kararsızlığı hafiftir. Ataerkil veya bireyci ailelerin duruma göre böyle az çok bozulmuş biçimlerine tek tük olarak dünyanın her tarafında rastlamak mümkündür.

Görülüyor ki bu aile sınıflamaları, toplum sınıflamalarına uymamaktadır. Böylece Fransa'yla ilgili bir aykırılık ortadan kalkar. Bundan böyle artık Fransa bir taraftan bireyci kuruluşta olan toplumlara bir taraftan da kararsız aile zümresine giremiyecektir. Gerçekten kararsız aile Le Play tarafından o kadar aşağı görülmüştü ki bu tipin Fransa gibi büyük uygar bir memlekete temel olması mümkün değildi.

Philippe Champault'nun aile tipleri sınıflaması. (1) — **Philippe Champault** 1910 da Lombardiya (İtalyanın kuzeyi) da yaptığı gözlemlerden sonra dağlıların ova halkına göre daha girişken, daha çalışkan olduklarını belirtmiştir. Bunlar «Ossau» (Pirenelerde) vadisindeki halka göre de kamuculuğa daha az bağlıdırlar.

Henri de Tourville, kök aile (famille - souche) tipini iki bölüme ayırmıştı; Champault bu iki bölümü yeniden birleştirerek yepyeni bir tip kuruyor ve buna yarı - bireyci aile adını veriyor. Bununla bireyci aile tipine doğru gelişen bir tipi belirtmek istemiştir (Levha XIII).

Yarı bireyci zümre, eski kök aile (famille souche) zümresine tam anlamiyle uymaz. Champault bu yarı bireyci aileyi tekrar ikiye ayırır, öyle ki kuzeyin iki aileli zümreleriyle, Orta Avrupa'nın dağlı aileleri artık birbirine karıştırılamaz.

Beri taraftan kamucu kuruluş hakkında yeni bir tanım ileri sürer. Bu tanıma göre kamucu kuruluş birlik halinde yaşayan bireylerden değil de, bir birlik duygusiyle beslenen bireylerden kurulmuştur. Bu tanımın, kamucu kuruluşta kararsız aile zümresi sınıflamasının bulunabileceğini göstermek gibi bir yararı vardır.

Nihayet, Champault aile tiplerinin sınıflamalariyle yetinir; toplum sınıflamaları için yapılan her girişimi de mevsimsiz bulur.

---

(1) Ph. Champault, Sc. Soc., 2 e pér., fasikül 76.

Sınıflamalara iyi bir ölçü bulmak için Champault ilkin, ailenin doğum sayısı (natalité) ve eğitim gibi iki temelli görevi bulunduğu konutunu (postulat) kurar. Bu iki temelli görevden birini yani eğitimi sosyal kuruluşların sınıflayıcı öğesi, diğerini yani doğum sayısını da alt bölümlerin sınıflayıcı öğesi olarak seçer.

Böylece şu sınıflama meydana gelir:

Kamucu kuruluşta hayatın güçlükleri, koruyucu bir topluluk (Collectivité - providence) la yenilir.

Bireyci kuruluşta bireyler hayatın güçlüklerini kendi güçleriyle yenerler ve bu kişisel girişkenlikler disiplinli bireysel girişkenliklerin bir sonucu olan özel zümrelerin kurulmasiyle tamamlanırlar.

Bunların ikisi arasında da yarı bireyci kuruluş bulunur. Burada hayatın güçlükleri bazan birinci yola, bazan ikinci yola başvurulmakla yenilir.

Bu sosyal kuruluşlardan her birinin alt bölümleri ise çok ailelikten tek aileliğe gitmek üzere sıralanmıştır. Böylece doğum sayısı (natalité) en fazla olan aile tipinden, en az olan aile tipine doğru bir sıra izlenmiştir.

Şunu da işaret edelim ki: sosyal kuruluşlar eğitim yöntemlerine göre değil de, eğitimin sonuçlarına göre sınıflanmışlardır. Champault, pek haklı olarak eğitim yöntemleriyle ilgili incelemelerin çok az ilerlemiş olması yüzünden böyle bir temele bağlandığını söyler. Bundan da: günün birinde bu eğitim yöntemleri daha iyi bilinir ve daha iyi sınıflanırsa daha mükemmel aile tipleri sınıflamalarının yapılabileceği sonucu çıkar. Çünkü sonuçların daima, başka bir takım etkilerle değişmesi mümkündür: Bundan ötürü nedenler sonuçlara göre daima daha derin br karakter taşır.

Buna karşılık Ph. Champault alt bölümleri doğrudan doğruya doğum sayisına (natalitè) göre değil de, bunu etkileyen nedenlerden birine göre sınıflamıştır. Onun için burada kabul edilen ölçüt doğum sayısı değildir; tek veya çok aileliktir. Bu ölçüt kuşku yok daha iyidir, çünkü doğum sayısının çeşitli nedenleri olabilir.

Şunu da dikkate almalı ki; Champault'nun sınıflanmasında sadece coğrafya düzeni değil, aynı zamanda genetik bir düzen de vardır. Çünkü doğum sayısı fazla olan tipler, zorunlu olarak başlangıçta bulunduklarına göre doğum sayısı az olan tipler ancak bunların parçalanmaları sonucu belirirler.

Emile Durhkeim'in aile tipleri sınıflaması. (1) — Sosyal bilimde bu sınıflamalardan sonra yenileri yapılmış değildir. Ama Durkheim'in sosyoloji okulunda yeni bir aile tipleri sınıflamasiyle karşılaşılır. Bu sınıflama tıpkı Le Play'ninki gibi hem coğrafya görüşüne, hem de genetik

(1) J. - M. Lahy, Du Clan primitif au couple moderne.

görüşe dayanır. Bundan başka, yalnız uygar toplumların değil vahşî toplumların —ki bunlar ilkel sayılmışlardır— incelemesine dayanmak gibi bir üstünlüğü vardır. Her ne ise, şimdi Emile Durkheim'in ayırdığı çeşitli tipleri sıralayalım.

Durkheim bilinemez neden başa totemik klanı koyar. Bunu başlangıçta ailenin bulunmamasını isteyen kuramiyle (théorie) anlatmak mümkündür. Klan bireylerindeki akrabalık kandaşlığa dayanmaz, kandaşlık tamamiyle varsayımlı (farazi) dir. Durkheim **Arunta**'ların, ilk çağların âdetlerini oldukları gibi korudukları varsayımına dayanarak, **Aruntalar**'da gördüklerini genelleştirmiştir. Diğer vahşiler ise babalık veya analık akrabalığına dayanan klanlara doğru geliştiklerinden bu ilkel halden pek az şerler koruyabilmişlerdir.

Bundan sonra anaerkil (matriarcal) klan gelir ki bunlar —Durkheim'e göre gene bilinemez neden— daima **uzun ev**'lere bağlıdırlar. Oysa anaerkil klan ile bu uzun ev arasındaki beraberlik hèr yer için kabul edilemez. Örneğin Britanya Kolombiya (Kanada eyaletlerinden) sı kıyılarında yaşayan **Selish**'ler uzun evlerde otururlar, ama bunların klanla ilişkileri yoktur; bunlar baba akrabalığının egemen olduğu iki taraflı akrabalığı kabul etmişlerdir (1). Sonra bunun tersine olarak **Vedda**'larla **Bushmen**'leri söyleyebiliriz. Bunlar anaerkil kavimler oldukları halde hiç de uzun evlerde oturmazlar, genellikle küçük küçük evlerde yaşarlar (2).

Bu anaerkil aile tipinden de Zadruga (Balkan tipi) gibi **Agnatique** aile çıkar. Bu tip, aile topluluğunun nüfus bakımından azaldığı ve aile reisinin mutlak bir nüfuza sahip olduğu — oysa daha önceki tiplerde aile reisi ailenin diğer üyeleriyle eşit hakları olan bir baştır.— Çin ailesine ve babaerkil aile (Eski Romalı tip) ye geçişe örnektir.

Nihayet karı koca ve çocuklardan meydana gelen ve iki tarafın akrabalığını kabul eden (batılı tip) aile gelir. Burada genetik bir sınıflama yapmak isteyen Durkheim —kısmen olsun geriye döndüğü için— tek çizgili evrim kuramını bırakmak zorunda kalmıştır. Nitekim anaerkil klanı kısmen olsun redetmekle cermen tipine varılır.

İnsan bir kere sav (iddia) larını çürütmeğe başlayınca bunun sonu gelmez. Sonra niçin daha başkaları kabul edilmesin; hem böyle olunca her şeyin açıklaması o kadar kolaylaşır ki!

III. — SİSTEMLEŞTİRME

Bundan önceki bölümde incelediğimiz sınıflamaların hepsi de kusurludur. Çünkü dikkatle incelenmiş çok sayıda monografiler temeline

(1) P. Descamps, Etat social des peuples sauvages, sahife 232 - 234.
(2) Aynı yapıt, sahife 93 - 95, 120 - 130.

dayanan tümevarımlardan (induction) çok, kuramsal (théorique) sistemlerden esin (ilham) lenmiştir. Daha önceki bölümlerden birinde bilimlerin genel yönteminden söz açarken sistemlerin hiç bir zaman olgulardan öyle pek fazla ayrılmamaları fikri üzerinde durmuştuk. Onun için, bizce iyi bir sınıflama bireşimleştirilmiş tiplerin karşılaştırılmalarından çıkarılacağı gibi, sistemler de bu sınıflamalardan çıkarılmalıdırlar. Ters yol tutulursa o zaman bilim olmaktan çok bir felsefe sistemine dayanılmış olur. Öyle sanıyorum ki sistemleştirmeyi bugüne kadar bir tarafa bırakmamın nedeni budur. Bugün de sistemleştirmeyi ancak yukarıda işaret ettiğim koşullara bağlı olarak kabul ediyorum.

Ama sistemleştirmenin ne biçimde yapılması gerektiğini araştırmadan önce bugüne kadar bunun nasıl yapıldığını gözden geçirmek gerekir. Bunların tuttukları yol yanlış da olsa gene de bunları gözden geçirmek yararlıdır, çünkü hiç olmazsa aynı yanlışların tekrarı önlenmiş olur.

Her sistemde bir tarih görüşü vardır ki onu şimdilik bir tarafa bırakacağız (1).

Le Play'nin sistemi. — Le Play'nin özellikle aile monografileriyle uğraştığını görmüştük. Bundan ötürü kendisinin aile tiplerinin sınıflamalarını yapmak istemesi akla uygundur. Bundan başka yaptığı bu sınıflama sırf karşılaştırmadan çıkmıştır ki; bu bakımdan da yukarıda işaret ettiğimiz yola uygundur. Yalnız monografi ile sınıflama arasındaki bağı sağlayacak olan bireşim ne yazık ki çok yetersizdir. Le Play bireşimli öğe olarak sadece mirasın geçme tarzını ele almıştır. Bu seçme tamamiyle pragmatik bir temele dayanır. Gerçekten Le Play de «reform» kaygısının bilimsel inceleme fikrinden iyice ayrılmadığı görülür. Her düzeltici (reformcu) gibi o da sosyal barışı istiyor, doğrudan doğruya gözlem yoluyle de, malların geçme tarzının sosyal barış için çok önemli bir etmen olabileceğini belirtiyor.

Le Play'nin sistemi gözleme dayanır; yalnız bu sistemin dayandığı monografilerin sayısı çok sınırlıdır. Sınıflaması ise yapmadır, çünkü bu sınıflama, aile ve toplumların maddî ve mânevî dirlik (refah) temel fikri üzerine kurulmuştur. Bu tamamiyle pragmatik bir fikirdir. Örneğin hayvanların sınıflanmasında hiçbir zaman türün canlı olup olmamasına, varlığını güçlükle koruyup korumamasına, parazit olup olmamasına bakılmaz. Zoolog sadece her türün kendine özgü yapısını dikkate alır.

İşte pragmatizminin sonucu olarak Le Play ataerkil aile ile kök aileyi ülküleştirmiş, kararsız aileye de İsrail'in bütün günahlarını yüklemiştir. Orta Asyada özellikle mer'a gibi doğal kaynakların bolluğu ve

(1) Bak: **Ek III e.**

hemen hemen bağımsız halde olan ataerkil aile örgütü, bu bölge halkının dirliğini güven altına almıştır. Burada aile, bütün toplumu kapsar. İşte toplum alanında en ilkel hücreyle karşı karşıyayız. Ama bu aileler genellikle meralara sahip olan Klanların himayesine muhtaçtır. Zaten klanlar da ailelerin genişlemesi sonucu meydana gelmişlerdir.

Gezmenler genellikle çobanların temiz ve saf aşklarını tasvir etmişlerdir. Kuzey-doğu Rusya'nın çoban halkiyle yaptığı üstünkörü değinim (temas) lerle yetinen Le Play hiçbir monografi incelemesine başvurmadığı için buranın halkı hakkında aynı izlenimleri edinmiş görünüyor. Oysa bu kadarcık bir bilgi bir sisteme temel olamaz.

Daha sonraları Geoffroy adlı bir öğrencisi Cezayir'deki göçebe çoban ailelerden birinin monografisini yapmış ve burada törelerin büyük bir çözülme içinde bulunduğuna kadının çok kötü koşullar içinde yaşadığına işaret etmiştir. Şimdi de bu örneğe dayanarak Le Play'ninkine tamamiyle karşıt bir yargıyı genelleştirmeyelim. Yalnız bu örnek hiç olmazsa Le Play kuramının ne kadar yetersiz olduğunu göstermeğe yeter sanırız.

O zamanlar Rusya'da yaşayan Mujiklerde ataerkil aile tipi ufalmış bir biçimde hâlâ tutunmaktaydı; Klan patronluğunun yerini, büyük toprak sahibi derebeyleri tutmuştu ve ormanlarda doğal ürün pek boldu. İşte Le Play burada ataerkil ailenin çok velud olduğunu, geleneklerin tutunmasını güven altına aldığını ve ilerlemeğe pek az elverişli olduğunu belirtiyor.

Avrupa'nın kuzeyinde dirliği doğal ürün (orman, balık ve özellikle som «saumon» balığı) ün bolluğu ve kök aile örgütü sağlar. Toprakların bir tek mirasçıya geçmesi maddî düzeyi bozmaz, gelenekleri de güven altına alır. Bir ödenek alan küçük kardeşler de göç ederek dünyayı sömürge haline getireceklerdir. Bunlar ataerkil aile üyelerinin tersine olarak ilerleme fikriyle beslenmişlerdir.

Norveç, doğal ürünle kendi kendinin patronu olmağı başarmış kök aile tipi için, örnek olacak bir ülkedir. Doğal ürünün az olduğu İsveç ve özellikle İngiltere gibi ülkelerde ise sosyal karışıklıkların etkisiyle aile büyük toprak sahiplerinin koruyuculuğu altına girer.

Almanya'nın bazı bölgeleri ve birçok dağ halkı da doğal ürün (koru ve mer'a) ün yardımiyle kök aile biçiminde örgütlenmişlerdir. İtalyanın bazı bölgeleriyle Fransa'nın güneyinde de toprak sahiplerinin koruyuculuğu altında kök aile biçiminde örgütlenmiş çiftçiler vardır.

Fransa'nın Kuzeyinde, Belçika'da, Almanya'nın bazı bölgelerinde patron koruyuculuğu altında bulunmayan kararsız aile (famille instable) ler eğemendir. Burada doğal ürünün bulunmaması, büyük toprak sahibi patronların türemesini yeter derecede sağlayamamıştır. İlerleme fikrinin çok kuvvetli olması da geleneklerin üzerine bir sünger çekmiştir.

Frensiz bir endüstri atılımı ise bu bozulmayı büsbütün artırmıştır. Bir taraftan da kentler hemen hemen her yerde aile geleneğini bozarak yıkmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerine gelince doğal ürüne sahip oldukları için ailelerin büyük toprak sahiplerinin koruyuculuğu altına girmeğe pek ihtiyaçları yoktur. Ama burada mal mirasçılara eşit olarak geçtiği için bu aileleri de kararsız aileler sınıfına, dolayısiyle çözülmeleri yakın olan kavimler zümresine sokmak mümkündür.

Ya vahşiler? Le Play'nin bu hususiaki bilgisi sadece **Amazon** kabileleri hakkında kendisine anlatılanlardan ibarettir. Bu bilgiye dayanarak vahşilerde ailelerin çok bozuk mülkiyetin de pek temelsiz olduğu sonucuna varmıştır. Vahşilerdeki bu bozulmanın uygar kavimlerle olan değinim (temas) den meydana gelebileceğini Le Play hesaba katmamıştı. İşte bu biricik kötü örneğe dayanarak Le Play bütün vahşileri kararsız aileler zümresine sokmuştur.

Bu sistemin tutulacak ve atılacak tarafları vardır. Bir kere çok az sayıda aile monografilerine dayanmaktadır, üstelik bu monografiler örnek tipleri ele almaz. Toplum monografisi ise yalnız bir tektir. O da İngiltere'ye ait olandır. Nihayet bazı nitelikler son derece genelleştirilmiştir. Şunu da işaret edelim ki değer yargıları sadece aile sınırı içinde kalmamıştır toplumlara kadar uzatılmıştır.

İzinde gidenler sistemleştirmede büsbütün ileri gitmişlerdir. Gerçekten bu yol pek çekiciydi: Yalınç birtakım formüllere ve temel verilere dayanarak sadece aileler üzerinde değil, hattâ toplumlar üzerinde bile fikir yürütmek mümkün olacaktı! Böylece sosyal tıpla sosyal bilim âdeta herkesin yapabileceği bir şey olmuştur!

Henri de Tourville'in sistemi. — Yeni gözlemlerle Le Play'nin sistemi temelinden sarsılmış bulunuyor. Örneğin Amerikanın çözülmesi şöyle dursun dirliği gittikçe artmaktadır. Avrupa'da, kök ailede, büyükten gayri çocuklar genellikle göçe eğilimlidirler, ama bunlardan yalnız kuzeyliler bir daha dönmemek üzere göç ederler; diğerleri tekrar geri dönerler. Gerçekten birinciler deniz aşırı yerlerde yeni toplumlar kurarak, ham toprakları tarıma elverişli bir hale getirerek, oralara yerleşirler; Oysa ikinciler önceden toprakları tutulmuş memleketlerde gündelikçi olarak çalışırlar, bir ayak önce yurda dönmek için de para biriktirerek son derecede fakir bir hayat sürerler.

Bundan başka Le Play zamanındanberi her şey değişmiş bulunuyor: «Far West» (Batı Amerika) sömürgeleşme yolunda dev adımlariyle ilerliyor. Britanya İmparatorluğu gittikçe genişliyor, Maşinizm zaferden zafere koşuyor. Bütün bunlar bireycilerin çalışmalariyle meydana geliyor. Devlet onları sadece izlemek ve korumak ödevini üzerine almıştır. İşte tam bu sırada Henri de Tourville bireycilerin serbest çalışmaları; kişisel girişkenlik hattâ bireysel çalışmaların değer ve üstünlükleri üzerinde

duruyor; kısası Le Play'nin ihmal ettiği ama sonuçlarının çok parlak olduğu bütün bu sorunları da Tourville ele alıyor.

Ama Henri de Tourville anketçi değildir. Le Play gibi, olguların yerinde incelenmesiyle uğraşmamıştır. O odasında, öğrencilerinin pek seyrek olarak yaptığı monografilerden başka gezmenlerin ve tarihçilerin yapıtlarını da dikkate alarak soyut bir tarzda fikir yürütmüştür. Bu koşullar altında aşırılığa kaçarak kesin yargılar vermek kolaylaşır. Nitekim bir an geldi ki Henri de Tourville bireysel olmayan, bireyin eylem sınırını aşan her şeye kamucu (Communautaire) demeğe başladı. Orta çağın korporasyonları, dostlar arasındaki birlikler, anonim şirketler, devlet işleri ve daha ne bileyim, her şey, Kamucu (1) adını aldı.

Sonra özellikle bazı öğrencileri sadece monografi incelemelerinin verilerine göre değerlendireceklerine, iyi buldukları ve beğendikleri her şeyi bireycilere (particularistes) kötü bulduklarını da kamuculara (Communautaire) yüklemeğe kalktılar.

İleride —tarih sosyoloji bölümünde— görüleceği üzere (2), Henri de Tourville'in sisteminin özellikle tarih sosyolojisindeki hizmeti önemlidir.

Philippe Champault'nun sistemi. — Tıpkı Le Play gibi Ph. Champault da bir gözlemcidir. Tıpkı onun gibi aile monografileri yapmıştır, genetaya koyduğu yenilik: kök aile (famille souche) nin kuruluşunda dağlaonun gibi aile tiplerinin sınıflamasına girişmiştir. Araştırmalarının orrın oynadığı roldür. Kendisi bunlara yarı — bireyci (Semi-particulariste) aile adını vermiştir. (Bak Levha XIII.).

Dağın daha doğrusu dağda aşırı tarım (culture acharnée) m; dayanıklılık, çalışkanlık, girişkenlik, kanaatkârlık, doğum oranı ve göç etme gigi birtakım nitelikleri geliştirdiği yokumsanamaz.

Peki ama, sadece Lombardiya dağlılarının gözlemine dayanan böyle bir dağlı aile sınıfının tanımını yapmak ne işe yarar. Kuşku yok Champault şuradan buradan çıkardığı bazı bilgileri de buna katmıştır. Ama ne de olsa genelleştirme, dayandığı olguları çok aşmaktadır.

Kısası Champault ölçüt olarak bir tek bireşimli (synthétique) öge seçmiştir. Burada, Le Play'de olduğu gibi malların geçişi ölçüsüne değil de dağdaki aşırı tarım (culture acharnée) ölçüsüne dayanılmıştır. Dağda aşırı tarım, kuşku yok birçok ortak nitelikler doğurur. Ama birtakım başka etmenlerin etkisiyle de çeşitli dağlı halk arasında birtakım farklar belirir. Örneğin bütün dağlılar ova halkından büsbütün başka bir ırk mı teşkil ederler? Aynı bölgelerin dağlılariyle, ovalılarının aynı ırktan olmaları akla daha uygun düşmez mi. Her dağ muhakkak ki oraya yer-

(1) H. de Tourville, Sc. Soc. XXXII, 210 ve XXXIII 224.

(2) Kitabın ikinci cildinde, N. Ş. K.

leşen sosyal zümreyi bir adım daha ileri götürür. Ama bu dağlara yerleşen zümrelerin hareket noktaları başka başka olduğuna göre varış noktalarının da başka başka olması gerekmez mi?

İstenirse her hangi bir bakımdan, Çinin dağlı halkiyle Lombardiyanın dağlı halkını veya Çin ovalarının çiftçileriyle, Lombardiya ovalarının çiftçilerini aynı zümrede toplayarak bir sınıflama yapılabilir. Ama böyle davranmakla tam anlamiyle bilimsel bir sınıflama yapılmış olmaz.

Champault pek haklı olarak kararsız aileyi bilim dışı bırakmıştır (1). Champault doğum oranı (natalité) fazla olan ve âdeta birtakım yayılma merkezleri durumunda bulunan tipleri, sisteminde doğru yerlerine oturtmuştur. Doğum oranı az olan ve evrimin son noktalarını teşkil eden tipleri de gene aynı biçimde yerli yerine koymuştur. Birinciler genellikle çok aileli tipten (yani kalabalık aileden) ikincileri ise tek aileli tipten (yani karı koca ailesinden) meydana gelmiştir. Ama burada da karı kocadan ibaret olan ailelerin hepsini bir zümrede toplamaktan kaçınmalıdır. Çünkü, örneğin Hong-Kong'un çözülmüş aileleriyle, Paris'in karı koca ailelerini aynı zümreye sokmak mümkün değildir.

Her ne ise, Champault'nun sisteminin ana hatlarını gösteren şu satırları olduğu gibi aşağıya alıyoruz:

«8. İşte ilkin dar vadili ve dik bayırlı büyük dağlarda yoğun tarımla (culture istense) uğraşan geçici olarak göç eden, geri dönünce de tarıma elverişli küçük bir toprak edinmek zorunda olan —bireycilere çok yaklaşan— yarı bireyci tipler. Bunların özellikle Lombardiya Alplerinde bulunduklarını söylemiştik.

9. Tarımın daha az aşırı, ama oldukça gelişmiş olduğu dağlarda bazan aynı biçimde oldukça ileri tipler görülür. Örneğin **Perier** ve **Bures** tarafından bugün incelenmekte olan **Vosges** da; **Durieu**'nun **Cerdangne**'daki çok dikkate değer gözlemlerinde; **Olphe - galliard** tarafından araştırılan **Biscaye**'de olduğu gibi. Tarımın az gelişmiş olduğu yerlerde ise bu bireycilik nitelikleri de zayıflar. Örneğin Bern jurası, İsviçre'nin tarıma elverişli kısımları; **Auvergne; Thuringe** dağları ve Kara orman bölgeleri böyledir. Küçük ticarete ve küçük yapım (fabrication) a eğilim başka yerlerde de vardır ama özellikle bu son beş tipte çok gelişmiştir.

«10. Büyük bir kısmı özellikle toplayıcılıkla birlikte ağaç tarımına elverişli olan dağlarda (Eski Yunan, Arnavutluk) girişkenlik fikri, toplayıcılık (cueillette) la birlikte olmak üzere kolaylıkla savaşçılık biçimine bürünebiliyordu.

«11. Bu savaşçılık eğilimine —daha zayıf bir biçimde olmak üzere—

---

(1) Ph. Champault, Sc. Soc., 2 e pér., fasikül 76, sahife 57-58. — İleride görüleceği üzere bizim «Champagne» da yaptığımız gözlemler de aynı sonucu vermiştir.

çobanlık zanaatının egemen olduğu doğal tarım bölgelerinde de rastlanır (İsviçre Grisons'unda).

«12. Henüz kalabalıklaşmamış bundan ötürü de ormanlık ve kırlık kalmış, çevresi, ürünü zayıf, dışarı göç edenleri az olan dağlarda, bağımsızlık aşkı ve kurumlarla karakterlerde sağlamlık gibi nitelikler belirmeseydi, buralarda ancak «postpatriarkal» tipin artıklarına rastlanılırdı. (Pirenelerde özellikle **Ossau** vâdisi Butel tarafından, **Aspe** vâdisi Durieu tarafından, **Haut Valais** Courthion tarafından **Aragon** dağları da Durieu tarafından araştırılmıştır.)

«13. Dağın yarı tenha durumda olmasından meydana gelen bu bağımsızlık isteği özellikle bizim için çok ilgi çekicidir. Çünkü buranın halkını bizim kuramımıza bağlar. Bu dağlar saf halde olan çobanları yarı-bireyci hale getirmediği halde az çok tarımla uğraşmış çobanları yarı-bireyci olmağa eğilimli kılabilir.

«14. Tarımla ilgisi olduğu zaman, dağın yarı tènhalığının insanda doğurduğu bu bağımsızlık isteği, yarı bireyciyi kamucudan kesin olarak ayıran bir ölçüt olarak ileri sürebilir.

«15. Alçak dağlar, güçlükler yüzünden tarımı geri kalmış ova memleketlerinden farksızdır. (Morvan)

«16. Genel olarak: a) Tarımın çok aşırı olduğu dağlar, b) Tarımın daha az aşırı, ama gene de oldukça ileri olduğu dağlar; c) Tarım yanında çobanlığın güçlü olduğu dağlar; d) ağaç tarımıyle toplayıcılığın birlikte bulunduğu dağlar; e) çobanlığın eğemen ve tarımın pek sönük olduğu dağlar diye beş türe ayırdığımız bu tarım dağlarından her birinde yerleşen halk, kültür bakımından ve sosyal bakımdan ne kadar iyi hazırlanmış olursa —ki bu hazırlık, dağda ilk yerleşenlerin daha önceki yetişme tarzı yahut kentlerden atılmış olan insanların sonradan dağlara sığınmaları yahut da ileri kent çevrelerine sık sık yapılan göçler biçiminde olabilir— dağ onları o oranda fazla etkiler ilerleme de o oranda hızlı ve kesin olur.

«17. Bu işaret ettiğimiz beş çeşit tarım dağlarına bir de Norveç'in denizlerle çevrili dağlarını katacak olursak; dağın eğitim gücünün altı çeşit görüntü (manifestation) süyle karşılaşmış oluruz. Bunların altısı da gerek değer gerekse yön bakımından birbirlerinden çok farklıdır. Bu altı kuruluştan her biri bireyci kuruluştan ne kadar farklı ise birbirlerinden de o kadar farklıdırlar. Başka bir deyimle bireyciliğin karşısına konabilecek veya onunla karşılaştırılabilecek yarı bireycilik diye bir şey yoktur; belki her birinin kendine özgü niteliği olan altı dağlı kuruluş vardır. Yalnız bu altı kuruluşun hepsi de dağdan gelen bir çaba eğitimine örnektir, bu noktada hepsi birleşir. Bundan ötürü bu dağlı tipleri ikiye değil, ya altı ayrı sınıfa ayırmalı yahut da bunları altı tür tipi içinde bulunduran bir tek sınıfta toplamalıdır. Bunlar arasında yalnız birey-

cilik, üstünlüğü ve eşsiz sosyal hizmetinden ötürü ayrı bir sınıf olarak kurulmuştur.

Toplumların sınıflaması nasıl yapılmalı. sistemleştirme nasıl olmalıdır. — Genel bir sınıflama yapmak için, özel zümreleri değil, doğrudan doğruya sosyal tipleri ele almak gerekir; nasıl ki zoolojide de örgenlerin değil de hayvan türlerinin sınıflamaları yapılır. Nasıl ki Zoolojistler pençelerin kafaların, gözlerin sınıflamalarını yapmağa kalkışmazlarsa; biz de bunun gibi artık atölyelerin, ailelerin, devletlerin v.b. nin sınıflamalarını yapmağa kalkışmayacağız. Her hangi bir nedenle zümreleri veya örgenleri sınıflara ayırmak gerekirse o zaman bir sınıflama (classification) değil bir düzenleme yapılmış olur.

Şimdi, toplumların iyi bir sınıflaması ne gibi ilkelere dayanmalıdır, onu araştırmağa çalışalım.

Her şeyden önce, iyi bir sınıflamanın yapılabilmesi için toplumlar hakkında oldukça tam ve çok sayıda anketlerin hazır olması gerekir. İşte bugüne kadar yapılan sınıflamalarda bu koşul eksik olduğu için hepsi de aşırı genellemelerde görülen yanlışlara düşmüşlerdir.

Bundan başka, sınıflamanın iyi kurulmuş bir bireşime dayanması gerektiğini görmüştük. Bizim bireşimli kadromuz bundan böyle yapılacak sınıflama girişimlerinde bu koşulu sağlayacaktır.

Yeter derecede bireşimli formüller elde ettikten sonra bunları birbirleriyle karşılaştırarak yöntemli bir düzene bağlamalıdır. Bugüne kadar yapılan denemeler, ancak iki tipin açık birer açıklamasını yapabilmiştir; bunlar da bireşimli (synthétique) formüller sırasının iki ucunu tutan ataerkil (patriarcale) ve bireyci (particulariste) tiplerdir.

Ama yöntemli bir sınıflama yapmak için, bu yolda öncülük edecek akla uygun birtakım ilkelere ihtiyaç vardır.

Bakalım, diğer bilimlerde sınıflamalar ne gibi ilkelere dayanıyor, bir gözden geçirelim.

İlkin, bu bilimler yalınçtan karışığa gitmek ilkesini kabul etmişlerdir. Bu ilke, yalnız biyolojide değil, kimyada da vardır. Ama canlıları veya cisimleri bir tek çizgi üzerinde sıralayarak sınıflamak mümkün değildir; çünkü birbirine karışmış girmiş birçok sıraların bulunduğu görülür.

Böyle olunca bu çeşitli çizgiler üzerindeki sıraların nasıl belirtileceğini anlamak gerekir. Örneğin Zoolojide her bir koldaki canlılar yalınçtan karışığa gitmek üzere sıralanmışlardır. Her bir kol da canlıların yapılarındaki ahengi kuran bir genel plâna göre birbirlerinden ayrılır: Örneğin belkemiklilerde, belkemiğine göre simetrik olan bir iskelet, uyum (aheng) u sağlar. Oysa böceklerde bambaşka bir esas kabul edilmiştir.

Bunun gibi, insan toplumlarında da, —her birinin kendine özgü bir

uyum plânı bulunan— çeşitli çizgiler üzerinde sıralanmış birçok sınıfların bulunması mümkündür. Her bir sınıf içindeki toplumlar da aynı biçimde karışıklık derecelerine göre sıralanabilirler.

İşte, örneğin kamucu, bireyci, yarı bireyci biçimindeki sınıflama girişimleri türlü toplum kollarını gösterir. Bu çeşitli kolların eğitimden geldiği noktasında —hiç olmazsa sosyal bilim alanında— uzlaşma vardır. İşte burada sosyal yetişme biçimi söz konusu olduğu için, bireşimli kadromuzdaki öğelerden birine **sosyal** eğitim adını vermiştik. Bir toplumun en devamlı karakterini meydana getiren kaynak; kuşku yok bu eğitim ögesidir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, dayanışma bağları da ölçüt (critère) alınabilirdi. Bize göre: sosyal eğitim ile, dayanışma bağları arasında sıkı bir bağlaşma (corrélation) nin bulunması gerekir. Onun için bu öğelerden hangisi kullanılırsa kullanılsın elde edilecek sınıflamalar daima birbirinin aynı olur. Kadının durumunun da önemli olduğuna işaret etmiştik. Onun için ilkin kadının durumunu belirten bazı ögelerin devamlı olup olmadığını; sonra da bunun dayanışma bağları; sosyal eğitim gibi en devamlı öğelerle bağlaşma (corrélation) halinde bulunup bulunmadığını incelemek yerinde olur.

Bu türden bir bağlaşmanın bulunduğu anlaşılırsa o zaman girişilecek sınıflamalar için çok sağlam bir temele dayanılmış olur. Apriori bir akıl yürütme ile bu öğelerin neler olabileceğini kestirmeğe çalışmak boşunadır. Bireşimler (Sentezler) ilerledikçe bunlar kendi kendilerine belireceklerdir.. Belki de, böylece en beklenilmedik öğeleri kabul etmek zorunda kalacağız.

İyi bir sınıflamanın kurulmasiyle ilgili bazı fikirler. — İyi bir sınıflamaya götürecek yol üzerine birtakım işaretler koymayı deneyebiliriz.

Philippe Champault, aile tipinin geçim araçlarından bağımsız olarak meydana geldiğini, onun için de son derecede devamlı olduğunu ileri sürmüştür (1). Bununla Champault, örneğin Çinde ataerkil aileyi tutan pirinç tarımı değildir demek istiyor. Bizce de öyle, örneğin ataerkil aileyi doğuran şey çobanlık zanaatı da değildir. Çünkü **Larbas** Araplarındaki (2) kamu (Communauté), Çinli köylülerin kamusundan daha küçülmüş bir haldedir. Louis Tauxier'nin (3) Sudanda çiftçilerle çobanlar arasında yaptığı karşılaştırmalar da aynı sonuçlara varır. Nihayet Etnograflar Sibirya'da avcıların çobanlara göre çok daha sağlam bir aile kamusuna sahip olduklarını görmüşlerdir.

---

(1) Ph. Champault, Sc. Soc., 2 e période., fasikül 78, sahife 36.
(2) H. Geoffroy, Ouv. des deux mondes, 2 e seri, Cilt I.
(3) Louis Tauxier, Sc. Soc., 2 e pér., fasikül 50-51 ve 82.

Ama biz **Ermeniler** (1) üzerindeki incelememizde aile Kamu (comumunauté) sunu doğuran ve tutan şeyin atölye olduğunu ileri sürdük. Yalnız bu neden, filân veya falan özel işde değil de, bütüncü üretim (production intégrale) rejiminde, işlerin çeşitliliğinde aranmalıdır. Böyle olunca, aile topluluğunun neden zorunlu olarak en ilkel biricik biçim olamıyacağı belki çeşitli ilkel biçimlerden ancak biri olabileceği kolaylıkla anlaşılır. Gene biliyoruz ki, ticaretleşmiş bir rejim (régime commercialisé) altında —ki Ermeniler üzerinde yapılan incelemede bu görülmektedir— ataerkil aile dağılmağa başlar. Bu dağılmadan meydana gelen yalınç karı koca aileleri, bir çeşit kamucu (Communautaire) zihniyet taşırlar ki bunun çözümlemesi kolay değildir. Champault'ya göre bir kamu (communauté) duygusuyle beslenenler, hayatın güçlüklerini yenmek. tehlikelerden ve kötü tesadüflerden kurtulmak için memur, papas, bürokrat olmağa çalışırlar. Bu fikirde belki birazcık olsun doğruluk payı vardır. Yalnız böyle bir eğilimin derecesini ölçmek güçtür. Ermenilerin pek çoğu bireysel girişkenlikleriyle yaşamak ve yabancı ülkelerde başarılı olmak yetkisini göstermişlerdir.

Beri taraftan Gaston Richard, **Vahşî kavimlerin sosyal hali** adlı kitabımı çözümlerken şöyle der: «Hukuk kurumları, besini sağlama tarzlarından çok daha çeşitlidir» (2). Gerçekten, ilkel ekonomik bir rejim altında yaşayan vahşilerin hepsi de aile kamusu (communauté) biçiminde örgütlenmiş değildirler. Aile örgütü evin, özel anlamda da filân av hayvanının, falan atölye tipinin etkisiyle meydana gelmiş değildir. Yalnız Ermeniler için ileri sürülen bu kural burada da gerçekleşiyor. Gerçekten kuzey vahşilerinde aile kamusu (communauté) çok daha kuvvetlidir; çünkü bunlarda ihtiyaç (giyinme, barınma, ısınma gibi) lar daha fazla olduğu için işlerdeki çeşitlilik daha fazladır (3).

Ticaretle veya daha zengin bölgelere göç etmekle gerçi aile kamusu zayıflar, ama kamucu zihniyet gücünü kaybetmez. Peki ama, Devlet, Manastır gibi kurumlar bulunmadığına göre, bu zihniyet nerede tutunacak? Klanlarda veya gizli mi? Belki ama her halde, bu sorunun bütün ayrıntılariyle incelenmesi gerekir.

Bu incelemeler yapıladursun biz şimdi akrabalık sistemlerinde (Système de parenté) veya **relationship**'de gerçekten çok canlı birtakım artakalan (survivance) ların varlığını görüyoruz. İlkin bir sınıflayıcı sistem (Système classificateur) vardır ki; burada akrabalık derecesi kuşaklara göredir. Bunun en saf biçiminde, aynı kuşaktan olanlar birbirlerini

(1) P. Descamps, Sc. Soc., 3 e pér., fasikül 5, sahife 26.

(2) Gaston Richard, Revue internat. Sociol. Temmuz 1931, sah. 402-3.

(3) Paul Descamps, Etat social des peuples sauvages'in birçok yerlerine bak.

kardeş sayarlar, sonraki kuşak da bunların çocukları sayılır, ve böylece devam eder gider.

Öyle sanıyoruz ki, bu sistemin kökünü işlerin yaşlara göre ayrıldığı aile kamularında —ki Ghiliak'lar (1) böyledir —bulmak mümkündür. Bu akrabalık sistemi, kamuların dağılmasından sonra da uzun zaman sürer, çünkü hemen bir başka akrabalık sistemi kurmakta bir anlam yoktur. İşte bu sistemin uzun zaman Avustralyanın ve Kuzey Amerika'nın birçok kabilelerinde saklanmasındaki neden, bu olsa gerek.

Bundan sonra bir tasvirci sistem (Système descriptif) vardır ki; burada her bireyin durumu diğer bireylerin her biriyle ayrı ayrı ele alınır. İlk sisteme göre çok daha fazla bir bireyciliğe ihtiyaç gösteren bu sistemin kökenini bilmiyoruz. Yalnız bu sistem bütün uygar kavimlerde ve bir kısım vahşilerde kullanılmaktadır. Örneğin **Mincopies**'ler böyledir; bunlar kamucu bir zihniyet taşıdıkları halde bölge zümrelerinde —aile kamularına dayanmazlar da— bireysel yetenekler üzerine kurulmuş bir mertebeler düzeni (hiérarchie) ne bürünürler.

Tasvirci sistemin birçok çeşitleri vardır: Kısmen bireyci kısmen de kamucu olduğu için bireycimsi (semi-particulariste) ya da ataerkilimsi (quais - patriarcal) aileyi karşılayan İskandinavya ve Germanyadaki akrabalık ilişkileri sistemi (Système des parentèles) kuşaklarla değil de kökler (Souches) le ilgilidir. Asıl kök büyük evlât kolundan meydana gelir. Küçük evlât kolları da yeni köklerin başlangıcı olur. Böyle olunca akrabalık derecesi kökün hareket noktasına çıkılarak ölçülür. **Slesvig**'in **Frise**'lilerinde sadece baba akrabalığı dikkate alınırdı. Diğer Germenlerde ise; —baba akrabalığı ana akrabalığından önce gelen Norveçlilerle Anglo - Saksonlar dışında— baba ve ana akrabalığı aynı derecededir (2)

Akrabalık ilişkileri sistemi (Système des parentèles) Atinada ve Antik çağın diğer bazı kavimlerinde de kullanılmıştır. Buna benzer bir akrabalık sistemi (système de parenté) de **Gabon**'da **Fang**'larda görülmüştür.

Lâtin kavimlerde ise bunun tersine olarak akrabalık derecesi sadece en yakın ortak kuşağa çıkılarak ölçülür.

Artakalan (survivance) ların yalnız bugünkü sınıflamalara değil, özellikle sosyal tarih araştırmalarına da büyük yardımı dokunabilir.

Bizim yaptığımız anketlerden bazıları da, bugüne kadar pek bulanık bir takım bilgiye dayanan sosyal sorumluluğun önemini belirtmeğe yaramıştır. Bu sorum erginlik yaşı (L'âge de l'émancipation) ile ilgilidir.

İngilterede (3), iyi ailelerde sorumluluk duygusu eğitimi, yaş gelişi-

(1) Aynı yapıt, sahife 251.

(2) Bertha S. Phillpotts, Kindred and Clan in the middle age and after.

(3) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e pér., fasc. 82, sahife 100 — «La Formation Sociale de l'Anglais Moderne» adlı yapıta de bakınız.

mine paralel olarak çocukların ağır ağır kişilik kazanarak toplumun çeşitli sorumluluklarını üzerlerine alabilecek hale gelinceye kadar ağır ağır verilir. Erginlik yaşı sosyal sınıflara göre, 16 ile 25 arasında değişir.

Champagne köylüleri arasında erginlik evlilikle başlar ve İngilterede olduğu gibi ağır ağır değil, birdenbire olur. Şüphesiz **Champagne**'a benzer diğer bölgelerde de hal böyledir. Buralarda bireysel sorumluluk duygusunun daha az geliştiği anlaşılıyor. Buna karşılık aile sorumluluğu daha güçlüdür. Öyle ki aile âdeta küçük bir kamu (communauté) meydana getirir. Burada ilk deney aile içinde yapılır, Oysa Manş ötesinde büyük veya küçük çiftçilerdeki oğlan çocuklar ilk deneylerini başka çiftliklerde yaparlar.

Lyon'lu dokumacılarda da aile kuruluşu aynı haldedir.

Almanya'da (1) erkek çocuklar, kollektif sorumluluğun çok güçlü olduğu zümrelere (lonca, yöneticilik gibi) girmek için küçük yaşta ailenin vasiliğinden kurtulur. Bu hal Almanyada çok yaygındır.

Ataerkil aile biçiminde örgütlenmiş Ermeni köylülerinde erginlik (émancipation) hiç bir zaman olmaz. Çünkü aile sorumluluğu mutlaktır denebilir; ama bu anlamda anlaşılan bir sorumluluk duygusu yaşlılıkla birlikte artar.

Her ülkede işaret ettiğimiz bu ülküyü çeşitli nedenler (babanın ölümü, iflâs, ana babanın çok fakir olması v.b.) yüzünden gerçekleştiremeyen aileler vardır. Bu ailelerde eğitim bireysel veya kollektif sorumluluk duygusunu tam anlamiyle gerçekleştiremez. veya eğitimin tamamlanmasına meydan kalmadan erginlik (émancipation) oluverir. İşte bozulmuş aile (famille désorganisée) adının bu tip ailelere verilmesini ileri sürmüştük. Ama hem sosyal çevrenin çeşitli etkilerine uğrayan, hem de birçok artakalanları koruyan bu bozulmuş aile tipinin ülkeden ülkeye değişeceğine de kuşku yoktur. Onun için örneğin Parisin bozulmuş ailesi. **Hong - Kong**'un bozulmuş ailesinden farklıdır.

Kararsız aile (Famille instable) sorunu. — Le Play'e göre kararsız ailenin başlıca özellikleri şunlardır:

Çocuklar ana babanın mirasında eşit haklara sahiptir; bunun sonucu olarak küçük mülk sahiplerinin çiftlikleri her kuşakta parçalanır, evler parçalanmış topraklarla çevrili olarak köy halinde kümelenir; köylüler çok sıkı bir çalışma ve tasarrufla, çocuklarından her birine yeter ölçüde toprak sağlamaya uğraşırlar; bu sistem miras, kardeşler arasındaki geçimsizliği arttırır. Bazan mecburî satışa ve yıkıma sebep olur. Elden ele geçen toprak parçaları, yerleşmiş bir toprağın kurulmasını olanaksız

(1) P. Descamps, 2 e pér., fasc. 123, sahife 53 — «La Formation Sociale du Prussien Moderne» ne de bakınız.

kılar. Bazan baba ihtiyarlığında gelirsiz ve yardımsız kalır; yeter derecede mülk edinemeyen çocuklar başka yerlerde gündelikle iş ararlar. İşte böyle kararsız ailelerin eğemen olduğu ülkeler de, yıkılmağa yüz tutmuş sayılabilir (1). Le Play kararsız aile zümresine, büyük tarım ve endüstri işlerinde çalışan, dikili taşı olmıyan, hiçbir yerde kesin olarak yerleşmeyen gündelikçi işçileri de sokar. Kendisine göre makine işçiliği kararsız ailelerin sayısını büsbütün arttırmıştır.

Le Play vahşileri de kararsız aileler zümresine alır; çünkü çocuklar çok genç yaşta kendi kendilerine yeterler, hayatlarını kazanamıyan ihtiyarları da kaderleriyle başbaşa bırakırlar.

Le Play'nin öğrencileri aşırı sistemleştirme çabalariyle kararsız ailenin şöyle bir tanımını ortaya koymuşlardır: «Kararsız aile genç kuşakları hiçbir işe yaramaz bir hale getirir. Bunlar çocuklarını, ne ataerkil ya da ataerkilimsi ailede olduğu gibi, otoriteye ve geleneğe saygıyı öğreterek yetiştirirler, ne de bireyci (particulariste) ailede olduğu gibi yeteneklerin ve kişisel girişkenlik fikirlerinin gelişmesi için en ufak bir çaba gösterirler. Böylece aileye bağlılık ve kişisel girişkenlik gibi niteliklerden yoksun olan ve hiçbir işe yaramayacak bir tarzda yetiştirilen birey devletin kucağına düşer (2).

Fransa, bu kararsız ailenin en yaygın bulunduğu bir memleket olduğuna göre yukarıki tasvirde özellikle Fransa hedef tutulmuştur. Ama Fransanın çökmeğe yüz tutması şöyle dursun, tersine nüfus artışı dışında her yönden ilerlemek yolundadır. Demolins, Fransız toplumunun ve ailesinin biraz önce gördüğümüz gibi daha mükemmel bir tanımını yapmağa girişmiştir (3).

Champault 1910 yılının aralığında şunları yazmaktadır:

«...Ben burada, âdet olduğu gibi kararsız ailenin şikâyetini yapmıyacağım, geleneğin tersine olarak da onu büyük aile tiplerinin son basamağına yerleştirmeyeceğim.

«... Kuşku yok ataerkil ve ataerkil sonrası tiplerin geçim sorununa getirdiği çözüm yolu kendi çevreleri sınırında kalmak koşuluyla çok daha kolay ve çok daha incedir. Buna karşılık bizim kamucu yalınç ailemizde geçim çok güç çok bunalımlıdır, üstelik bunlar mutlu da değildir. Bu ailelerde karşılaşılan güçlükleri yenmek için bambaşka bir kişisel değer ister. Onun için bütün kusurlarına rağmen bu ailelerin buldukları hal çaresi de pek yüksek bir değerdedir» (4).

---

(1) Bouchié de Belle, Sc. Sos., 2 e pér., fasc. 36, sahife 54-55.
(2) R. Pinot, Sc. Soc., Ocak 1894, sahife 70.
(3) Bak: Demolins'in aile sınıflamalarında, kararsız aile bölümüne.
(4) Ph. Champault Sc. Soc., 2 e pér., fasc. 76, sahife 22.

İşte bu kararsız aile sorununu aydınlatmak amaciyle 1912 yılında **Champagne**'a gittim. Le Play'e göre burası kararsız ailelerin en çok bulunduğu yerdir. Gözde olan kuramları gerçeklemek amacıyla yapılan bu anket kısmen sosyoloji deneylemelerine de dayanmaktadır. Çünkü ben burada işaret edilen olguların nedenlerini, amaçlarını belirtmek ve kanıtları karşılaştırmak için dilediğim koşulları araştırmağa koyuldum.

Anketimde vardığım sonuçlar şunlardır: (1)

Champagne Sèche'de bir küçük çiftçi ailesinin yaşaması için 15 - 20 hektar kadar toprak, ayrıca köy otlağından yararlanması gerekir. Her kuşakta kaç çocuk varsa, bunların orada aile kurabilmeleri için bu miktarın çocuk sayısiyle çarpılması gerekir. Onun için burada aşırı çalışmak ve para biriktirmek zorunludur. Ekilir biçilir toprakların genişlemesi elde olan bir şey olmadığı için toprak edinmekte çarpışma sert olur; fiyatlar yükselir, bu da istenilen miktarda toprak edinmeyi büsbütün güçleştirir. Yeteneksizlik hastalık gibi nedenlerden gerekli miktarda toprak edinemeyen aileler memleketi bırakmak zorunda kalırlar. Çünkü ekimden başka geçim aracı yok gibidir. İşte burada en başarılı olanlar baba otoritesinin güçlü bulunduğu ailelerdir.

Çocuklar baba toprakları üzerindeki haklarını doğal görürler. Çünkü evleninceye kadar babalarının yanında çalışırlar; bu hizmetlerine karşılık — pazarları verilen birkaç kuruş dışında — hiçbir ödenek almazlar. Gerçekten çocukların gördükleri işler daha iyi, daha masrafsız olduğu gibi başlarında adam bulunmağı da gerektirmez. Denebilir ki baba çocuklarının çalışmaları sayesinde topraklarını genişletebilir; bundan ötürü baba toprakları âdeta çocukların gündeliklerinin karşılığı gibidir.

Etrafı, parçalanmış topraklarla çevrili, kümelenmiş köy (village aggloméré), mirasın bölümü sonucu doğmuş değildir; paylâşma sadece toprağın parçalanmasını arttırabilir. Kümelenmiş köyü coğrafya nedenleri doğurur; örneğin suyun kıt olduğu yerde köyün su etrafında veya bir otlak civarında kümelenmesi gibi. Sınırların karışmaması için her şeyden önce sürülecek topraklar üzerinde bir anlaşmaya varmak gerekir. Ama bu anlaşma ancak köye ait bir otorite tarafından sağlanır, çünkü komşular toprak edinmek konusunda birbirlerinin rakibidirler; birbirleriyle pek öyle kolay kolay anlaşamazlar.

Bu gözlemler, Le Play'den ziyade Champault'nun görüşünü kuvvetlendiriyor. Zaten Le Play'nin Avrupa işçileri monografilerinde kararsız aile örnekleri gelişi güzel alınmıştır. Onun için bu örnekler kararsız aileye örnek olmaktan uzaktır.

Kısası kararsız aile, genel bir sınıflamada yer alabilecek bir tip meydana getirmekten uzaktır. Ancak toplumların böyle genel bir sınıflaması yapıldıktan sonradır ki: her bir toplumda görülen çeşitli aileleri belirtmek mümkün olur.

Gelelim vahşilerin kararsız ailelerine. Bu son on yıl içinde etnografya monografilerini çözümlerken vahşi aile tiplerinin pek çok çeşitleri olduğunu gösterdim. Bu konuda tam bir fikir edinmek için «Vahşî kavim-

(1) P. Descamps, Sc. soc., 2 e pér., fac. 104.

lerin sosyal hali» adlı kitabımın sonunda bulunan çözümlemeli endeks (1) e bir göz gezdirmek yeter. Bu endeksde aile tipleri, kamucu aileden yalınç karı koca ailesine doğru sıralanmıştır.

Hemen söyleyelim ki vahşî kavim deyince sırf avcılık, balıkçılık, meyva toplayıcılık gibi doğada kendiliğinden yetişen ürünlerle geçinen kavimleri anlatmak istiyoruz.

Vahşilerin aile tipleri aşağıda gösterilmiştir:

Punaluan tipinde (zümre halinde evlenme) birçok erkek ve birçok kadın birlikte yaşar; çünkü erkekler nöbetle evden uzak kalmak zorundadırlar. Orta Avustralya steplerinde yaşayan kavimler, Kuzey ormanlarındaki **Dénè**ler, Sibirya'nın kuzey doğusundaki bazı eski Asyalılar gibi.

Kamucu «agnatique» tip ki, kamucu atölyenin eğemen bulunduğu yerlerde bulunur. Tasmania'lılar, Ona, **New South Wales** kıyı balıkçıları, **Makenzie nehri** balıkçıları, Aşağı Kolombia ve Britanya Kolombiyası sahili balıkçıları, **Tchouktchi, Koriak, Aino, Ghiliak, Oumiak** Eskimoları gibi.

Kamucu «ambilien» tip (Kayınpeder ve damad); burada erkekler sık sık hep birlikte aileden uzak kalmak zorundadırlar. **Zinaî** kavimlerinde, **Kamtchadale'da, Oumiak** dışında Eskimolarda olduğu gibi; **Kiowma'**larda da artakalan (Survivance) lar halindedir.

Sarsılmış kamucu «agnatique» tip. Burada kamucu atölye eğemen olmadığı için karı koca bir dereceye kadar hürdür. Örneğin **Negrilles, Tehuelche.** Güney ormanlardaki Avusturyalılarda olduğu gibi.

Kararsız kamucu tip, geçici bir zaman için birleşen birçok ailelerden meydana gelir. **Yaghan, Seri, Botocudos'**da ve birçok suvari avcılarda olduğu gibi.

Basit karı koca ailesi: **Veddah, Bushmen, Mincopies, Sekanais,** aşağı Kaliforniyada, **Aléoute** ve Avusturalya çöl bölgelerinde olduğu gibi.

Bu cetvel, aile tiplerinin çeşitliliğini gösterir, ama bir gerçek aile sınıflaması olmaktan uzaktır. Çünkü gerçek bir sınıflama ancak sosyal tipleri ele almakla mümkün olur. Bu da oldukça ince özel bir çalışma ile sağlanır.

---

(1) P. Descamps, Etat social des peuples sauvages, sahife 273 - 274.

Levha XII.

TOPLUM SINIFLAMASI (Ed. Demolins)

I. — Kamucu (communautaire) kuruluşta toplumlar

CİNSLER	ZÜMRELER
1. **Sabit (Stable).** Çobanlık zanaatının eğemenliği	1. Asya stepleri . 2. Çöller, vahalar.
2. **Kararsız (Instable).** Avcılığın, nehir balıkçılığının ve toplayıcılığın eğemenliği	1. Tudra 2. Kuzey Amerika «Savane» ları. 3. Güney Amerika ormanları ve çeşitli yerleri. 4. Afrika ormanları ve bir çok yerleri 5. Okyanusya.
3. **Sarsılmış (Ebranlée)** Tarımın eğemenliği	1. Güney ve doğu Asya. 2. Doğu Avrupa. 3. Kelt Avrupa. 4. Güney Avrupa. 5. Güney ve Orta Amerika

II. — Bireyci (pasticulariste) kuruluşta toplumlar

CİNSLER	ZÜMRELER
1. **Taslak (Ebauchée)** Bireyci kuruluşun yuvası	1. İskandinavya fiyoru 2. Saksonya ovası 3. Flaman polderleri
2. **Sarsılmış** Sahipli toprakların sömürülmesinden (Colonisation)	1. Orta Avrupa 2. Batı Avrupa
3. **Gelişmiş.** Sahipsiz boş toprakların sömürülmesinden	1. Kuzey Avrupa (Anglo-sakson) 2. Avustralya ve İngiliz Afrikası 3. Kuzey Amerika.

Ü Ç

İlkin eğitim veya kişisel çabayla başarma eğiliminin kuruluşuna göre; değer bir gör

AİLE TİPLERİ

(Ph. Champault ya göre)

KAMUCU (Communautaire)

Yani bireyler hayatın güçlüklerini kendi güçleriyle değil, bir topluluk (aile, klan, Devlet) a başvuracak tarzda yetişmişrir.

Tipin doğal gidişine aykırı olan nadir veya sık göçler (Bak aşağıya) özellikle düşmüş veya hiç olmazsa az çalışkan kimseler tarafından yapılır. Çabaları verimli olmaz boşa gider. Geçici veya büsbütün göç edenler yükselemez kıt kanaat geçinirler. Çoğu zaman kentlerin aşağı hayat düzeyinin üstüne çıkamazlar. Yabancı memleketlerde hemen hemen hep başarısızlığa uğrarlar.

İKİ ZÜMRE

Aile ocağına yerleşme tarzından meydana gelen doğum miktarına göre

İki veya daha fazla aileli,

Sabit bir aile ocağı etrafında ve devamlı baba otoritesi altında.

Doğumların artışına çok elverişli.

ATAERKİL (Patriarcale) Kamucu

Yer itibariyle en çok: zengin stepler.
İktidar en yaşlı kuşakta kardeşten kardeşe geçer.
Göç'ün kesini yoktur, geçici göç vardır.

ATAERKİL SONRASI (Post patriarcale)

Yer ekime elverişli ova ve fakir step,

İktidar babadan büyük evlâda hattâ en lâyık evlâda geçer.

Göç kesin değil geçicidir.

Karı koca ailesi.

Kararsız bir aile ocağı etrafında ve devamlı olmayan baba otoritesi altında,

Doğumların artışına elverişsiz.

KAMUCU KARI KOCA AİLESİ

Yer hayat kavgasının kesinleştiği tarıma elverişli ova ve kentlerde,

İktidar geçicidir, babadan geçmez. Yeniden belirir.

Göç oldukça çoktur.

KAMUCU SONRASI (POST COMMUNAUTAİRE) (Türetilmiş tip)

Hayat kavgası yüzünden bireycilik yönünü tutan aydın ögeler.

SINIF

sonra da — boş veya sahipli topraklara — göçe eğilim gibi, en dikkate üntüsüne göre.

BİREYCİMSİ VEYA YARI - BİREYCİ (Semi - Particulariste)

Yani bireyler bazı hallerde hayatın güçlüklerini topluluğa, özellikle aileye başvuracak tarzda, bazı hallerde de kendi güçleriyle veya uzmanlaşmış zümrelerin yardımiyle çözecek tarzda yetişmiştir.

Tipin kendisinden çok çevrenin zorladığı göçler girişken becerikli kimseler tarafından yapılır. Devrî ve uzun zaman süren göçler daha çok dönmek üzere yapılır. Ama daima durumlarını düzeltmiş olarak dönerler. Bazan da ticarette takdire değer bir mevki sağlarlar kente yerleşirler. Yabancı memleketlerde de adamakıllı başarılı olurlar.

BİREYCİ (Particulariste)

Yani bireyler hayatın güçlüklerini hemen hemen sadece kendi güçleriyle yenecek, veya karmaşık çevrelerde kişisel girişkenlikleri bir yumak gibi toplayan özel zümreler kuracak tarzda yetişmiştir.

Yetişmenin ve verilen eğitimin etkisiyle göçler çok sık ve çok cüretlidir. Hemen hemen hepsinde amaç bağımsızlıktır, bazan da zenginlik olabilir. Pek genç yaşta memleket içinde veya dışında köyde veya kentte kârlı bir iş buldular mı hiç bir deney geçirmeden hemen bir daha dönmemek üzere göç ederler. Aydınları boş topraklarda ileri yöntemle tarımla uğraşarak oralarda yerleşirler. Irkın yayılma gücü çoktur.

ATAERKİL SONRASI KURULUŞTA YARI BİREYCİ

Çobanlık ve hafif tarım	Çobanlıkla karışık tarım	Toplayıcılıkla karışık tarım	Aşırı olmağa yüz tutmuş tarım	Dik bayırda aşırı tarım

İktidar babadan en lâyık evlâda geçer.
Göç devri ve kısa zaman için.

ORTAK MİRASÇISI OLAN YARI - BİREYCİ

İktidar babadan ortak evlâda geçer.
Göç uzun zaman için.

ORTAK MİRASÇISI OLAN BİREYCİ

Yer: Norveç fiyorlarının tarıma elverişli dik bayırları.

İktidar: babadan ortak evlâda geçer.

Göç'ün geçicisi yoktur.

YARI - BİREYCİ KARI KOCA AİLESİ

Yer: (yukarıdaki gibi)

İktidar geçicidir, babadan geçmez, yeniden belirir.

Göç hareketleri ve bu sınıfın nitelikleri, dağda bağımsız ve verimli denebilecek bir toprak sağladığı oranda artar. Şayet ovalar boşsa sahipsizse bu sınıfa özgü niteliklerin zümrelerden üçünde devam ettiği görülür.

BİREYCİ KARI KOCA AİLESİ

Yer:
- Büyük evlât hakkı (İngiltere)
- Eşit bölüm (Birleşik Milletler)

İktidar: geçicidir, babadan geçmez yeniden belirir.

Göç: etme hareketleri modern gelişmelerle her bakımdan artmıştır.

Sınıfın özellikleri boş topraklara yerleşip de ileri yöntemle tarım yapıldığı takdirde şaşılacak bir devamlılık gösterir.

YARİ - BİREYCİLEŞMİŞ (Üretilmiş tip)

Büyük evlât hakkı bazan vardır, bazan yoktur: Dağların yamacında bazan da uzağında bulunan bölgelerde belirir.

Sahipli topraklarda tipin özellikleri en aşağı bir kaç kuşak sürer.

BİREYCİLEŞMİŞ (Particularisé) (Üretilmiş tip)

Ortak mirasçı: Kanada.

Büyük evlât hakkı bazan var, bazan yoktur: Kuzey Avrupanın birçok bölgelerinde görülür.

Sahipli topraklarda sınıfın özellikleri en aşağı bir kaç kuşak sürer. (Fransa'da Sen nehrinin kuzeyinde ancak izlerine rastlanır).

Levha XIV.

«Auvergne» nin bir köy

GENEL LEVHA (TABLEAU SYNOPTİQUE) sı

(Paul Roux ya göre)

I. — Taşıtların gelişmesinden önce

Tarihsel köken (origine) → Büyük toprak / Kamucu aile. →
- Gelenek fikri.
- Din alışkanlıkları.
- Klan fikri.
- Küçülmüş aile kamu (cemaat) su.
- Çok çocuk.

Kuvvetli toprak → Küçük ama sıkı veya yogun (intensive) aile tarımı →
- Parçalanmış toprak
- Çiftlik işletme (Colonage) → Köy halinde kümelenmiş yoğun nüfus. → Yaşama tarzı yetersiz.

Zayıf toprak → Küçük gevşek veya yaygın (extensive (1) tarım →
- Yarıcılık (Metayage) veya ortakçılık (fermage) → Büyük tenha alanlarda dağınık nüfus → Yaşama tarzı basit ama yeterli

II. — Taşıtların gelişmesinden sonra

Dış etkiler (dolaysız)
- Fiyatların ve gündeliklerin artması → Biriktirme → Küçük toprağın gelişmesi
- Baba otoritesinin zayıflaması.
- Din alışkanlıklarının zayıflaması. → Gençlerin öğretim eğitim görmemesi. Doğum miktarının azalması
- Politik klân fikrinin gelişmesi
- Yönetim bakımından merkezcilik.

Kuvvetli toprak → Küçü bağ tarım ve ticareti → Bol biriktirme → Küçük toprağın gelişmesi →
- Köy halinde kümelenmiş nüfus → Komşular arasında kavga. → Klan
- Karı koca ailesi. →
  - Yaşama tarzı düzelmiş.
  - Doğum sayısı az.
  - Kesin göç, ama az gelişmiş olarak.

Zayıf toprak → Daha yogun tarım Hayvan besleyicilik → Biriktirme → Büyük toprağın parçalanması →
- Ham üretiminin artması.
- Küçük köylerin (hameaux) kuruluşu.
- Karı koca ailesi.
- Dağlıların gelip yerleşmesi → Nüfus azalması duraklar

(1) Gevşek veya yaygın tarım yani Geniş toprakta az masrafla yetişen ekin.

EK I.

Bir okulun çözümlemesi

Okul bir insan zümresidir. Onun için o da her insan zümresi gibi, Cetvel (Nomenclature) in yardımiyle çözümlenebilir. Gerçekten «cetvel» bir zümreler fihristi değildir, çünkü bunların sayısı sonsuzdur; belki bir sosyal olgular fihristidir.

Bu «cetvel» i bir okulun çözümlemesine uygulâmak için, sosyal olgular listesini gözden geçirerek bu okulda hangilerinin bulunduğunu ortaya koymak yeter. Bu olgulardan hangilerinin okulda rol oynayacağını önceden kestirmek mümkün değildir. Çünkü bu olgular okuldan okula değişir. Örneğin İngilterede bir özel okul (Private school) in Devletle hiçbir ilgisi görülmediği halde bir «Elementary school» ün Devletle sıkı bir ilişki halinde bulunduğu görülür. Ama çözümlemede hiçbir şey kaçırmamak için sosyal olgular listesini daima bütünüyle gözden geçirmek yerinde olur.

İşte bir okuldaki olgular, «Cetvel» böyle gözden geçirilmekle eksiksiz olarak ortaya konur.

Ama okul zümresinin sadece kendisini, içinde geçen olguları dikkate almak yetmez; bu okulun sosyal çevreyle olan ilişkisini etrafını saran ve kendisini etkileyen dış olgularla olan ilişkisini de çözümlemek gerekir. Daha açık anlatmak için somut bir örnek alalım.

İşte Cetvel (Nomenclature) deki düzene göre İngilterede «Harrow» (1) kolejinin sosyal olgularını içinde bulunduran liste:

A. **Yer (Lieu).** — Göze çarpan bir şey yoktur. (Bazan okul deniz kenarında, veya dağda bulunduğuna göre iklimin özelliklerini dikkate almak yerinde olur, yalnız okul üzerine etkisi olmayan etmenleri (facteur) inceleme dışı bırakmak gerekir).

B. **İş.** — Burada da göze çarpan bir şey yoktur. (Yalnız teknik veya meslek okullarında, öğretilen zanaatlarla iş arasındaki ilişkiyi bu maddede belirtmek gerekir).

C. **Mülk.** — **«Harrow»** okulu: yapılar, kilise, pansiyon konutları, oyun alanları, toprak v.b. ndan ibarettir.

Edinme tarzı: okul bir bağıştır (Endowed School). Yâni sürekli kuruluşlar rejimi altında yapılara sahiptir. Bazı pansiyon yapılarını yöne-

(1) Bull. Soc. Sc. Soc., 78 inci kitap. — Sc. Soc., 2 e pér., fasc. 77.

tici (Housemaster) ler ya okuldan veya özel bir mülk sahibinden kiralamıştır.

Ödenek (Subvention): yoktur.

Geçiş (intikal) tarzı: Kuruluşun (fondation) malları devamlı korporatif bir mülktür. — Uzun zaman denendikten sonra okul müdürü tarafından atanan «Housemaster» lere kiralanır.

D. **Taşınır mal.** — Burada kitap lâboratuvar eşyası gibi iş âletlerini; evleri döşeyen mobilyeyi; üniforma, oyun elbisesi v.b. gibi giyim eşyasına ait malları belirtmek gerekir.

E. **Gündelik.** — Burada öğretmenlerin ve diğer memurların ücretleri bildirilir.

F. **Biriktirme.** — Kayde değer bir şey yoktur.

G. **Aile.** — Baba: «Harrow» da babaya ait ödevler her evin yöneticisi (Housemaster) veya özel öğretmen, eğitmen (Tutor) tarafından görülür. Bunlar büyük bir nüfuza sahiptir, okulun geleneklerini devam ettirirler.

Anne: Burada konut yöneticisi, annenin yerine geçmiştir; hizmet edenleri yönetir, ev işiyle, eşyanın bakımiyle uğraşır ve evde iyi bir aile havası yaratmağa çalışır.

Çocuklar: Her evde 20 - 40 kadar çocuk vardır. Burada en önemli paragraf eğitimdir. (Bu paragraf çok uzun olduğu için buraya alamıyoruz, 77 inci fasikülde 50 inci sahifeden 65 inci sahifeye kadar sürer Sırası gelmişken şunu da işaret edelim ki: «nomenclature» ün bu maddesinde olguların bu kadar birikmiş olması sorunun düğüm noktasında bulunduğumuzu ve bu noktada İngiliz okulunun temel görevine dokunduğumuzu göstermeğe yeter sanırız). Ailelerde büyük kardeşlerin küçük kardeşlere olan ödevlerini burada «monitor» (1) ların gördüğüne de işaret etmek gerekir.

H. **Hayat tarzı.** — Besin: temiz ve boldur; sabah yemeğine çok önem verilir. Akşam yemekleri — rahat uykuyu sağlamak için — hafiftir.

Barınma: Her öğrencinin bir odası vardır; evler sevimli ve rahattır, park ve çayırla çevrilidir; yapı buharla ısıtılır.

Giyim: (Burada taşınır mal bölümünde olduğu gibi mal bakımından değil de, yarar bakımından dikkate alınmalıdır). Geleneğin devamını sağlayan üniformalar kullanışlı ve rahat değildir; Oysa oyun elbiseleri kullanışlıdır.

Sağlık: Her gün yıkanılır, sık sık hamam yapılır, aptesaneler (lavatory) sağlık kurallarına uygundur.

---

(1) Eskiden okullarımızda öğrenciler arasında düzeni sağlayan mubassır dediğimiz tipe karşılık olabilir. **N. Ş. K.**

Dinlenme: Hobbies (1) sanat hareketleri, yasak olmayan oyunlar, gezinti v.b.

Hayat Evreleri. — Burada okulun kuruluşu, sonradan yapılan yapılar, düzensizlikler anlatılacaktır. (Örneğin Harrow koleji 1571 de bir emlâk sahibi (Yeoman) nin bağışiyle yapılmıştır).

J. **Patronluk.** — Okul bir yönetim kurulu (Board of governors) tarafından yönetilir; ayrıca bir öğretmenler kurul (Staff) u vardır. Baş öğretmen (Headmaster) sonsuz egemenliğine karşılık büyük bir sorumluluk yüklenmiştir.

K. **Ticaret** — Dikkate değer bir şey yoktur.

L. **Fikrî kültür.** — Öğretmenler Üniversitede yetişmişlerdir, meslek uygulamasına ağır ağır girişirler.

M. **Din.** — Okulun kilisesinde Anglikan ibadeti yapılır; diğer mezhepler hoş görürlükle karşılanır.

N. **Komşuluk.** — Okul küçük bir kentte tarlaların civarındadır; halkla ilişkisi azdır.

Bundan sonra artık okulla ilgili dış olguları dikkate almak gerekecek. Gerçekten okulla aile arasında bir takım bağlılıklar bulmak mümkündür. Özellikle bu noktada çok zengin bilgi elde edilebilir. Örneğin «Harrow»da ailelerin özellikle orta sınıfın üst katına (Upper Middle Class) bağlı olduklarını yüksek ödenek (fees) verdiklerini; nihayet bu ailelerin okula gönderdikleri çocukların disipline girmiş ve geleneklere saygıyı öğrenmiş bulunduklarını bildirmek gerekir.

Okulla kent arasında da bir takım ilişkiler bulunacaktır. Örneğin civardaki ahlâksızları nezaret altında bulunduran polisle ilişki gibi.

Irkın tarihi maddesinde de okulda sürüp giden eski geleneklerin açıklamasını yapan olgular araştırılmalıdır; o zaman bunların bir çoklarının İngilterenin Rönesans çağındaki — ki okul o sıralarda kurulmuştur — sosyal haliyle ilgili olduğu görülecektir.

---

(1) Özel düşkünlükler, meraklar.

EK II.

Cetvel (nomenclature) üzerinde değişiklik

Henri de Tourville, hazırladığı çözümlemeli (analytique) cetvel (nomenclature) in hiç bir zaman kusursuz olduğunu söylememiştir. Yalnız Le Play'nin deneylerinden çıkarılan bu cetvelin, ancak uygulanmasında bir aksaklık görüldüğü zaman değişiklik yapılmalıdır. Bazı gözlemciler, şimdi söz konusu edeceğimiz bir takım değişiklikler ileri sürmekten geri kalmamışlardır.

Bunlar içinde ilki ve en akla uygunu 1908 yılı mayıs ayında Pariste toplanan «Société Internationale de Science Sociale» kongresinde (1) J. Durieu'nün ileri sürdüğü değişikliktir. Durieu bu değişiklik teklifinde, cetveldeki öğelerin iki kısma ayrılmasını; birinin sadece çözümlemeli (analytique) ötekinin de türsel (Spécifique) öğelere ayrılmasını ister.

Bu türsel öğeler arasında şunları gösterebiliriz:

Çeşitli yer türleri (Step, Orman, çeşitli arazi).

Çeşitli atölye türleri (Büyük, küçük, bölünmüş veya parçalı v.b.).

Çeşitli Mülk ve aile türleri v.b. Bu türler listesi de ayrıca çeşitlere bölünür. Bunu anlamak için örneğin aile tipleri üzerindeki düşünce farklarını belirtmek yeter. Kısası monografisi yapılacak tip ne olursa olsun, kullanılacak çözümlemeli öğeler hiç değişmez. O halde sırf çözümlemeli öğelerine endirgenmiş bir cetvel (nomenclature) le çalışmak daha yararlıdır. Türsel öğelere gelince bunlar daha başlangıçta sınıflama öğeleri olmasalar bile, hiç olmaksa düzenleme (classement) öğeleridir.

Cetvelin iki bölümü de yani çözümlemeli ve türsel öğeler birlikte kullanılınca, öğrencilerin ve yeni başlayanların zihinlerini karıştırdığını, onları tereddüde düşürdüğünü gördüm. Bundan başka âlet yalınç olunca kullanılması da kolaylaşır.

---

(1) Bak: Bulletin de la Société Internat. de Sc. Soc., 49 uncu kitap. (Temmuz - Ağustos 1908).

Cetvel (nomenclature) in çözümlemeli (analytique) öğeleri

Levya XV.

A. — YER

I. Toprak ve Sular
   1. Coğrafya yeri ve incelenen alanın yüz ölçümü.
   2. Toprağın girinti çıkıntıları.
   3. Topraklar (Terrains)
   4. Sular.

II. Toprak altı

III. Hava
   1. Mevsimler
   2. Hava değişiklikleri (accidents)

IV. Nebat ürünleri

V. Hayvan ürünleri

B. — İŞ

Konu (Çobanlık, balık avı, av, toplayıcılık, tarım, ormancılık, madencilik, yapım (fabrication), ulaştırma).

Âletler (İnsan gücü, yük ve koşum hayvanı, rüzgâr gücü, düşme gücü, buhar gücü, patlayıcı motör).

Atölye (Doğal, yapma)

İşlem (Temellük, İşletme)

Personel (İşçi topluluğu; parçalı veya küçük aile atölyesi; küçük, kollektif veya büyük patronlu atölye).

C ve D. — MÜLK VE MENKUL MALLAR

Malların bireşimi (Mülkün türü, miktarı, niteliği, durumu).

Kullanma'tarzı (Ne sıfatla, haklarını nasıl kullanır).

Ödenek (Subventions) aktif, pasif.

Geçişi (intikali).

E. — GÜNDELİK

Gündelik üzerinde anlaşma (iş sözleşmesi).

Konu (para ile mi yoksa ayniyatla mı).

Ölçü (zamana göre, götürü, prim sistemi).

F. — BİRİKTİRME

Konu (para veya mal).

Yardımlar (biriktirme sandıkları, yardımlaşma v.b.)

Kullanış (Önceden veya sonradan karar verilmiş).

G. — AİLE

Ailenin köklü kötülükleri (düzeltilmesi için ileri sürülen kuramlar)

Ailede otorite.

Tanrı buyruğu (inançların etkisi).

Dedelerin geleneği (yazılı veya kulaktan duyma).

Nişanlanma (ana baba tarafından, ilgililer tarafından, yaptırımlı (sanction) olarak v.b.).

Evlenme (biçimi, devamı, sözleşmesi).

Aile hayatı (işçi veya patronlu topluluk halinde; parçalı küçük, orta veya büyük aile hayatı).

Doğum.

Çocuklar arasındaki ilişkiler.

Çocukların çeşitli yetkileri.

Eğitim (yöntemleri, sonuçları).

Bileşimi (Composition) (aile sayısı, bekârlar, göç edenler, hizmetçiler, ihtiyarlar, sakatlar).

H. — HAYAT TARZI

Besin (yemek vakitleri, türleri, yenen şeylerin nerelerden geldiği, hazırlanışı).

Barınma (yapılışı, ısınma, ışık, malzemenin geldiği yer, yapının kullanılışı, bakımı).

Giyim (Nelerdir, nereden geldiği, kullanılışı, dayanıklılığı, bakımı, amaç).

Sağlık (fizik yapı, özel bakım).

Dinlenme, Eğlence (Récréations)

I. — HAYATIN EVRELERİ

Olgunun belirtilmesi

Bu olguya çare bulma yeteneği.

Bu olguya çare bulmaya yardım eden kuruluşlar.

Olgu ile birlikte yapılan tören

J. — PATRONLUK

Patron tipi (patriark, Kamu (communauté) kurulu, ustabaşı, küçük patron, kollektif fabrika patronu, büyük patron, şirket).

İş yönetimi.

Çıraklık.

Mülkün yönetimi

Patronluğun gelişmesi.

Patronluğun kolay ve güç yönleri.

K. — TİCARET

Konu.

Müşteriler, miktarı, yaygınlığı, özü, sabitliği.

Kredi.

Âdetler.

Atölye (doğal, pazar, panayır, çarşı, mağaza v.b.).

İşlem.

Personel.

L. — FİKİR KÜLTÜRÜ

Konu (öğretim, tıp, bilimsel araştırma, güzel sanatlar, edebiyat, hukuk).

İlgilenenler (yaygınlığı, özü, sabitliği).

Âletler (kitap, âlet v.b.)

Atölye (lâboratuvar, büro v.b.).

İşlem.

Personel.

M. — DİN

Etkin (actif) ve edilgin (passif)
Etkin ve edilgin kimseler.
Törenler.
Âdetler.
Öğretim.
Mezhep.

N. — KOMŞULUK

Ailelerin birbirine yakınlığı.
Komşuluğun yaygınlık derecesi.
Çeşitleri (Klanlar, kastlar, sınıflar, ahbap meclisleri).
Komşuluk ilişkileri (sosyal otoriteler v.b.).

O. — LONCA
(CORPORATİON)

Konu. (Genel çıkarlar, hayır işleri).
Yaygınlık derecesi.
Korporasyon ilişkileri.

Bundan sonraki maddelerde çözümlemeli öğeler bulunmadığı — veya çok eksik olduğu — için onları buraya geçirmekten vazgeçtik.

Taşınır malların türleri listesinde Biz de ufak bir değişiklik istedik, gösterilen bu dört türe (ehlî hayvanlar, iş âletleri, mobilya, kişiye ait eşya) «taşınmaz malların değerleri» (1) diye bir beşincisini kattık. Bu katılan kısım Le Play zamanında hiç söz konusu olmayan pay senedlerini (action) borç senedlerini v.b. ni içine alır.

Biriktirme maddesinde paranın yanına bir de «Tahviller» diye bir tür katılabilir.

Léon Gérin'in ileri sürdüğü zümreler cetvel (nomenclature) inin tutulur tarafı yoktur; çünkü zümrelerin sayısı, ödevi ve karmaşık (complexité) lığı bağlı bulundukları toplumların yapılarına göre değişir.

Cetveldeki maddelerin düzenini değiştirmek teklifinin çözümleme bakımından hiç bir yararı yoktur.

(1) P. Descamps, Sc. Soc., 2 e pér., fase. 122, sahife 12 - 15.

EK III.

Sosyal tarih kuram (theorie) ları

Sosyoloji kuramlarının bir de tarih yönü bulunduğunu görmüştük. Şimdi bunların bir özetini verelim.

1. Sosyoloji sistemine (Herbert Spencer'den Durkheim'a kadar) göre bütün kavimler aynı uygarlık aşamalarından (stades) geçmiştir. Böylece örneğin her hangi bir A kavmi belirli bir aşamanın, B kavmi de başka bir aşamanın tipi olarak ele alınırsa; gözlem, diğer benzer kavimlerden bazılarının A bazılarının da B ile ortak ögeleri bulunduğunu gösterir (Bizim «Vahşî kavimlerin sosyal hali» adlı kitabımıza bakınız). Böyle aşamalara dayanan sınıflamalar yapma dırlar; daha doğrusu özel bir amaca göre yapılmışlardır.

2. Le Play'nin sistemi, ataerkil ve kök ailenin daha verimli olduğu temeline dayanır. Orta Asya'nın ataerkil kavimleri, eski çağlardan beri çobanların akınlariyle ve diğer akınlarla yayılan ilk temelli sosyal tiptir. Kök aileler, orta çağda barbarların akınlariyle, sonra da bireysel göçlerle yayılan yeni bir tipdir. Kararsız kavimler de ister vahşi, ister son derecede uygar olsun yok olmağa mahkûmdurlar.

Bu kuramın gerçekle biraz olsun ilgisi vardır, yalnız ataerkil çobanların ilkellikleri kabul edilse bile, bunların ilk temelli sosyal tip olarak kabul edilmeleri mümkün değildir.

3. Henri de Tourvile'in sistemini Le Play'ninkinden ayıran sadece bireycilik (particularisme) kuramıdır. Bireyci toplumsal kuruluşun en yalınç tipine de Norveçli köylüler örnektir. Henri de Tourville batılı tipi, Orta çağda göç eden Norveçlilerin meydana getirdiğini söyler. «Bireyci kuruluşun tarihi» adlı kitabında gerçekten esin (ilham) verici birçok fikirler vardır. Ama bunların monografilerle derinleştirilmeleri gerekir.

Bıraktığı el yazması notlara bakılırsa: ilk sosyal tipde, geçim araçlarının yalnız çobanlığa değil de tarımla karışık bir çobanlığa dayandığını kabul etmektedir.

Bu açıklamaya göre örneğin dağlı Ermenilerin ilk sosyal tipe örnek olmaları gerekir. Gerçi bunlar ilkeldirler ama, hiçbir zaman ilk temelli tip olamazlar.

Demolins'le Champault'un genetik kuramlarında ise, hem Le Play'nin hem de Tourville'in etkileri görülür.

Sonuç. — Vahşilerin çok ilkel bir teknikleri vardır. Vahşilerde çoğu zaman doğum miktarı azsa da; bol miktarda kendiliğinden yetişen hububatı toplamak olanağını bulan ve kadınları, hareketsiz (sédentaire) olan vahşilerde doğum miktarının çok fazla olabileceğini göstermiştik. (1) İşte böyle olan yerler tarihten önceki yayılma merkezlerini gösterir.

Daha sonraları, ikinci derecede yayılma merkezlerinin, çobanlık ve tarımın bulunuşundan sonra belirmeleri mümkündür.

Çobanların yayılma merkezinin Orta Asya olması mümkündür.

Yarı Çoban, yarı çiftçi toplumların yayılma merkezi belki Ermenistandır.

Gene yarı çoban, yarı çiftçi olan Norveçliler, bireycilerin (particulariste) yayılma merkezidir. Çünkü Norveçli balıkçılar kamucu (communautaire) luklarını korumuşlardır (3).

Nihayet ikinci derecede olan küçük yayılma merkezleri de, özellikle dağlılardır.

---

(1) P. Descamps, Recherches sur l'état social originel. — Etat social des peuples sauvages'a da bakılabilir.

(2) P. Descamps, Les ruines d'Anau, v.b. (Bull. Soc. Sc., 3 e pér, 1925).

(3) P. Descamps, L existence de Populations Communautaires en Norvege (Bull. Soc. Sc., 3 e pér., 1925).

BİBLİOĞRAFYA

KISALTMALAR

Ann. Geog. Annales de Géographie (Colin, Paris).

Ann. Inst. Int. soc. Annales de l'Institut International de sociologie (Marcel Giard, Paris).

Ann. soc. Année sociologique (Alcan, Paris).

Bull. soc sc. soc. Bulletin de la société internationale de science sociale (1904 - 24) (livraisons mensuelles).

Encyclop. Grande Encyclopédie (Ladmirault, Paris).

Encycl. brit. Encyclopoedia britannica.

O. E. Les ouviers européens, par F. Le Play (Bak Le Play'e)

O. 2 M. Les ouvriers des Deux Mondes.

Réf. soc. La Réforme sociale.

Rev. Inst. soc. Revue de l'Institut de sociologie (Institut Solvay, Bruxelles).

Rev.Int. soc. Revue internationale de sociologie (Marcel Giard, Paris).

Rev. Synth. Revue de Synthèse (La Renaissance du Livre, Paris).

Sc. soc. La **Science sociale** (Firmin-Didot, Paris). — La 1 re période (886 - 1903) ciltlere ayrılmıştır; — la 2 e période (1904-24) 133 fasiküle ayrılmıştır. — La 3 e période (1925 ve devamı) fasiküllere ayrılmıştır.

ADELPHE (Louis), — **La vie rurale dans le pays de Haie (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 127-8, mai-juin 1915).

ARBOS. — **La vie pastorale dans les Alpes françaises** (Colin, 1921).

AZAMBUJA (Gabriel d'). — **Les ancêtres de Socrate; — Socrate et son groupe; — La physionomie sociale de Platon; — Aristote (Sc. soc., t.** XIX, mai 1895 et t. XX, juill., sept. et oct. 1895; — t. XX, nov et déc. 1895; — t. XXI, mars 1896; — t. XXI, mai 1896).

— **La Grèce ancienne (Sc. soc.,** 2 pér., fasc. 28-29, sept.- oct. 1906).

BERNARD (Claude). **Introduction à l'étude de la Médecine expérimentale** (J.-B. Baillière et fils, 1865).

BERR (Henri). — **Répertoire méthodique pour la synthèse historique (Revue de synthèse historique,** 1901).

BLANCHARD (Raoul). — **La Flandre** (Colin, 1907).

BOUCHIÉ DE BELLE (E.). — **Frédéric Le Play; sa méthode et sa doctrine (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 36, mai 1907).

BOUGLE (C.). — **Essai sur le régime des castes** (Alcan, 1908).

BUREAU (Paul). — **Le Paysan des Fjords de Norvège (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc., 19, 20, 21, nov.-déc. 1905 et janv. 1906).

— **Id.** (Firmin-Didot, 1906).

— **Introduction à la méthode sociologique** (Bloud et Gay, 1923).

BUTEL (Fernand). — **La Vallée d'Ossau (Sc. soc.,** t. XIII, avril-mai 1892; t. XIV, sept. 1892; t. XV, fév.-mars, avril et juin 1893).

— **Id.** (Firmin-Didot, 1894).

CALAN (Charles de la Lande de). — **Les Highlanders (Soc. soc.,** t. XIX, janv., avril et juin — 1895).

— **L'Irlande d'autrefois (Sc. soc.,** t. XX, nov. 1895 et t. XXI, avril 1896).

CARON (P.). — Collaboration au **Répertoire** de Berr.

CHALUPNY (E.). — **Précis d'un système de sociologie** (Marcel Rivière, 1930).

CHAMPAULT (Philippe). — **Les héros d'Homère (Sc. soc.,** t. XII, nov.-déc. 1891; t. XIII, avril 1892; t. XIV, oct.- nov. 1892; t. XV, mai 1893; t. XVI, juillet-oct. et nov. 1893).

— **Les patriarches bibliques (Sc. soc.,** t. XXIII, juin 1897; t. XXIV, juill. 1897).

— **Les Phéaciens d'Homère à Ischia (Sc. soc.,** t. XXXIV, nov.- déc. 1902; t. XXXV, janv. à juin 1903; t. XXXVI juill. 1903).

— **Les types familiaux: fonction et classification, valeur éducatrice, natalité (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 76, déc. 1910).

— **Pages de méthode; Monographie Nomenclature. Valeur scientifique de nos conclusions. Histoire. Morale(Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 78, fév. 1911).

— **De l'étude du groupement à partir de la fonction; — Esquisse sociale du paysan de Lombardie (Sc. Soc., 2 e pér., fasc.** 88, déc. 1911).

— **Phéniciens et Grecs en Italie, l'Odyssée** (Ernest Leroux, 1906).

CHEYSSON (Emile). — **La monographie d'atelier et les sociétés d'économie sociale (Réf. soc.,** 15 mai 1887).

CORNEJO (Mariano H.). — **Sociologie générale** (Giard et Brière, 1908-10).

CZARNOWSKI (G.). — **Le culte des héros et le milieu social; Saint Patrick. héros national de l'Irlande** (Alcan, 1919).

DAUPRAT (Albert). — **L'influence agricole et sociale d'un grand propriétaire particulariste (Sc. soc.,** t. XXVII, juin 1899 et t. XXVIII, juill. 1899).

— **La Révolution Agricole récit de notre expérience personnelle (Sc. Soc.,** t XXVIII. déc. 1889; t. XXIX janv, á juin 1900, t. XXX. juillet — août, 1900):

— **La Révolution Agricole Suivant la méthode d'observation (Sc. soc.,** t. XXX. sept — oct. 1900; t. XXXI. janv. Mars — Mai 1901; t. XXXII. juillet — Août 1900.

— **La révolution agricole (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 5 juin 1904).

— **Une expérience agricole de propriétaire résidant (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 15, juin 1905).

DEMANGEON (A.). — **La Picardie et les régions voisines** (Colin, 1906).

— **Type de questionnaire (Ann. Géog.** t. XVIII., 1909).

DEMOLINS (Edmond). — **L'état actuel de la science sociale, d'après les travaux des dix dernières années (Sc. soc.,** t. XV, janv. 1893).

— **La science sociale depuis F. Le Play. Classification sociale (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 10-11, janv.-fév. 1905).

— **Comment la route crée le type social (Firmin - Didot,** 1901).

— **Répertoire des répercussions sociales (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 41-2, nov.-déc. 1907).

— (avec la collab de R. PINOT et P. de ROUSIERS), **La méthode sociale (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 1, janv. 1904).

— **Le vocabulaire social (Bull. soc. sc. soc.,** livr. 23, 24 et 25, mars à mai 1906).

DESCAMPS (Paul). **Préface du Répertoire** (voir **Demolins**).

— **La Flandre française (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 59, 66 et 79, juin 1909, fév. 1910 et mars 1911).

— **Etude sur la famille instable en Champagne (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 104, mai 1913).

— **L'éducation dans les écoles anglaises (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 77, janv. 1911).

— **L'ouvrier de la laine dans le Yorkshire (Sc. soc.,** 2 e pér. fasc. 82, juin 1911).

— **La hiérarchie des classes en Angleterre (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 86, nov. 1911).

— **Les Pouvoirs publics en Angleterre (Sc. soc.,** 2 e pér. fasc. 93, mai 1912).

— **Cours de méthode de science sociale (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 98, 110, 122, 136 et 139, nov. 1912, nov. 1913, déc 1914, mai 1918, nov. 1919).

— **La formation sociale de l'Anglais moderne** (Colin, 1914).

— **La formation sociale du Prussien moderne** (Colin, 1916).

— **Etat social des peuples sauvages** (Payot, 1930).

— **Etudes sociales sur Lyon et la soierie (Sc. soc.,** 3 e pér., 2 e fasc., 1925).

— **La Formation Sociale des Arménniens (Sc. soc.,** 3 e pér, 5 e fascicule, 1926).

— **La vérité sociologiques des «Mille et une Nuits» (La Grande** Revue, sept.-oct. 1922).

— **L'invention chez les primitifs (Rev. int. soc.,** mai 1926).

— **L'atelier chez les sauvages (Rev. Inst. soc.,** nov. 1928).

— **L'analyse du groupement scolaire (Bull. soc. sc. soc.,** 78 e livr., fév. 1911).

— **Les communautés familiales dans les Balkans (Bull. soc., se. soc.,** 3e pér., livr. 7, 1926).

— **Types d'ouvriers rhénans (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 125-6, mars-avril 1915).

— **Ethnographie et ethnologie (Rev.synth.,** t. I, no 2, juin 1931).

— **L'occultisme dans les Mille et une Nuits (Rev. int. soc.,** sept. 1929).

— **Recherches sur l'état social originel (Rev. Int soc.,** oct. 1928).

— et H. HEMMER. — **Le Bauer du Münsterland (Sc. soc., 2 e pér.,** fasc. 116, mai 1914).

DUPRAT (G.-L.). — **La solidarité sociale** (Doin, 1904).

DURKHEIM (Emile). — **Les règles de la méthode sociologique** (Alcan, 1894).

— **La division du travail social** (Alcan, 1893).

FOUCART (Georges). — **Questionnaire préliminaire d'ethnologie** (Société de Géographie d'Egypte, Le Caire).

FUNCK-BRENTANO (Th.) — **La science sociale** (Plon, 1897).

GEOFFROY (A.). — **Les Arabes de la tribu des Larbas (O. 2 M.,** 2 e sér., t. I, no 54).

— **Les paysans de la Grande Kabylie** (O. 2 M., t. V, no 46).

GERIN (Léon). — **Aperçu d'un enseignement de la science sociale (Sc. soc.,** 2 e pér., fasc. 92, avril 1912).

— **La science sociale, aperçu d'une méthode simple d'observation, d'étude et d'enseignement (Mémoires de la Société royale du Canada,** Ottawa, 1910).

— **Trois types de l'habitant canadien (Sc. soc.,** t. XXVIII, août 1899).

GIDDINGS (Franklin-H.). — **Principes de sociologie** (Giard et Brière, 1897).

GOMME. — **Manual of folklore** (Society of Folklore, London).

HALBWACHS. — **La classe ouvrière et les niveaux de vie** (Alcan, 1913).

JAUSSEN (le R. P.). — **Les Sualhah, demi-nomades de Mâdaba (Sc. soc.,** 2 e pér. 4 e fasc., mars 1914).

LAHY (J.-M.). — **Du elan primitif au couple moderne** (Editions Radot, 1927).

LE PLAY (Frédéric). — **Les ouvriers curopéens**, 1 re édit. (Mame, 1857).

— **Id.** 2 e édit., 5 vol. (Mame, 1879).

— **La réforme sociale en France** (Mame, 1864).

— **La constitution de l'Angleterre** (Mame, 1875).

LETOURNEAU (Ch.). — **La sociologie d'après l'ethnographie** (Paris, 1880).

MARIN (Louis). — **Tables d'analyses en ethnographie (L'Ethnographie**, no 9-10, 15 avril-15 décembre 1924).

MAROUSSEM (Pierre du). — **Les enguêtes sociales (pratique et théorié** (Alcan, 1900).

MAUNIER (René). — **Essai sur les groupements sociaux** (Alcan, 1929).

— **Introduction à la sociologie** (Alcan, 1929).

MEGAVORIAN (Agap). — **Etude ethnographique et juridique sur le mariage arménien** (Lausanne, 1894).

MELIN (Gabriel). — **L'orientation particulariste de la vie (Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 65, janvier 1910).

— **L'organisation de la vie privée (l'orientation particulariste de la vie)**. (Bloud, 1910).

— **La notion de prospérité et de supériorité sociales** (Berger-Levrault, 1908).

OLPHE - GALLIARD (G.). — **Le paysan basque du Labourd (Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 17, sept. 1905).

OUANG - TCHING - YOUG. — **Les paysans en communauté de Ning-Pô - Fou (O. D. M.** 1 re sér., t. IV, no 30).

PETRUCCI (R.). — **Origine polyphylétique, homotypie et non-comparabilité des sociétés animales** (Institut de sociologie, Bruxelles, **Notes et Mémoires**, no 10, 1906).

PHILLPOTTS (Bertha S.). — **Kindred and Clan in the midle age and after** (Cambridge, 1913).

PINOT (Robert). — **Monographie du Jura bernois (Sc. soc.**, t. III, mars à juin 1887; t. IV, oct. à déc. 1887; t. VI, août, sept. et déc. 1888; t. VII, janv. et avril 1889; t. VIII, juill., sept. et nov 1889).

— **Cours de méthode de la science sociale** (t. XI, mars à juin 1891; t. XII, juill.-août-sept.nov. et déc. 1891; t. XIII. fév. 1892; t. XIV, juill. et oct. 1892; t. XV, janv. 1893; t. XVI, août 1893).

— **La science sociale et sa méthode (Sc. soc.**, 2 e pé., fasc. 48, juin 1908).

— (Bak: DEMOLINS).

POINCARE (Henri). **Science et méthode** (Flammarion, 1908).

— **La valeur de la science** (Flammarion, 1909).

PREVILLE (Armand de). — **L' Egypte ancienne** (**Sc. soc.**, t. IX mars-juin 1890; t. X, août et oct. 1890; t. XI, janv. et mars 1891; t. XII, juill. et sept. 1891. 1891; t. XIII, janv. et mars 1892).

PRIEUR — (P.). — Articles sur **la Nomenclature dans la Sc. soc.** (t. II, juill. et déc. 1886; t. III, fév. 1887; t. IV, août 1887; t. V. fév. 1888; t. VII, avril1889).

RAFFI. — **Samouël**, trad. de l'arménien par ALTIAR et KIBARIAN (Editions de la Vraie France, 1924).

RİCARD (Gaston). — **Notions élémentaires de sociologie** (Delagrave, 1902).

— **La sociologie générale** (Doin, 1912).

ROUSIERS (Paul de). — **La Vie américaine** (Firmin - Didot, 1891).

— **La question ouvrière en Angleterre** (Firmin - Didot, 1895).

— **Les voyages d'observation sociale** (**Sc. soc.**, t. I, fév. 1886).

— **Le rôle et les limites de la science sociale** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 72 - 73, sept. 1910).

— (Voir DEMOLINS).

ROUX (Paul). — **Guide pratique de science sociale** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 102, mars 1913).

— **Précis de science sociale** (Giard et Brière, 1914).

— **Le «Bauer» de la lande du Lunebourg** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 23, mars 1906).

— **Le type frison** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 52, nov. 1908).

— **Les populations rurales de la Toscane** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 55, fév. 1909).

— **Monographie d'une commune rurale de l'Auvergne** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 96, sept. 1912).

RUTTEN (le P.). — **Le mineur belge** (**Réf. soc.**, 1901).

SEIGNOBOS (Ch.). — **La méthode historique appliquée aux sciences sociales** (Alcan, 1909).

SCHWALM (M.-B.). — **Le type social du paysan juif à l'époque de Jésus-Christ** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 44, mars 1909).

— **L'Industrie et les artisans juifs o l'époque de Jésus Christ** (**Sc. soc.**, 2. pér., fasc. 56, Mars 1909).

— **La vie privée du peuple juif à l'époque de Jésus - Christ** (Gabalda, 1910).

SIMIAND (Fr.). — (Collaboration au Répertoire de Berr).

SOLVAY (Ernest). — Notes sur les formules d'introduction à l'énergétique physio et psychosociologie (Institut de sociologie, Bruxelles, **Notes et Mémoires**, no 1, 1906).

TAUXIER (Louis). — **Le Noir de Guinée** (**Sc. soc.**, 2 e pér., fasc. 50-1, sept-oct. 1908).

— **Religion, moeurs et coutumes des Agnis de la Côte d'Ivoire** (P. Geuthner, 1932).

TOURVILLE (Henri de). — **La science sociale est-elle une science? (Sc. soc.,** t. I, janv.-fév. et avril 1886; t. II, déc. 1886).

— **Histoire de la formation particulariste** (Firmin-Didot, 1904). — (Voir aussi **Sc. soc.** de fév. 1897 à fév. 1902).

— **Préface de la question ouvrière en Angleterre** (Voir Rousiers).

— **La science sociale se confond - elle avec la science de la morale? (Mouvement social,** mai-juin 1894).

VALDOUR (Jacques). — **La méthode concrète en science sociale** (Rousseau, 1914).

— **Les méthodes en science sociale** (Rousseau, 1927).

VIGNES (Maurice). — **La science sociale d'après Le Play (Giard** et Brière, 1897).

VORST (Mme B.). — **L' ouvrière aux Etats - Unis** (Revue des **Deux mondes,** 1 er déc. 1902).

— (Mme et Marie). — **The woman who toils** (Doubleday, New-York, 1903).

— **L'ouvrière aux Etats - Unis, trad.** (Juven, Paris, 1904).

WARD (Lester F.). — **Sociologie pure** (Giard et Brière, 1906).

WAXWEILER (Emile). **Esquisse d'une sociologie** (Institut de sociologie, Bruxelles, **Notes et Mémoires,** no 2, 1906).

WORMS (René). — **La sociologie, sa nature, son contenu, ses attaches** (Giard et Brière, 1924).

— **Philosophie des sciences sociales** (Giard et Brière, 3 vol. 1903 4 - 7).

KİŞİ ADLARI ENDEKSİ

Adelphe, L. 34, 87 Not.
Agache, 34.
Alphonce Daudet, 86, 87, 92.
Aristo, 26.
Arkhimedes, 23.
Azambuja (Gabriel d') 28 Not., 34.
Aztec, 24.

Bailhache, 34.
Bertha S. Phillpotts, 127 Not.
Blanchard, 79, 94 Not.
Bouchié de Belle, 25 Not., 63 Not., 80 Not., 129.
Bougainville, 27.
Bouglé, 35.
Brentano - Funck, 37.
Bureau, Paul. 33, 83, 84, 87 Not., 98.
Bures, 34, 122.
Butel, 34, 108.

Cabet, 31.
Calan (Charle de la Lande de) 26, 34.
César, 26.
Chalupny, 21, 30, 35, 60.
Chambrun (Comte de), 37.
Champault Philippe, 26, 33, 75, 95, 96, 97, Not., 98, 109, 115, 116, 121, 122 125, 129, 130.
Charles Booth, 37.
Cheysson, 37, 77.
Claude Bernard, 39, 47, 48, 49, 54 Not., 56, Not., 65, 81 Not.
Comte (Auguste), 24, 25, 27, 31, 34.
Confucius, 28.
Courthion, 123.
Cromwel, 30.
Cuvier, 31.

Dauprat (Albert), 34.
Delbet, 36.
Demangeon, 79, 87 Not., 94 Not.
Demolins (Edmond) 32, 82, 85, 88 Not., 89, 90. 100, 103, 109, 110, 129 Not.
Descamps (Paul), 21 Not., 26, 34, 56, 79, Not., 87 Not., 88 Not., 90, 91, 98 Not., 102, 104, 117, 126, 127, 128, 130, Not., 145.
Dorsey, 36.
Dugdale, 38.
Durieu, 33, 122.
Durkheim (Emile) 35, 44, 64, 65, 81, 91, 116, 117.

Engels. 37.
Ernest Aves, 37.
Euklides, 23.

Ferrand, G., 100.
Firavun, 23.
Focillon, 36.
Fourier, 31.

Galliard (Olphe), 34, 87, 122.
Galichet P., 34.
Garas, 34.
Gaston (Richard), 35, 74, 78, 81 Not., 91, 92, 126.
Gérin (Léon), 33, 73.
Geoffroy, 125.
Giddings (Franklin - H.), 36.
Gillen, 35.
Grand (Roger), 34.
Greef (de), 35.
Grotius, 29.
Guerin U, 36.
Gumplowicz, 35.

Halbwachs, 35.
Harrington, 30.
Henri VIII, 29.
Herder, 31.
Herodote, 26.

Hobbes, 30.
Homeros, 26.

İbrahim (peygamber), 26.
James Watt, 43.
Jussieu (Laurent de), 31, 55.

Kepler, 30.
Kropotkine, 31.

Lafitau, 27.
Lahy, J. - M., 116.
Lao - Tseu, 28.
Leon X (papa), 29.
Le Play 21, 22, 24, 25, 31, 32, 36, 37, 61, 62, 63, 64, 67, 69, 75, 78, 80, 88, 100, 107, 108, 109, 116, 118, 119, 120, 121, 128, 129, 130.
Letourneau, 35.
Leverrier, 47, 51.
Lilienfeld, 35.
Linné, 55 Not., 108.
Locke, 30.
Louis Marin, 78 Not.

Makhiavel, 29.
Malthus, 31.
Marin, Louis, 78.
Maroussem, P. 76, 78.
Maurice de Nassau, 24.
Maunier (René), 61.
Melin, G., 34. 64 Not.
Mencius, 28.
Montandon, 58.
Montesquieu, 30.
Muhammet, 29.

Napoléon I, 86.
Newcommen, 43.
Newton, 47, 51, 57.

Owen, 31.

Palenque, 24.
Pascal, 21, 30.
Périer, 34, 122.
Pinot, 33, 129 Not.
Platon, 28.
Pline, 26.
Poinsard (Léon), 33.
Powel, 36.
Préville, 34, 89, Not.
Prudhomme, 24.
Ptolémée, 26.

Quetelet, 34, 80.

Richard de Jouvance, 36.
Robinson Crusoé, 41.
Rousier (Paul de), 33, 108.
Rousseau (Arthur), 37.
Roux (Paul), 33. 87 Not., 101, 102.
Rutten, P., 37, 60.

Saint Simon, 1, 25, 34.
Seilhac, 37.
Simon Stevin, 24.
Sofistler, 27.
Sokrates, 27, 28.
Solvay (Ernest), 35.
Spencer, H., 34, 35, 57.
Spinoza, 29.
Starcke, 35.
Strabon, 26.
Stuart Mill, 32.

Tacite, 27.
Tarde, 36.
Tauxier (Louis), 34, 125.
Thomas Morus, 29.
Tolstoï, 31.
Tournefort, 55 Not.
Tourville (Henri de), 32, 69, 100, 103, 108, 109, 120, 121.
Tsin, 29.

Valdour (Jacques), 37, 60.
Van Vorst, 37, 59.
Vico, 30.
Vidal de la Blache, 79.
Vignes, 31.

Ward (Lester), 36.
Waxweiler 36.
Wilbois, 33.
Worms, 35.

Yanlış Doğru Cetveli

(Y) işaretli satırlar yukarıdan (A) işaretliler aşağıdan sayılacaktır.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
26	(Y) 23-24 arasında şu satır atlanmıştır.		ve devlet örgütlerini açıklar. Hatta bu bilgiye dayanarak ph. Champault
42	(Y) 5	yetkileri	yetenekleri
46	başlık	yönetimi	yöntemi
71	(A) 14	genel	bölgesel
99	başlık	Synthése	Synthèse
100	(Y) 8	gene	genel
114	(Y) 15	cobbinée	combinée
121	(Y) 21-22 inci satırlar alt üst olmuştur.		
126	(A) 7	gizli mi?	gizli toplumlarda mı?
131	(A) 14	zinai	zizani

Yazarın diğer kitapları

Sosyoloji Tarihi baskı: 2 (Yakında çıkacak)

Sosyometrinin Temelleri (Ed. Fak. Yayınları)

Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü (Ed. Fak. Yayınları)

Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme (Yakında çıkacak)

Protogoras baskı 8 (Klâsikler dizisi)

Kharmides baskı 2 (Klâsikler dizisi)

Lakhes baskı 3 (Yakında çıkacak)

Sanat ve Düşünce baskı 2 (Yakında çıkacak.)

Musikimizde Tanzimat İkiciliği (Basılacak)

Mantık, baskı 3 (Yakında çıkacak)

DENEYSEL SOSYOLOJI

9 789751 491503

Fiyatı 7